

**Západočeská univerzita v Plzni**

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

**Diplomová práce**

**Omezování práv  
českých obyvatel protektorátu  
v pracovněprávní oblasti**

Zpracovala: Gabriela Jandová

Konzultant diplomové práce: Doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Plzeň 2013

### Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

Plzeň, březen 2013

Gabriela Jandová

Zde bych ráda poděkovala panu **Doc. JUDr. Ladislavu Soukupovi, CSc.**, za vedení diplomové práce a také laskavý přístup při konzultacích.

Gabriela Jandová

## Obsah

Úvod.....	7
<b>1. Principy nacistické okupační politiky na území protektorátu .....</b>	<b>11</b>
1.1 Rasová teorie a její základy .....	11
1.2 Ideová východiska německé okupace českých zemí .....	14
1.3 Protektorát Čechy a Morava.....	17
1.4 Vznik protektorátu .....	19
1.5 Správa protektorátu .....	22
1.6 Správní reforma.....	26
<b>2. Řízené válečné hospodářství .....</b>	<b>31</b>
2.1 Hospodářské ovládnutí českých zemí .....	32
2.2 Nucené práce .....	35
2.2.1 <i>Definice nucené práce</i> .....	35
2.2.2 <i>Vývoj v pracovním nasazení v protektorátu</i> .....	36
<b>3. Přehled pracovního zákonodárství v období protektorátu .....</b>	<b>41</b>
3.1. Normotvorba v protektorátu.....	41
3.2 Právní předpisy v pracovněprávní oblasti .....	44
3.2.1 <i>Pracovní trh a jeho regulace</i> .....	45
3.2.2 <i>Pracovní povinnost a její právní úprava</i> .....	47
3.2.3 <i>Pracovní nasazení</i> .....	52
3.2.4 <i>Totální pracovní nasazení</i> .....	53
3.2.5 <i>Pracovní poměr a jeho regulace</i> .....	55
<b>4. Perzekuce v pracovněprávní oblasti.....</b>	<b>61</b>
4.1 Vyřazování Židů z veřejného života .....	62
4.2 Opatření protektorátních a okupačních orgánů .....	64
4.3 Problematika zaměstnávání Židů .....	68
4.4 Židé a specifika jejich pracovního nasazení.....	70
4.5 Perzekuce cikánů.....	72
<b>Závěr.....</b>	<b>76</b>
<b>Summary .....</b>	<b>78</b>
<b>Seznam použitých pramenů .....</b>	<b>79</b>
<b>Použitá literatura .....</b>	<b>81</b>

## Úvod

Tisícileté stýkání a potýkání Čechů a Němců vyvrcholilo koncem 30. let 20. století v tragické důsledky pro český národ, kdy německá militantně-agresivní politika vyústila v rozbití Československa, jeho okupaci a ve zřízení Protektorátu Čechy a Morava.<sup>1</sup> Protektorát Čechy a Morava (dále jen „protektorát“) byl výsledkem nacisty uplatňované politiky zastrašování a vydírání, jež posloužila k naprostému ovládnutí země a zavedení totalitního režimu. Ustavením protektorátu se tak dovršil vývoj započatý již v Mnichově, kde si Němci připravili půdu pro uskutečnění svých expanzivních záměrů.

V období protektorátu pak docházelo nejen k národnostnímu a politickému útlaku českého obyvatelstva, ale také k útlaku hospodářskému, který se v konkrétní rovině projevil v totálním vykořisťování českého hospodářství. K hospodářské exploataci, která měla sloužit úspěšnému válečnému tažení, potřebovali nacisté pochopitelně i lidskou práci, a tak vytvořili z našeho obyvatelstva zdroj podřadné a zároveň levné pracovní síly. V tom smyslu bylo třeba učinit také odpovídající „právní“ kroky, což se projevilo značnými zásahy do pracovněprávní oblasti. Všechny zásahy byly prováděny pod značným tlakem politických a válečných událostí. Byla přijata řada předpisů, kterými byla regulována např. pracovní doba, mzdy, došlo k omezení svobodného uplatnění autonomní vůle subjektů v pracovněprávních vztazích v důsledku zakotveného zákazu přijímání, výpovědi či hromadného propuštění z pracovního poměru bez souhlasu příslušného správního úřadu. Samostatnou kapitolou bylo zavedení pracovní povinnosti, systému nucené práce a pracovního nasazení. V neposlední řadě pak došlo k vyloučení určitých skupin obyvatelstva z výkonu některých povolání, byl pro ně stanoven i odlišný režim týkající se jejich pracovní povinnosti.

Diplomová práce je zaměřena na jednu z mnoha oblastí, kde došlo v období Protektorátu Čechy a Morava k omezování, resp. naprostému ignorování práv českých obyvatel, totiž na oblast pracovního práva. Je všeobecně známé, že kromě pracovněprávní oblasti bylo okupanty ovlivněno samotné fungování českého státu a života jeho obyvatel tak, aby to co nejlépe odpovídalo potřebám a cílům nacistického Německa. Práce si klade za cíl vytvořit na základě relevantních právních aspektů systematický přehled pracovního zákonodárství v protektorátu a argumentačně

---

<sup>1</sup> Vztahy Čechů a Němců výstižně označil jako „ustavičné stýkání a potýkání“ už František Palacký. Podrobněji např. SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*.

doložit, jakým způsobem se realizovaly zásahy státu do protektorátních pracovněprávních vztahů a nakolik byly tyto zásahy ovlivněny nebo direktivně přikázány ze strany okupační správy protektorátu.

V souvislosti s pracovním právem bude v práci řešena a vysvětlena také problematika perzekuce židovského a romského obyvatelstva v pracovněprávní oblasti, jejíž kořeny tkvěly hluboko v základech nacistické rasové ideologie. Práce doloží, že postihy Židů a Romů v pracovněprávní oblasti byly jen prvním krokem na cestě k jejich úplnému vyvraždění, neboli „konečnému řešení“.

Zodpovězení výše nastíněných otázek bude realizováno především metodou empiricko-analytického přístupu k historickým údajům a obsahové analýze klíčových dokumentů, především vládních nařízení a vyhlášek týkajících se pracovního práva. Informace budou rovněž získávány ze sekundárních zdrojů – odborná literatura, články z odborných časopisů, případně další relevantní zdroje. Součástí práce jsou nutně i pasáže deskriptivní, které se snaží stručně vysvětlit související historické a politické události a hledat příčiny a důsledky těchto událostí; bez těchto deskriptivních pasáží by nebylo lze kvalitně interpretovat, analyzovat a porozumět příčinám a souvislostem zkoumaných jevů.

Předkládaná práce je členěna do čtyř kapitol. V první, teoretické polovině práce jsou pro důkladné porozumění a uchopení tématu nejprve (v první kapitole) rozebrány širší okolnosti, které ke vzniku protektorátu vedly. Kapitola ve stručnosti připomíná zásadní události při vzniku protektorátu Čechy a Morava, rozbořem klíčového dokumentu, tj. Výnosu vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava, charakterizuje jeho státoprávní a správní principy a popisuje fiktivní dvojkolejnost protektorátní správy. Ačkoli se práce ve své analytické části zabývá pracovněprávními otázkami souvisejícími s postavením Židů a Romů v protektorátu, je v rámci hlubšího pochopení a zdůvodnění nacistických postojů vůči těmto skupinám obyvatel nutno stručně nastínit podstatu rasové politiky hitlerovského Německa. Druhá kapitola pojednává o řízeném válečném hospodářství, rozebírá důvody a okolnosti, za nichž došlo k hospodářskému ovládnutí českých zemí, zabývá se otázkou nucené práce a vývojem v pracovním nasazení v protektorátu.

Druhá polovina práce, analytická, se pak soustředí na pracovněprávní problematiku. Ve třetí kapitole je podán přehled pracovního zákonodárství v době protektorátu, analyzována normotvorba v protektorátu a jednotlivé protektorátní a okupační právní předpisy v pracovněprávní oblasti (regulace pracovního trhu,

pracovní povinnost, pracovní nasazení, totální nasazení a regulace pracovního poměru). Čtvrtá, poslední kapitola práce se zabývá perzekucemi prováděnými okupanty v pracovněprávní oblasti. Analyzuje postupné vyřazování Židů z veřejného života a problematiku jejich zaměstnávání, podobně si všímá romské otázky a postavení Romů v protektorátu z pracovněprávního hlediska.

V závěru práce jsou shrnuty všechny poznatky a zodpovězeny obě výše uvedené otázky. Práci uzavírá seznam použitých pramenů a literatury.

Při zpracování diplomové práce bylo především čerpáno z dobové legislativy. Bylo využito Hoffmannovo dílo *Nové zákony a nařízení včetně jeho komentářů a důvodových zpráv* a dále dalších legislativních zdrojů: prováděcích předpisů, nařízení vlády či vyhlášek. Sekundárními zdroji byla odborná literatura, články v odborných časopisech a také relevantní a seriózní internetové zdroje. Z obecných prací k dějinám práva v českých zemích bylo čerpáno především z klíčového díla Karla Malého,<sup>2</sup> v otázkách správy pak byla využita např. práce Hledíkové, Dobeše a Janáka.<sup>3</sup> K obecným dějinám protektorátu lze uvést např. práce Brandesovy, Pasákovy či Maršálkovy,<sup>4</sup> pro hospodářské dějiny období bylo nahlédnuto do díla Průchova.<sup>5</sup> V problematice romské otázky byl využit text Nečasův,<sup>6</sup> který je jedním z předních historiků zabývajících se postavením romské menšiny v období protektorátu, pro dějiny židovské menšiny posloužila pak např. studie Kárného.<sup>7</sup> V pracovněprávní oblasti – vedle již výše uvedených právních dokumentů – sloužily jako faktografický podklad především práce Tauchenovy<sup>8</sup> či Mainušovy.<sup>9</sup>

---

<sup>2</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 2., upr. vyd. Praha: Linde, 1999.

<sup>3</sup> HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

<sup>4</sup> BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. Praha: Prostor, 1999; PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998; MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945*. V Praze: Karolinum, 2002; MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945*. Praha: Vodnář, 1999.

<sup>5</sup> PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. Brno: Doplněk, 2004-2009; PRŮCHA, Václav. *Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938-1945*. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1970.

<sup>6</sup> NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.

<sup>7</sup> KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. Praha: Academia, 1991; KÁRNÝ, Miroslav, ed., MILOTOVÁ, Jaroslava, ed. a KÁRNÁ, Margita, ed. *Protektorátní politika Reinharda Heydricha: [Soubor dokumentů]*. Praha: TEPS, 1991.

<sup>8</sup> TAUCHEN, Jaromír. *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*. Brno: Masaryk University, 2010; TAUCHEN, Jaromír. *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – ještě soukromoprávní odvětví?* Brno: Masarykova univerzita, 2012.

<sup>9</sup> MAINUŠ, František. *Totálně nasazení (1939-1945)*. Praha: Mladá fronta, 1974.

Z důvodů vysvětlení možných gramatických a významových nesrovnalostí je na tomto místě ještě třeba zmínit, že označení „cikán“ (psáno s malým počátečním písmenem) označuje etnickou skupinu, jejíž příslušníky jsme dnes zvyklí nazývat Romy. Je známo, že exonymum „cikán“ dnes může vnímat většina Romů jako urážku.<sup>10</sup> V předkládané práci se však přesto užívá označení „cikán“ z důvodu zachování autenticity originálních právních předpisů a dalších pramenů.

---

<sup>10</sup> Viz blíže *Původ názvů Rom – Cikán*, s. 191-2.  
Dostupné z WWW: <<http://www.varianty.cz/cdrom/podkapitoly/b02romove/17.pdf>>



# 1. Principy nacistické okupační politiky na území protektorátu

Pro snazší uchopení celé problematiky je třeba objasnit výchozí koncepci stojící v základu nacistické okupační politiky, uplatňované na protektorátním území.

V obecné rovině stojí v základu nacistické okupační politiky nacistická teorie, která vykládá vznik nacionálního socialismu jako historickou nutnost, přirozeně plynoucí z duše německého národa, jenž vyrůstá z krevního společenství německého lidu a svazku s německou půdou (mýtus o krvi a půdě – *Blut und Boden* – byl nacisty hojně používán k podpoře rasistického smýšlení německých obyvatel). Je to tedy cosi, co má mystickou podstatu, co tvoří jádro německých dějin a poslání německého národa.<sup>11</sup> Kořeny nacismu je třeba spatřovat v prudkém hospodářském přerodu Německa, který započal v 19. stol., s nímž šel ruku v ruce i vývoj ideologický. Výsledkem tohoto přerodu byl německý imperialismus. V takto nastoleném kurzu pokračoval, se záměrem činit tak celosvětově, právě Adolf Hitler.<sup>12</sup>

## 1.1 Rasová teorie a její základy

Vzhledem k tomu, že analytická část předkládané práce pojednává o pracovněprávních otázkách týkajících se mj. i Židů a cikánů, považuji za podstatné blíže se věnovat nacistické „teorii rasy“ a „rasové hygieně“.

Základním principem ovládajícím hitlerovskou ideologii je rasismus. Výchozím bodem se staly teorie rozdílnosti evropských ras a na jejich základě formulovaná rasová hierarchie. Základem těchto teorií byly Hitlerovy názory, vtělené do jeho knihy „Mein Kampf“. Nejvýše stála tzv. *panská rasa* (*Herrenrasse*), jež byla nejčistší z árijské rasy a tudíž nadřazená všem. Do spodní části byli zařazeni neárijci, tzv. *podlidé* (*Untermenschen*), sem spadali Slované určeni k zotročení nebo likvidaci. Nejnižší stáli Židé a cikáni – *život nemající cenu života* (*Lebensunwertes Leben*) – kteří byli určeni k vyhlazení. Tyto teorie se uplatňovaly jak na území Německa, tak i na obsazených územích, staly se motivem jednoho z největších zločinů nacismu – holocaustu – a ve své jednoduché podobě vycházely z primitivního antisemitismu.

Politická teorie rasismu vznikla v konotaci na Darwinovu teorii o boji živočišných druhů o přežití. V pozdním 19. století byla rozpracována v četných

<sup>11</sup> KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*, s. 26-36.

<sup>12</sup> Tamtéž, s. 28.

studiích řadou filozofů, jako byli např. Wilhelm Marr anebo Angličan Houston Stewart Chamberlain, kteří popisovali Židy nikoli jako osoby s jiným náboženstvím, než křesťanským, nýbrž jako osoby cizí, nižší a méněcenné rasy, která se snaží o světovou nadvládu. Zároveň se okolo přelomu 19. a 20. století začaly rozmáhat i eugenické úvahy. Cílem tzv. „rasové hygieny“ neboli eugeniky bylo rozvíjet zdravé geny a zároveň geneticky zlepšovat vlastní rasu. K tzv. pozitivní eugenice patřila podpora rození „geneticky zdravých“ jedinců, ke způsobům tzv. „negativní eugeniky“ patřila např. regulace rození jedinců z rodičů s dědičnými chorobami.

V dobách německé výmarské republiky se teorie rasové výlučnosti a principy eugeniky rychle rozšiřovaly a dokonce nabyly i institucionalizace. První německý Institut pro rasovou hygienu byl založen v Mnichově v roce 1923. V následujících letech byly např. ustaveny na lékařských vysokých školách povinné hodiny o rasové hygieně a eugenice.<sup>13</sup> Je třeba však podotknout, že principy eugeniky před rokem 1933 nebyly specificky německým fenoménem; v řadě zemí Evropy a Ameriky byla např. sterilizace mentálně postižených lidí vnímána jako zdravý nástroj sociální politiky státu.

Zvláště populární byly rasové a eugenické teoretické úvahy v národně socialistické německé dělnické straně (NSDAP), pro niž byl obsah slova „rasa“ totožný se slovem „národ“. Německý lid – jako biologická populace – se měl nejen chránit před „znečištěním“ své rasy, ale prostřednictvím specifického „výběru“ měl zkvalitnit svůj genetický potenciál.

Po převzetí moci v lednu 1933 nacisté přistoupili k praktické realizaci svých rasových zásad. K bojkotu židovských obchodníků (např. nápisy typu *Lidé! Nekupujte u žida!*), lékařů (např. nápisy v ordinaci židovského lékaře: *Oprávněně výhradně k lékařské péči pro židy*), bankéřů, advokátů docházelo ve veřejném životě už od počátku nástupu Hitlera k moci. Antisemitské nálady a tendence v německé společnosti bylo třeba legitimizovat, což nastalo 15. září 1935, kdy byla Říšským sněmem přijata komplexní zákonná úprava. Tyto tzv. norimberské zákony nejen v praktické, ale i v legislativně-právní rovině ustavily, že politická práva občanů jsou závislá na jejich árijském či neárijském původu. Jednalo se především o dva ústavní zákony, a sice zákon o říšském občanství a zákon na ochranu německé krve a německé cti. Později přibyly další zákonné úpravy obsahující nástroje k perzekuci

---

<sup>13</sup> Podrobněji např. PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*.

tzv. „rasově méněcenného obyvatelstva“, např. zákon o vlajce a státním znaku a zákon o zdravém manželství.<sup>14</sup>

Postupně bylo k zákonům vydáno 13 prováděcích nařízení. Vzhledem k tomu, že nacisté neměli (a ani nemohli mít) k dispozici žádný spolehlivý vědecký prostředek pro zjišťování „rasy“, byla pro určení židovského původu podle norimberských zákonů rozhodující příslušnost prarodičů k židovské náboženské obci. Za plného Žida byl považován každý, kdo pocházel alespoň ze tří židovských prarodičů.

Kromě Židů byli norimberskými zákony postiženi také cikáni. Od roku 1933 byli z veřejného života postupně vytlačováni. Všechny kroky, které nacionálněsocialistický režim podnikl proti Židům, byly aplikovány také na cikány. Cikáni byli diskriminováni už za výmarské republiky; byli registrováni a stát nad nimi prováděl represivní dohled. Oficiálně byla tato situace vyvolána stereotypovým myšlením německého obyvatelstva v nechuti vůči různým „tulákům“ a řečmi o preventivním boji proti zločinu. Po nacistickém převzetí moci v roce 1933 bylo vůči (odhadem) 30 000 žijícím cikánům v Německu zakročeno na základě norimberským zákonů. V listopadu 1936 bylo založeno při Říšském zdravotnickém úřadu ministerstva vnitra Výzkumné pracoviště pro rasovou hygienu a biologii obyvatelstva, jehož hlavním účelem bylo shromažďování údajů především o cikánech. Řada německých měst zbudovala po roce 1935 deportační tábory mimo města, kam pak nacistické policejní složky následně odvážely celé cikánské rodiny. Například v roce 1936, v době konání olympijských her v Berlíně, pod sloganem „Berlín bez cikánů“ odvezli 600 osob cikánského původu do speciálně zřízeného internačního tábora Berlin-Marzahn.<sup>15</sup>

Oběžník Heinricha Himmlera z 8. prosince 1938 požadoval registrační a rasovou klasifikaci všech cikánů v říši. „Rasovní výzkumníci“ vytvořili seznam přibližně 24 000 osob cikánského původu, který byl základem pro jejich pozdější deportaci do vyhlazovacích táborů na východě. Cikáni jako cíl nacistické genocidy byli po Židech největší skupinou obětí nacionálního socialismu v Evropě.<sup>16</sup>

---

<sup>14</sup> Viz blíže např. TAUCHEN, Jaromír. *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*;; PAVLÁT, Leo, ed. *Židé - dějiny a kultura*. V Praze: Židovské muzeum, 2007.

<sup>15</sup> Viz blíže *Vyloučení a pronásledování Romů*. Dostupné z WWW: <<http://www.dhm.de/lemo/html/nazi/innenpolitik/sintiroma/index.html>>

<sup>16</sup> Tamtéž.

Norimberské zákony platily samozřejmě i v zemích Německem okupovaných, tj. i v Protektorátu Čechy a Morava, kde byly tyto principy poprvé využity v nařízení říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939.

Na okupovaných územích střední a východní Evropy pak bylo v souladu s takto pojatou nacistickou politikou započato s germanizací – rasově vhodní původní obyvatelé mohli být zapojeni do procesu poněmčení, rasově nevhodní měli být vysídleni, popř. fyzicky zlikvidováni. Kromě rasové selekce bylo dalším cílem nacistické okupační politiky maximální vytěžení hospodářského potenciálu okupovaných zemí pro válečné účely (podrobněji v 2. kapitole této práce).

## 1.2 Ideová východiska německé okupace českých zemí

Okupační politika, uplatňovaná na českém území, odpovídala nejen hlavním strategickým cílům nacistů, které měly být realizovány v „česko-moravském prostoru,“ ale také situaci a podmínkám daného období. Prvořadým cílem nacistů byla pacifikace protektorátu tak, aby bylo možné v co nejvyšší míře využít materiálních i lidských zdrojů za účelem válečné mobilizace. V rámci realizace tohoto záměru pak mělo dojít ke „konečnému řešení české otázky“ zahrnující úplnou germanizaci území a likvidaci českého národa.<sup>17</sup> Československá republika byla po anšlusu Rakouska<sup>18</sup> „teprve“ druhou zemí, na kterou se soustředila pozornost nacistického Německa. Z důvodů dalšího nevyhrocování mezinárodněpolitické situace ve střední Evropě byla zbytku republiky (tj. území bývalého Československa po odtržení Sudet a vzniku Slovenského štátu) přiznána fiktivní a promyšlená „autonomie“ tak, aby tento stav umožnil realizaci dalších expanzivních cílů Německa.

Krátce po nástupu Konstantina von Neuratha do funkce říšského protektora (jaro 1939) se začalo na nejvyšší německé úrovni diskutovat o postupném vyhlazení českého národa. První oficiální vyjádření německého vedení k této otázce nabídl generál Erich Friderici, zplnomocněnec branné moci u říšského protektora, ve svém memorandu ze dne 12. července 1939, v němž kromě německého pohledu na „tisícileté problematického soužití Němců a Čechů v českomoravském prostoru“ nabídl i řešení v podobě „zrušení českého společenství v územním i duchovním

---

<sup>17</sup> KÁRNÝ, Miroslav, MILOTOVÁ, Jaroslava, KÁRNÁ, Margita. *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, s. 10.

<sup>18</sup> České vyjádření německého výrazu pro připojení, dnes je tohoto výrazu obecně používáno pro „připojení Rakouska k nacistickému Německu dne 12. března 1938“.

smyslu“. Protože za daných podmínek nelze podle něho přistoupit k „*fyzickému vyhubení*“, realizace tohoto cíle navrhl dosáhnout jiným způsobem: „*vystěhováním a odstěhováním, absorpcí ve velkoněmeckém prostoru*“. Dodal, že v dané době pro to nejsou nepříznivé předpoklady.<sup>19</sup>

V létě roku 1940 byla k této otázce předložena další dvě memoranda – Neurathovo a Frankovo. Dle Neuratha je cílem nacistické politiky v protektorátu „*začlenění beze zbytků do Velkoněmecké říše*“ a „*zaplnění tohoto prostoru německými lidmi*“, kdy jako nejdokonalejší, ale zároveň neproveditelné řešení uvedl „*totální vysídlení všech Čechů ze země*“ a „*její osídlení Němci*“. Proto, s ohledem na smíšení české a germánské krve v uplynulém tisíciletí, nabídl „*ponechání části pro germanizaci vhodného obyvatelstva a vypuzení rasově nevhodných či Němcům nepřátelských lidí*“.<sup>20</sup> Frank viděl cíl nacistické politiky v „*úplné germanizaci prostoru a lidí*“, přičemž nabídl, stejně jako Neurath, dvě možnosti řešení, a to nerealizovatelné „*totální vysídlení Čechů a osídlení prostoru Němci*“ nebo možnou „*germanizaci rasově vhodného obyvatelstva*“. Jako metody k uskutečnění Frank navrhl „*změnu národnosti rasově vhodných Čechů*“, „*vysídlení rasově neodpovídajících Čechů a vrstvy inteligence nepřátelské říši, popř. zvláštní zacházení s ní a se všemi destruktivními živly*“ a konečně „*nové osídlení uvolněného prostoru čerstvou německou krví*“.<sup>21</sup> Obě memoranda nabídla stejné cíle i řešení, shodně pak z obou vyplývá, že prozatím není vhodné rozdělení území protektorátu, je vhodné zachovat jeho územní celistvost s postupným odbouráváním české autonomie, a to pod jedinou ústřední říšskou mocí, dle Franka: „*s jediným mužem v čele, který je přímo podřízen vůdci a je vybaven všemi potřebnými plnými mocemi pro germanizaci*.“ Frankovo podrobněji zpracované memorandum bylo Hitlerem přijato pro řešení české otázky, k jeho uskutečnění však mělo dojít až na konci války, protože potřeboval české země a její obyvatelstvo k zabezpečení všech podmínek nezbytných pro vedení války.<sup>22</sup>

S ohledem na nečekané potíže (lidské i materiální ztráty), které Hitlerově armádě vznikly po napadení Sovětského svazu, a také z důvodu vzrůstajícího odporu českého obyvatelstva vůči okupantům, bylo třeba změnit, resp. zostřit dosud

---

<sup>19</sup> KRÁL, Václav. *Chtěli nás vyhubit*, s. 46-50.

<sup>20</sup> Tamtéž, s. 62-67.

<sup>21</sup> Tamtéž, s. 68-75.

<sup>22</sup> Blíže viz MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty*, s. 29-33.

uplatňovanou nacistickou politikou. K tomu vhodnou osobou byl Heydrich, který měl usměrnit vývoj v protektorátu tak, aby jednak z důvodu vývoje ve válce došlo k maximálnímu zvýšení výroby a jednak k potlačení jakékoliv formy rezistence ze strany českého obyvatelstva. Nástroji k dosažení těchto cílů měl být zejm. teror, propaganda a demagogie.<sup>23</sup>

Konečnou konkretizaci germanizačních úkolů a cílů vyjádřil Heydrich ve svých projevech, které učinil 2. října 1941 a 4. února 1942 směrem k představitelům okupační správy. Z projevů jednoznačně vyplývá, že je třeba plnit jednak úkoly související s vedením války – Heydrich ve svém projevu z 2. října 1941: „*Potřebuji v prostoru totiž klid, aby dělník, český dělník, věnoval svou pracovní pili úplně německému válečnému úsilí a abychom při zdejší obrovské existenci zbrojního průmyslu nezdržovali přísun a další zbrojní vývoj. K tomu dále patří, že se musí českým dělníkům dát přirozeně tak nažrat – smím-li to říci tak zřetelně – aby mohli konat svou práci*“ a také ty úkoly, které směřují ke „konečnému řešení“ – Heydrich tamtéž: „*Pánové, konečné řešení se bude muset vypořádat s následujícím: že tento prostor musí být jednou definitivně osídlen německy. Tento prostor je srdcem říše a my nikdy nestrpíme, aby – jak to ukazuje vývoj německých dějin – z tohoto prostoru dostávala říše vždy ránu dýkou. Ke konečnému poněmčení tohoto prostoru nechci snad říci, že bychom se chtěli pokusit starými metodami poněmčit tento český ksindl, nýbrž postupovat zcela strážlivě a začít s věcmi, které je možno provádět zastřeně již dnes, abychom získali přehled, co z lidí v tomto prostoru je poněmčitelné, musíme provést zjištění v rasově národním smyslu.*“<sup>24</sup> K tomu pak Heydrich ve svém projevu ze dne 4. února 1942 dále uvedl, že je třeba provést maskovaným způsobem tzv. národní soupis prostřednictvím průkazů totožnosti za účelem zjištění, kdo je k poněmčení vůbec způsobilý (předpokládal, že 40-60 % českého obyvatelstva je ke germanizaci vhodné), výsledky pak měly být zakresleny do mapy rozlišující oblasti poněmčitelné a neponěmčitelné. Jako praktické cesty, jak všeho úspěšně dosáhnout, navrhl zavedení pracovní povinnosti, kterou bude nucena vyhlásit protektorátní vláda, výchovu v různých táborech pod vedením vybraných vedoucích pracovní služby, způsobilým k poněmčení zprostředkovat práci v říši bez možnosti návratu, nezpůsobilé i s jejich rodinami odeslat do pobřežních prostorů kolem Ledového

---

<sup>23</sup> LINHARTOVÁ, Lenka, MILOTOVÁ, Jaroslava, MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta: *Heydrichova okupační politika v dokumentech*, s. 8.

<sup>24</sup> Tamtéž, s. 44-47.

moře, kde by měli působit jako dozorcí, předáci, apod. v koncentračních táborech určených pro 11 milionů Židů z Evropy. Toliko nástin řešení, vše mělo být ještě předmětem jednání a skutečného vývoje situace.<sup>25</sup>

Heydrich skutečně začal realizovat praktická opatření směrem k plnění formulovaných cílů. Dne 14. října 1941 uzavřel dohodu s ministerstvem propagandy za účelem zesílení germanizačního procesu a získání kontroly v oblasti české kultury<sup>26</sup> (konkrétně je v dohodě zmíněn rozhlas, film, divadlo, hudba a varieté, autorská práva a hospodářská reklama). Následovala oblast školství (po uzavření vysokých škol v listopadu 1939 byla pozornost obrácena i na školy základní a střední), a protože účinným nástrojem byl výkon proněmecky fungující správy, byla provedena správní reforma, jejímž záměrem bylo omezit autonomii na minimum. Kromě toho byla uskutečněna opatření také v hospodářské oblasti. V tom smyslu došlo např. k zesílení kontrol a prohlídek zemědělských usedlostí, k zastavování provozu z německého pohledu nepotřebných či nevhodných podniků, rušení výroby, aj. Hlavním smyslem těchto opatření bylo získání potřebné pracovní síly, s čímž souvisela problematika nuceného pracovního nasazení. V rámci takto pojaté koncepce používal Heydrich především nástrojů teroru, ale i sociální demagogie tak, aby bylo co nejúčelněji využito lidských i materiálních zdrojů.<sup>27</sup> Po Heydrichově smrti v červnu 1942 bylo v podstatě až do konce války pokračováno v jím nastoleném kurzu.

### 1.3 Protektorát Čechy a Morava

*Vy jste vklíněni do těla velkého Německa a musíte se prostě podle toho chovat“ (A. Hitler v rozhovoru s Chvalkovským a Ribbentropem, říjen 1938).<sup>28</sup>*

Hitler začal s přípravami na zabránění zbylého území Česko-Slovenska hned po podpisu mnichovské dohody v říjnu 1938. Vydal za tímto účelem řadu směrnic, v nichž zdůrazňoval, že celá okupace musí být velmi rychlá, cílem je obsazení zbytku Čech a Moravy a izolace Slovenska, vše mělo navenek vypadat jako akce pacifikační

---

<sup>25</sup> LINHARTOVÁ, Lenka, MILOTOVÁ, Jaroslava, MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta: *Heydrichova okupační politika v dokumentech*, s. 105-107.

<sup>26</sup> Viz podrobně např. DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*.

<sup>27</sup> LINHARTOVÁ, Lenka, MILOTOVÁ, Jaroslava, MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta: *Heydrichova okupační politika v dokumentech*, s. 10-15. Dále tamtéž: Protokol o úmluvách s říšským ministerstvem propagandy o zamýšlených opatřeních v oblasti kulturní propagandy ze dne 14. října 1941, s. 63-67.

<sup>28</sup> PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*, s. 12.

a nikoliv válečná.<sup>29</sup> Z rozhovorů, které probíhaly mezi naší a německou politickou reprezentací, vyplýval velký tlak směrem k přizpůsobení se Německu ve všech směrech, takže naše vláda v obavách před úplnou anexí učinila určité ústupky (např. vůči německé menšině), které ovšem nebyly německou stranou zhodnoceny jako dostatečné.

Mnichovská dohoda a vznik tzv. druhé československé republiky<sup>30</sup> na podzim roku 1938 ještě více umocnil proněmecké a separatistické tendence značné části slovenského politického spektra. Pro Hlinkovu Slovenskou ľudovou stranu, která po celé období existence Československé republiky vedla boj o zřízení autonomie, se naskytla jedinečná příležitost. Na základě Žilinské dohody ze 6. října 1938<sup>31</sup> žádala nastolení autonomie. Vláda v Praze tento návrh bez výhrad přijala a na základě ústavního zákona č. 299/1938 Sb. z. a n. z 23. listopadu 1938 poskytla Slovensku autonomii. Důležité bylo ustanovení hlavy I tohoto zákona, podle něhož byla „Slovenská krajina“ autonomní částí republiky. Předsedou slovenské autonomní vlády se stal Jozef Tiso. Národní shromáždění také odhlasovalo nový název státu: Česko-Slovensko. Zbytek republiky (po odtržení pohraničních území v důsledku Mnichova) byl od 15. března 1939 okupován Německem a vznikl Protektorát Čechy a Morava. Slovenský sněm rozhodl 14. března 1939 o osamostatnění Slovenska,<sup>32</sup> Slovensko s Německem podepsalo 23. března 1939 smlouvu o „ochraně“ a navenek zůstalo suverénním státem.

Pražská vláda na daný vývoj reagovala žádostí o rozhovor s Hitlerem. Ze 14. na 15. března 1939 proběhla v Berlíně jednání, kterých se za naši stranu účastnil prezident dr. Hácha a ministr zahraničních věcí JUDr. František Chvalkovský. Výsledkem bylo Hitlerovo oznámení, že „vydal rozkaz ke vstupu německé armády a k připojení Československa k německé říši“.<sup>33</sup> Následovalo podepsání německo-

---

<sup>29</sup> ČELOVSKÝ, Bořivoj. *So oder so: řešení české otázky podle německých dokumentů 1933-1945*, s. 190, 201.

<sup>30</sup> Viz blíže např. GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*.

<sup>31</sup> Společné zasedání HSL'S, slovenské strany agrární, nár. soc., živnostenské a národní v Žilině přijalo dohodu žádající autonomii Slovenska a předání moci do rukou vlády v čele s J. Tisem. Tiso se ke schůzce později vyjádřil: „Žilinská dohoda a těžké údery z cudziny na našu slobodnú Slovenskú krajinu zjednotili politické strany v jeden mohutný tábor: Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (stranu slovenskej národnej jednoty).“ Cit. podle FABRICIUS, Miroslav. Jozef Tiso - Prejavy a články (1938-1944), str. 30.

<sup>32</sup> Tamtéž, s. 12-15.

<sup>33</sup> BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 22-24.



českého prohlášení,<sup>34</sup> jemuž předcházela výhrůžka Hermanna Göringa, že v opačném případě bude Praha cílem bombardování. Z obsahu tohoto prohlášení mimo jiné vyplývá, že dr. Hácha „osud českého národa a země s důvěrou vkládá do rukou Vůdce německé říše“ a dále, že „Vůdce toto prohlášení přijal a rozhodl, že český národ pojme v ochranu a zaručí mu svébytný autonomní rozvoj jeho národního života, odpovídající jeho specifikům“.<sup>35</sup> Německá strana tak z pohledu německého zpravodajství dostala do rukou dvoustranný akt přijatý jako výsledek dohody mezi dr. Háchou a Hitlerem, tedy akt, který Češi sami přijali. Z hlediska tehdy platného ústavního práva však šlo o akt nicotný, stejně tak lze konstatovat jeho irelevantnost z hlediska práva mezinárodního.<sup>36</sup>

## 1.4 Vznik protektorátu

Fakticky začalo obsazování Čech a Moravy již 14. března 1939 ve večerních hodinách, oficiálně 15. března 1939. Ještě téhož dne byl německou stranou bez účasti české reprezentace formulován „Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava“ (dále jen „výnos“), který byl zveřejněn následujícího dne, tedy 16. března 1939. Svým charakterem byl tedy výnos jednostranným normativním aktem určujícím statut okupovaného území Čech a Moravy.<sup>37</sup>

Samotný výnos je složen z preambule a 13 článků. Z jeho obsahu vyplývá, že se zbytkové Česko prohlašuje za území Velkoněmecké říše (čl. 1), výnos zavádí rozdílnou státní příslušnost a tím i rozdílnou soudní pravomoc, když čl. 2 prohlašuje Němce žijící v protektorátu za německé státní příslušníky, resp. říšské občany a podřizuje je německé soudní pravomoci, ostatní obyvatelé Čech a Moravy se měli stát příslušníky protektorátu. Čl. 3 výnosu pak definuje autonomii protektorátu (viz níže). Výnos upravuje rovněž výkon úřadu státního prezidenta, který měl požívat ochrany a čestných práv hlavy státu, což bylo ovšem podmíněno důvěrou vůdce a říšského kancléře. Výnosem bylo dále vymezeno postavení říšského protektora, kterého jakožto zástupce říšských zájmů jmenoval vůdce. Říšský protektor byl

---

<sup>34</sup> Výsledek berlínského jednání je obsažen ve dvou dokumentech. První z dokumentů byl podepsán Hitlerem, dr. Háchou, von Ribbentropem a dr. Chvalkovským a obsahoval mimo jiné ono prohlášení o vložení osudu českého lidu do rukou vůdce, který toto prohlášení přijal. Obsahem druhého dokumentu, podepsaného již jen dr. Háchou a dr. Chvalkovským, jsou kapitulační podmínky. Blíže viz PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*, s. 26.

<sup>35</sup> BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 25.

<sup>36</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, str. 374.

<sup>37</sup> NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*, s. 209.

povinen pečovat o plnění politických směrnic vůdce, ve vztahu k vládě byl oprávněn potvrzovat a odvolávat členy protektorátní vlády, být od vlády informován o všech opatřeních, která učinila a proti těmto podat námitky. Ve věcech společného zájmu, kde bylo nebezpečí z prodlení, byl protektor zmocněn, sám vydávat nařízení. Z hlediska mezinárodních vztahů pak nemohl protektorát podle čl. 6 výnosu, vystupovat jako samostatný subjekt, protože zahraniční věci, včetně ochrany jeho státních příslušníků v cizině, zastávala říše. Zřízení funkce zástupce protektorátu s označením „vyslanec“ pak na tomto stavu nic neměnilo. Omezení autonomie je zřejmá z čl. 11, podle něhož může říše vydávat právní předpisy s platností pro protektorát, pokud to vyžaduje společný zájem, převzít do vlastní správy správní obory a k tomu zřídit vlastní říšské úřady. Z obsahu dalších článků výnosu vyplývá, že protektorát nemá právo na vlastní armádu, že říše vykonává bezprostřední dohled na dopravnictví, pošty a telekomunikace. Na základě tohoto aktu se protektorát stal součástí celního území říše, zákonným platidlem se stala říšská marka a vedle dalšího i koruna, jejichž poměr navzájem určila říšská vláda. V neposlední řadě výnos stanovil, že dosud platné právo v Čechách a na Moravě zůstává v platnosti, pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany říší. Ministr vnitra mohl, po dohodě s příslušnými říšskými ministry, doplňovat výnos o další správní a právní předpisy.<sup>38</sup>

Z obsahového hlediska se výnos dělí do dvou částí. První část v podstatě zdůvodňuje zřízení protektorátu z hlediska historického i politického, neboť podle Němců české země náležely po tisíc let k německému prostoru a vytvořením, resp. zapojením do umělého útvaru Česko-Slovenska, vytvořily zdroj neklidu. Proto má být zřízení protektorátu chápáno jako obranný akt Německa vedoucí k zachování jeho klidu a bezpečnosti, stejně tak i obecného blaha a míru. Druhá část výnosu upravuje nové státoprávní uspořádání.<sup>39</sup>

Norma byla sice otištěna ve Sbírce zákonů a nařízení pod č. 75/1939 Sb., ale nejprve jen německy a až následně i v českém překladu. Výnos byl souběžně zveřejněn i v říšském zákoníku a k jeho provedení bylo v Berlíně zřízeno při ministerstvu vnitra tzv. Ústřední místo, kde musely říšské úřady konzultovat veškerá opatření týkající se protektorátu.<sup>40</sup>

---

<sup>38</sup> Výnos Vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava, Sbírka zákonů a nařízení č. 75, ročník 1939.

<sup>39</sup> PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*, s. 45.

<sup>40</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 374-375.

Výnosem zřízený protektorát na našem území neměl nic společného s protektorátem jakožto institutem mezinárodního práva veřejného.<sup>41</sup> Tento termín měl jen zastítné skutečné záměry, zvláště a nadřazenost německé diktatury na okupovaném území. Z čl. 3 výnosu sice vyplývalo, že „*protektorát je autonomní a spravuje se sám*“, ale podrobnější úprava chyběla. Formulace v tomto článku byla dále doplněna v tom smyslu, že protektorát „*vykonává svoje výsostná práva, náležející mu v rámci protektorátu, ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami říše. Tato výsostná práva jsou vykonávána prostřednictvím vlastních orgánů a vlastních úřadů s vlastními úředníky*“. Jen z obsahu dalších článků lze dovodit, že vlastními orgány a úředníky byla míněna vláda a hlava protektorátu, ve skutečnosti se vše řídilo vůlí říšského protektora (viz čl. 4 a 5).<sup>42</sup>

Hlavním úkolem říšského protektora bylo zajišťovat přesné plnění stále se měnících směrnic vůdcových a práv říše v protektorátu. Tato formulace úkolů mu umožnila, aby zasahoval do všech oblastí státní činnosti, aby rozhodoval o tom, v kterých otázkách jsou mu protektorátní úřady povinny podávat hlášení, a aby také sám určoval okruh opatření, který podléhal jeho schválení. Protektorátní vláda byla povinna nejen informovat říšského protektora – v řadě případů bez vyzvání –, nýbrž i respektovat a uvést v činnost všechny jeho podněty a připomínky. Protektor kontroloval členy protektorátní vlády a potvrzoval je ve funkci. Pokud protektor podal námitku proti kterémukoliv nařízení vlády (i nižších složek), „*které by bylo s to poškodit Říši*“<sup>43</sup>, muselo být od realizace zákonů, nařízení a i jiných právních předpisů upuštěno (viz výše).

Aby protektor mohl plně dbát o udržení politické linie, nastavené Hitlerem v protektorátu, byl zmocněn širokými právy, která se fakticky dělila do dvou skupin: (1) skupina práv personálního charakteru (týkalo se především jmenování a odvolávání ministrů protektorátní vlády, čl. 5, odst. 3 výnosu), a (2) skupina práv všeobecného charakteru (čl. 5, odst. 4 a 5 výnosu).

S ohledem na celkovou dikci výnosu je patrné, že jím proklamovaná autonomie byla jen fikcí, což bylo potvrzeno i dalšími kroky, resp. akty okupační moci, kterými byla tato „autonomie“ ještě více omezována.

---

<sup>41</sup> Blíže MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945*. s. 25-27.

<sup>42</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 375-376.

<sup>43</sup> Čl. 5, odst. 4 výnosu.

## 1.5 Správa protektorátu

V prvních dnech po zřízení protektorátu došlo k odzbrojení české armády včetně podřízení celého území dočasné vojenské správě, které velel generál wehrmachtu Walter von Brauchitsch. Vojenská správa kontrolovala protektorátní vládu a správu. Protektorát byl rozdělen na dva správní obvody – Čechy a Moravu, které byly dále podřízeny vrchním velitelům skupiny pozemních vojsk, stojících v čele velitelství v Praze a Brně. Z hlediska hierarchie okupační správy pak byli při každém velitelství zřízeni šéfové civilní správy vykonávající všeobecný dozor nad veřejnou správou okupovaného území. Středním stupněm byli správní šéfové při daném velitelství a nejnižší pak stáli oberlandráti.<sup>44</sup> Vojenská správa byla zvolena německou stranou záměrně. Jejím úkolem bylo zajistit nastolení okupačního režimu na obsazeném území, zabránit případnému odporu a celkově stabilizovat poměry.<sup>45</sup>

Krátké období vojenské správy bylo ukončeno 15. dubna 1939, kdy řízení německé správy převzal první říšský protektor Konstantin von Neurath. Ve stejnou dobu nastoupil do funkce státního sekretáře i Karl-Hermann Frank, sudetský Němec, který byl německou stranou považován za znalce českého prostředí se všemi jeho specifiky.

Pokud jde o ústřední orgány, je podstatné zdůraznit, že v protektorátu existovala oficiálně dvojkolejná správa, autonomní (česká) a okupační (německá, nadřazena autonomní správě). Autonomní orgány (tzn. státní prezident, vláda, ministři a ministerstva, zemské úřady, okresní úřady, obecní úřady a také protektorátní policie) byly zcela závislé na německých institucích a podléhaly jejich bezprostředním příkazům; postavení autonomních orgánů ostatně upravovaly říšské předpisy.<sup>46</sup> Hlavou protektorátu byl až do jeho zániku tzv. státní prezident JUDr. Emil Hácha, jehož pravomoci však nebyly ve výnosu o zřízení protektorátu výslovně zakotveny. Vedle prezidenta byla dalším autonomním orgánem vláda, kdy během protektorátního období působily celkem čtyři vládní kabinet.

Předsedou první protektorátní vlády byl Rudolf Beran, který tuto funkci zastával od konce roku 1938 do dubna 1939, předsedou druhé vlády byl až do svého

---

<sup>44</sup> HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, Jan JANÁK, Jan DOBEŠ a Jan JANÁK. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, s. 406. Podrobněji k vojenské správě na počátku okupace též MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 8-12.

<sup>45</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 8.

<sup>46</sup> MALÝ, K. a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 377.

zatčení v září 1941 brigádní generál Ing. Alois Eliáš, po něm stál v čele (třetí protektorátní) vlády její dosavadní místopředseda dr. Jaroslav Krejčí a konečně čtvrtá, poslední protektorátní vláda pracovala pod předsedou Richardem Bienertem (od ledna do 5. května 1945). Mezi jednotlivými vládními kabinetů byly, pokud jde o jejich postoje k okupační moci, rozdíly. Zatímco první dvě vlády pod vedením Berana a Eliáše<sup>47</sup> byly prostřednictvím některých svých členů (v případě druhé vlády i přímo osobou premiéra) napojeny na domácí i zahraniční odboj, vlády pod vedením Krejčího a Bienerta již byly německým zájmům přístupnější.<sup>48</sup>

Vláda protektorátu působila v oblasti správy i normotvorby, v tom smyslu bylo její postavení v obou zmíněných sférách klíčové a dále se upevňovalo, takže se stala „*jakýmsi hybným centrem veškeré legislativy i administrativy*.“ Ze své činnosti, resp. funkce se zodpovídala jak prezidentovi, tak i říšskému protektorovi.<sup>49</sup> Celková skladba ministerstev se za trvání protektorátu měnila a přizpůsobovala německým představám. V důsledku podřízení zahraničních a vojenských věcí Německu došlo nejprve k likvidaci k tomu příslušných ministerstev,<sup>50</sup> zrušeno bylo následně i ministerstvo veřejných prací a sociální a zdravotní správy. Naopak nově bylo po Heydrichově správní reformě zřízeno ministerstvo hospodářství a práce a ministerstvo lidové osvěty. V důsledku relativně častého střídání osob v pozici říšského protektora a vysokým ambicím K. H. Franka vzniklo pak v srpnu 1943 německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu, které převzalo převážnou část agendy říšského protektora.<sup>51</sup> Jinak mezi ústředními autonomními úřady měly zvláštní postavení zejména nově zřízený Nejvyšší úřad cenový a Ústřední úřad statistický.<sup>52</sup>

---

<sup>47</sup> 19. června 1942 byl gen. Eliáš za svou odbojovou činnost popraven.

<sup>48</sup> Beran byl 21. dubna 1947 odsouzen za kolaboraci s nacisty ke 20 letům, zemřel v roce 1954 ve věznici Leopoldov. Krejčího Národní soud v Praze uznal vinným za zločiny proti státu a odsoudil jej k trestu v trvání 25 let, Krejčí zbytek života strávil ve vězení a zemřel ve věznici Praha-Pankrác. Bienert byl v květnu 1945 zatčen za kolaboraci s nacisty a odsouzen k třem letům vězení. Viz též Malý, Karel a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 379-380.

<sup>49</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 59.

<sup>50</sup> V tom smyslu bylo dále přistoupeno k likvidaci původní zahraniční správy, která se měla na německý příkaz vydat do rukou okupantů, což neučinila řada českých zastupitelských úřadů – viz <sup>50</sup> PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*, s. 50. Stejně tak i správa vojenská byla s ohledem na čl. 7 výnosu ze 16. března 1939 určena k likvidaci, zřízeno bylo jen tzv. vládní vojsko o počtu max. sedmi tisíc lehce vyzbrojených mužů, které mělo sloužit toliko k zajištění pomocné, strážní a pořádkové služby – tamtéž, s. 136 an.

<sup>51</sup> MALÝ, Karel a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 382.

<sup>52</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 59.

Ústřední říšské orgány se ujaly moci v protektorátu v prvních dvou týdnech měsíce dubna 1939, tedy poté, co byla ukončena dosavadní vojenská správa. Jak bylo zmíněno, prvním říšským protektorem byl Konstantin von Neurath, který do čela německé správy nastoupil dne 15. dubna 1939. K. v. Neurath, německý šlechtic a v Hitlerových očích slabý reprezentant Německa, svůj úřad fakticky vykonával do září 1941, kdy – z důvodu potřeby nastolit v protektorátu přísnější politiku a ostřejší režim – musel na Hitlerův příkaz nastoupit zdravotní dovolenou (i když formálně byl ve funkci říšského protektora do 20. srpna 1943) a vedením úřadu byl jako zastupující říšský protektor pověřen Reinhardt von Heydrich. Po spáchání atentátu a následné Heydrichově smrti nastoupil do tohoto úřadu v červnu 1942 Kurt Daluege, opět jako zastupující říšský protektor, jenž stál v čele rozsáhlých represí, které byly odvetou za Heydrichovu smrt – vyhlazení Lidic, Ležáků, četné popravy Čechů. Posledním říšským protektorem se v srpnu 1943 stal Wilhelm Frick, dosavadní německý ministr vnitra.<sup>53</sup>

Úřad říšského protektora byl členěn do jednotlivých oddělení podle úseků veřejného života v protektorátu. Významné místo v tomto úřadě měl státní sekretář, který byl přímo odpovědný protektorovi. Podle shora uvedeného výnosu měl být protektor dozorcím orgánem, ovšem po skončení vojenské správy byla jeho moc v podstatě neomezená, a to jak pro oblast legislativy,<sup>54</sup> kde bylo postavení protektora dále posíleno Hitlerovým nařízením ze 7. června 1939 o zákonodárném právu Protektorátu Čechy a Morava, dle něhož byl protektor oprávněn vydávat vlastní právní předpisy, měnit nebo rušit autonomní právní normy, včetně těch, které vznikly v období trvání první a druhé republiky, tak i pro oblast administrativy, kde mu byly podřízeny všechny úřady, služební místa a orgány říše na území protektorátu, a to pro všechny oblasti říšské správy s výjimkou branné moci.<sup>55</sup>

---

<sup>53</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 381. Poměr říšského protektora a německého státního ministra nebyl legislativně ukotven. Prakticky však se v konkrétním výkonu svých funkcí nesetkali. Po nástupu obou na své posty (14. října 1943) odcestoval Frick zpět do Německa, čímž uvolnil prostor K. H. Frankovi. Viz blíže GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 265-266.

<sup>54</sup> V tom smyslu bylo postavení protektora dále posíleno Hitlerovým nařízením ze 7. června 1939 o zákonodárném právu Protektorátu Čechy a Morava. Dle tohoto nařízení byl protektor oprávněn vydávat vlastní právní předpisy, měnit nebo rušit autonomní právní normy, včetně těch, které vznikly v období trvání první a druhé republiky – viz MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 378.

<sup>55</sup> Nařízení o vybudování správy a o německé bezpečnostní policii z 1. září 1939. Blíže MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 49-50.

Nařízení o zákonodárném právu protektorátu posílilo pozici protektora také ve vztahu k autonomním orgánům, nad nimiž měl právo dozoru, svěřeny mu byly i některé policejní kompetence, což zahrnovalo oprávnění činit opatření nejen k zajištění bezpečnosti a pořádku v protektorátu. Úprava rozhodovací pravomoci protektora pak vycházela z řady zvláštních předpisů.<sup>56</sup> V kompetenci protektora bylo rovněž již zmíněné jmenování a odvolávání ministrů protektorátní vlády, dispozice oprávněním být informován o činnosti vlády nebo např. i právem veta vůči vládním nařízením.<sup>57</sup> Je třeba poznamenat, že pokud jde o pravomoci protektora, i ty se postupem doby měnily a vyvíjely podle válečné situace a potřeb Hitlera.

Stejně jako tomu bylo u ústředních orgánů, i na úrovni nižší správy docházelo postupně k přizpůsobování činnosti původních složek správy (obecní a okresní samospráva, správa zemská) novým poměrům tak, aby byly nejen pod německou kontrolou, ale zejména aby fungovaly podle německých principů a pravidel.<sup>58</sup> Pokud jde o oblast místní říšské správy, pak protektorovi, později německému ministrovi, podléhala již v době vojenské správy zřízená instituce tzv. oberlandrátů, neboli zemských radů. Byly to jednak nejnižší instance-úřady pro německé státní příslušníky žijící na území protektorátu, podřízeny jim byly také všechny říšské úřady, služební místa či orgány (s výjimkou justice a branné moci), vedly rovněž ta odvětví správy, které převzala říše a fungovaly i jako dozorčí orgány nad českými okresními a obecními úřady.<sup>59</sup> Navíc u každého oberlandrátu působila i posádka policie a wehrmachtu, německý soud a pracovní úřad, který byl využíván k náboru Čechů na nucené práce.<sup>60</sup> Různě velkých oberlandrátů, jakožto jednotek německé správy, bylo v Čechách původně 23, na Moravě 12, později byl jejich počet snížen.<sup>61</sup> Změny přinesla zejména Heydrichem započatá správní reforma.

Soustavu říšských orgánů, kterou tvořily zejm. protektorův úřad a síť oberlandrátů, pak doplňovaly ještě další složky nacistické správy. Jednalo se o početný policejně-bezpečnostní aparát, německé soudy, zastoupena byla finanční správa, nadto na území protektorátu působila i řada zvláštních německých úřadů,

---

<sup>56</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945: státopravní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 16-17.

<sup>57</sup> Výnos Vůdce a říšského kancléře ze 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava, čl. 5 odst. 3 a 4.

<sup>58</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 382.

<sup>59</sup> SCHELLE, Karel et al. *Protektorát Čechy a Morava*, str. 41.

<sup>60</sup> PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*, s. 48.

<sup>61</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 382.

jako např. úsek říšské pracovní služby, německá služební pošta, německé vysoké školy, ústředna pro vystěhovalectví Židů, aj.<sup>62</sup>

V oblasti vnitřní autonomní správy pak působily zejména ministerstvo vnitra, zemské a okresní úřady. Postupně docházelo k jejich reorganizacím a pronikání Němců na vedoucí pozice tak, aby mohli co nejefektivněji ovládat a kontrolovat strategická místa. Jak správa pro oblast hospodářsko-sociální, která se podílela na budování tzv. řízeného válečného hospodářství, tak i správa kultury, školství, správa finanční, byly více a více přizpůsobovány a podřizovány říšským zájmům, přičemž nositeli správy byly nejen autonomní, ale i okupační orgány.<sup>63</sup>

Další oblastí, do které se zákonitě musely promítnout změny související s výnosem takto zřízeného protektorátu, bylo soudnictví. I zde existovala dvoukolejnost. Na jedné straně působila ve vztahu k českým občanům soustava autonomních soudů, která byla postupně podrobena řadě změn a omezení, na druhé straně pak fungovala německá justice, které podléhali němečtí státní příslušníci a ve vymezeném rozsahu i ostatní obyvatelé protektorátu.<sup>64</sup> Vůči protektorátním obyvatelům se německá soudní pravomoc uplatňovala ve věcech trestních a občansko-právních, pokud jejich činy ohrožovaly bezpečnost říše a dotýkaly se zájmů říšských občanů. Postupně docházelo k rozšiřování působnosti německých soudů vůči českým obyvatelům, např. ve věcech velezrady, zemězrady a projevům nepřátelství vůči říši. Pravomoc autonomních soudů byla omezena i ve věcech vojenských. Nutno poznamenat, že i organizace německé justice byla, stejně jako autonomní soudní soustava, podle potřeb okupantů měněna, přizpůsobována a různě doplňována.<sup>65</sup>

## 1.6 Správní reforma

Jak bylo uvedeno, uplatňoval se v počátečním období protektorátu teoreticky dvoukolejný model správy (řízení) protektorátu; vedle autonomního aparátu působil ještě aparát okupační. Tento systém byl německou stranou zvolen záměrně, jednak za

---

<sup>62</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 52.

<sup>63</sup> Tamtéž, s. 36 a n.

<sup>64</sup> V tom smyslu byla stěžejní tři nařízení ze 14. dubna 1939, která vyšla v říšském zákoníku: nařízení o německém soudnictví v Protektorátu Čechy a Morava, nařízení o výkonu trestního soudnictví a nařízení o výkonu soudnictví v občanských věcech právních. Viz NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*, s. 212.

<sup>65</sup> NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*, s. 212.



účelem uklidnění mezinárodní i vnitrostátní situace, jednak měl posloužit okupantům k zamýšlenému postupnému ovládnutí zbývajících území Čech a Moravy. Je tedy zřejmé, že tento dualismus byl jen přechodného rázu a reforma tak byla otázkou času, resp. pro ni příznivé situace. Tato situace nastala v okamžiku, kdy měli Němci dostatečné zastoupení v orgánech autonomní správy, zároveň nastala příhodná doba k reorganizaci autonomní vnitropolitické reprezentace (důvodem, či lépe řečeno záminkou bylo napojení některých členů vlády na odbojové hnutí) a bylo rovněž nutné tvrdě zakročit proti množícím se protiněmeckým projevům (sabotáže, stávky a další akce protiněmeckého odboje) na všech úrovních. Dalším důvodem byla potřeba okupantů dosadit chybějící administrativní síly na nově okupovaných územích a – v neposlední řadě – též nutnost zvýšit produkci v důsledku německého vojenského fiaska na východní frontě.<sup>66</sup> Za tím účelem bylo třeba celkově změnit postup v okupační politice směrem k reorganizaci protektorátní vlády i k uskutečnění správní reformy.

Podstatou bylo maximální zapojení protektorátní autonomie do služeb říše a v podstatě jejího sloučení s ní, ve věci personálních úspor šlo o převedení čistě správních činností dosud náležejících říšskoněmeckým orgánům na úřady protektorátní, které je beztak vykonávaly podle směrnic a příkazů říše a pod dozorem německých úředníků. Důležité bylo i realizační předsevzetí okupačních úřadů, resp. říšského protektora, a sice provést správní reformu, avšak vyhnout se jednostrannému a příliš viditelnému německému vlivu v české správě. Vše mělo probíhat nenápadně a utajeně, přičemž nepopulární opatření, které bylo zapotřebí v tom smyslu učinit, zůstalo navenek protektorátní správě.<sup>67</sup> Protože k úspěšnému provedení tohoto záměru bylo zapotřebí razantnějšího přístupu, byl provedením pověřen Heydrich, který bezprostředně po svém příchodu začal s uplatňováním pacifikačních opatření, a to zejména formou represí (období tzv. heydrichiády) a postupnou realizací správní reformy.<sup>68</sup>

Legislativním východiskem této správní reformy byl Hitlerův výnos ze 7. května 1942. Říšský protektor byl pověřen, aby provedl „vhodná opatření za účelem

---

<sup>66</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 64-66.

<sup>67</sup> NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*, s. 227 an.

<sup>68</sup> Cíl správní reformy byl Heydrichem formulován jako „podvrácení (podkopání) autonomie bez ohrožení její vnější fasády.“ Cit. dle KÁRNÝ, Miroslav, ed., MILOTOVÁ, Jaroslava, ed. a KÁRNÁ, Margita, ed. *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, str. 33.

*přízpůsobení správy v Čechách a na Moravě právě danému stavu a v tomto smyslu vyhlásil žádoucí právní předpisy.*<sup>69</sup>

Správní reforma měla, podle stanovených cílů formulovaných na poradě rozhodujících představitelů okupačního režimu v čele s Heydrichem uskutečněné 1. prosince 1941, zahrnovat jednak reorganizaci, resp. redukci Úřadu říšského protektora,<sup>70</sup> kdy uvolnění úředníci měli přecházet přímo do protektorátních ministerstev či jiných složek autonomní správy, dále přesuny kompetencí v rámci hierarchické správní soustavy (z ústředí na střední a dolní instance), také redukci počtu protektorátních úředníků, včetně změn týkajících se oberlandátů. Zde mělo dojít k přesunu správní činnosti na okresní úřady, kdy oberlandátům měl nadále příslušet dohled a řízení okresních úřadů, jednalo se také o zajištění kontaktu mezi oberlandáty navzájem.<sup>71</sup>

Již počátkem roku 1942 došlo na pokyn Heydricha k reorganizaci některých ústředních autonomních institucí.<sup>72</sup> Bylo zrušeno prezidium ministerské rady za účelem zjednodušení styku protektora a jeho úřadu s jednotlivými ministerstvy (napříště měl být tento styk přímý bez zprostředkování předsedou vlády, schůze vlády se neměly vůbec konat, čímž vláda přestala být politickým činitelem, její dosavadní působnost přešla na věcně příslušné ministry, kteří ji vykonávali se souhlasem předsedy vlády).

Nová vláda pak byla státním prezidentem dr. Háchou jmenována podle seznamu připraveného Heydrichem 19. ledna 1942. Měla být „*prodlouženou rukou říšského protektora*,”<sup>73</sup> přičemž každému ministrovi byl zároveň určen německý generální zástupce, který ho zastupoval nejen v době jeho nepřítomnosti, ale obecně v rámci celé jeho agendy, a to i bez ministrova vědomí. Dalším krokem byla změna soustavy ministerstev včetně jejich kompetencí. Zrušen byl resort veřejných prací a sociální a zdravotní správy, nově zřízeno ministerstvo lidové osvěty, jinde došlo jen ke změně názvu. Pokud jde o změnu kompetence, týkalo se to zejména ministerstva vnitra, jehož působnost byla rozšířena např. o část agendy zrušeného prezidia

---

<sup>69</sup> GRONSKÝ, Jan. *Komentované dokumenty*, s. 401.

<sup>70</sup> Reorganizace Úřadu říšského protektora byla dokončena vydáním druhého nařízení říšského protektora o členění jeho úřadu z 25. listopadu 1942, které vstoupilo v platnost 1. prosince 1942. Viz *Verordnungsblatt des Reichsprotektor in Böhmen und Mähren* 1942, s. 307-308.

<sup>71</sup> NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*, s. 228.

<sup>72</sup> Úprava ležela zejm. ve vládním nařízení ze dne 15. ledna 1942, č. 14/1942 Sb., o nové organizaci některých ústředních úřadů a č. 80/1942 Sb. o správní působnosti vlády a zastupování jejich členů ze 4. března 1942.

<sup>73</sup> BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 261.

ministerské rady.<sup>74</sup> V počáteční fázi reformy došlo také na německý pokyn k znovuzřízení Pozemkového úřadu, nově vzniklo Kuratorium pro výchovu mládeže.

Za účelem odlehčení okupačních úřadů se reforma zaměřila také na oberlandáty, s čímž souvisela i reorganizace autonomních politických úřadů.<sup>75</sup> Záměrem bylo přenesení převážné části úkolů z okupačních orgánů (včetně Úřadu říšského protektora) na protektorem určené autonomní politické a policejní úřady, které by správu vykonávaly z říšského příkazu a podle pokynů příslušných říšských míst. Realizace této části správní reformy se však Heydrich nedočkal, dokončit ji museli jeho nástupci. V případě oberlandátů došlo ke snížení jejich počtu, čímž se zvětšily jejich obvody, byly zbaveny některých administrativních věcí, věci policejní přešly na policejní ředitelství.

V souvislosti se změnou oberlandátů muselo dojít i ke změně územního uspořádání autonomních politických úřadů, takže došlo k nové úpravě obvodů a sídel okresních úřadů, následovaly změny v jejich kompetenci a vnitřním uspořádání. Reforma se týkala také nové organizace policejně bezpečnostních složek, které se dostaly pod německé vedení.

V době atentátu na Heydricha (27. května 1942) nebyla však reforma zdaleka ukončena. Ještě nebyla završena reorganizace Úřadu říšského protektora, nebyly realizovány všechny změny ve struktuře protektorátního policejního aparátu a další opatření. Dokončení správní reorganizace dostal tudíž za úkol Heydrichův nástupce Kurt Daluege. Toto období do konce roku 1942 lze považovat za další etapu v provádění reformy. Poslední fází reformy uskutečněné koncem roku 1942 a počátkem roku 1943 pak bylo nové uspořádání na ministerstvech i tomu odpovídající zajištění organizace úřadu protektora.<sup>76</sup>

Reforma se, jak již bylo řečeno, zásadním způsobem dotkla autonomní správy na všech jejích stupních (vláda – resortní ministerstva – zemské a okresní úřady) včetně protektorátní policie a četnictva, takže ve výsledku se už o žádné „autonomii“ nedalo hovořit. Reformou se nacistům v zásadě podařilo dosáhnout zamýšleného cíle, tj. postupné a nenápadné potlačení, resp. zrušení autonomní české správy.

---

<sup>74</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 67-68.

<sup>75</sup> Heydrich vydal v květnu 1942 dvě nařízení - o správě z říšského příkazu a opatření určující novou úpravu obvodů a sídel oberlandátů. Viz MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945*, str. 52-53.

<sup>76</sup> Blíže MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945*, s. 45-58.

Správa (prakticky celá exekutiva) byla vykonávána sice autonomními úřady, avšak zcela ovládanými Němci, kteří se v průběhu reformy nadto zbavili nespolehlivých lidí (důkladné rasově-politické čistky mezi českými úředníky). Tímto opatřením navíc došlo k úsporám úřednických sil, které mohly být využity jinde, a navíc byla díky zásahům minimalizována i protektorátní moc politická.

V průběhu uskutečňování reformy se podstatným způsobem měnily realizační podmínky. Jiná byla situace v roce 1941, kdy se reforma připravovala, a jiná na konci roku 1942. Důležitým faktorem byl vývoj války a další zahraničněpolitické události. Nutnost reagovat na vnější okolnosti měla vliv na praktické zavádění nového správního mechanismu a na jeho dokonalé, německy důkladné organizační dotažení. Na jedné straně setrvala tendence dokončit plánované změny, na straně druhé válečná realita stavěla správu před mnohem aktuálnější úkoly. Prvořadým z nich byla totální mobilizace všech sil pro další vedení války, přičemž po opatřeních z jara 1943 bylo v prosinci téhož roku vedení okupačního aparátu nuceno přistoupit k dalšímu zjednodušení správní struktury a práci řady institucí zastavit úplně. Rozpory mezi schválenými reorganizačními návrhy a praktickými funkčními nedostatky se již nepodařilo v plné míře odstranit, přičemž konečných výsledků, tj. naprostá eliminace českého národa, v důsledku válečného vývoje a defenzivy hitlerovského Německa (naštěstí) dosaženo nebylo.<sup>77</sup>

Podstatným mezníkem procesu reorganizace bylo vytvoření funkce německého státního ministra pro Čechy a Moravu, kterou měl být nadále úředně označován státní tajemník u říšského protektora Karl-Hermann Frank (Hitlerův výnos ze srpna 1943). Nejvyšším okupačním úřadem se stalo německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu a Frank se stal prvním mužem okupační německé moci.<sup>78</sup>

---

<sup>77</sup> Blíže MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 67 a n.

<sup>78</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 382.

## 2. Řízené válečné hospodářství

Jedním z důsledků rozpoutané války byla také změna ve fungování ekonomik dotčených zemí, spočívající zejména ve zvýšení a posílení úlohy státu. Pokud jde o fašistické státy, ty začaly s transformací ekonomiky na válečné řízené hospodářství již v předválečné době. Ekonomika byla v těchto státech podřízena státním orgánům napojených nejen na politickou garnituru země, ale také na monopolní uskupení. V rámci takto koncipované ekonomiky docházelo k centralizovanému rozhodování, omezování či likvidaci práv a svobod občanů (např. nucené práce, totální nasazení), k povinnému vytváření stavovských a jiných organizací, stát zasahoval do podnikatelské svobody tím, že reguloval soukromé podniky ve všech sférách jejich působení (regulace cen, trhu práce, mezd, zahraničního obchodu), centrálně se rozdělovaly suroviny, paliva, ale také výroba (zakázky), vše bylo dovršeno přidělovým systémem potravin a spotřebního zboží.<sup>79</sup>

V Německu se snahy po ovládnutí rozsáhlého hospodářského území vystupňovaly po nacistickém nástupu k moci. Vytvoření velkoprostorového hospodářství bylo předmětem nacistické propagandy, která odůvodňovala tyto nároky s odkazem na výkonnost, mimořádné schopnosti a další vlohy a schopnosti německého národa, který si tímto vydobyl první místo v Evropě, a proto mu náleží právo tento prostor organizovat i za hranicemi vlastního území.<sup>80</sup> V tom smyslu tedy bylo započato s realizací násilné ekonomické integrace za účelem hospodářského vykořisťování jiných států, takže koncem 30. let minulého století a v průběhu války došlo k včleňování nejen okupovaných území, ale i německých spojenců, kde následně docházelo k přizpůsobování ekonomiky německým potřebám.<sup>81</sup> Zavedení systému centrálního řízení hospodářství bylo provázeno stejnými cíli – zvýšit německou kontrolu, usnadnit militarizaci, exploataci a germanizaci a posílit hospodářskou soběstačnost a nezávislost říše.<sup>82</sup>

V souvislosti s vývojem pro Němce nepříznivé situace ve válce pak rostla i jejich potřeba zvýšené výroby jak v průmyslu, tak i zemědělství. K tomu bylo využíváno pracovních sil z okupovaných území, získaných masovými odvody na nucenou práci, které měly nahradit německé muže nasazené do války. Je třeba

---

<sup>79</sup> PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 420.

<sup>80</sup> NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě*, s. 360-361.

<sup>81</sup> Tamtéž, str. 359-364.

<sup>82</sup> PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 455.

poznámenat, že kromě cizinců bylo na práci v Německu nebo jím obsazených územích hojně využíváno i osob uvězněných v různých typech táborů, od koncentračních přes zajatecké a pracovní. Uvádí se, že těmito tábory prošlo více než 18 milionů osob, z čehož 11 milionů z nich zemřelo.<sup>83</sup>

## 2.1 Hospodářské ovládnutí českých zemí

Do mocenské a hospodářské sféry se české země dostaly již podpisem mnichovské dohody. Strategická poloha našeho státu a jeho ekonomický potenciál, a zejména rozvinutý zbrojní průmysl, to vše bylo pro Německo připravující se na válku nadmíru zajímavým důvodem. Zabráním pohraničního území bývalé republiky získalo Německo oblasti se značným průmyslovým potenciálem, ostatní, ve vnitrozemí bývalé republiky umístěné podniky, pak nabylo Německo okupací zbytku země v březnu 1939; byly to podniky zbrojní, hutní, továrny chemické výroby i dlouhá řada podniků strojírenských, které skýtaly ideální možnost ke svému přebudování na podniky pro válečnou výrobu. Je důležité také poznámenat, že všechny tyto zisky nabyli okupanti od českých občanů nepoškozené a okamžitě připravené k výrobě. S přeměnou hospodářství bylo započato nejprve v zabraném pohraničí a poté i v protektorátu, přičemž společně s tím docházelo také k „arizaci“ židovského majetku – židovských podniků.<sup>84</sup>

Podstatné změny v hospodářství byly učiněny již v prvním roce nacistické okupace, v dalších letech byl celý systém upevňován. Po zřízení protektorátu tak byla za tímto účelem vydána celá řada předpisů, které se promítly do hospodářského života státu a které reflektovaly dlouhodobé i momentální potřeby Německa. Výsledkem bylo, kromě státní regulace cen a mezd, i centrální řízení výroby v průmyslu a v zemědělství, přidělový systém zásobování, využívání a rozmíst'ování pracovních sil, kontrola platebního styku a zahraničního obchodu. Nutno podotknout, že celý systém řízeného hospodářství vycházel z nacistické taktiky, která byla založena na tom, budít dojem, že německé správní složky se do organizace hospodářství nevměšují, nepopulární opatření měla vycházet od autonomních

---

<sup>83</sup> PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 424.

<sup>84</sup> KUDRNA, Ladislav, ed. *Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji* s. 111, 115.

orgánů.<sup>85</sup> To, že všechna klíčová místa byla obsazena Němci, bylo nezdůrazňovanou druhořadou otázkou.

Pro řízené hospodářství v protektorátu byly z institucionálního hlediska stěžejní centrální říšské orgány, berlínské ministerstvo hospodářství a financí a pověřenec pro čtyřletý plán Göring, jejichž příkazy pak zajišťoval Úřad říšského protektora a jemu podléhající orgány.<sup>86</sup> Dohled okupantů byl pak dále posílen i tím, že v roce 1942 stál v čele ministerstva hospodářství a práce Němec Walter Bertsch.<sup>87</sup> Kromě tohoto ministerstva byly nositeli řízeného hospodářství z řad autonomních orgánů, resp. institucí na území protektorátu, také ministerstvo zemědělství, ministerstvo sociální a zdravotní správy, od roku 1939 Nejvyšší úřad cenový, který zajišťoval tvorbu cen zboží a služeb, zemské a okresní úřady ve věci dozoru nad zásobováním.<sup>88</sup> Specifickou úlohu pak sehrály úřady práce (viz následující kapitola této práce).

Řízené hospodářství si vyžádalo i povinnou organizaci podnikatelů pro jednotlivá odvětví, což vedlo k vytvoření řady ústředních svazů (např. pro průmysl, obchod, řemeslo, cizinecký ruch, peněžnictví). Oblast průmyslu byla usměrňována celou řadou přímých i nepřímých zásahů, např. nucená kartelizace, kterou docházelo k připojování českého majetku k říšsko-německým firmám.<sup>89</sup> Celkově došlo k takovým změnám, že výsledkem byla likvidace průmyslu spotřebního a jednoznačná orientace na výrobu válečnou.

Podstatně komplikovanější byla situace v zemědělství, kde bylo kvůli roztržitém výroby direktivní řízení ztíženo. Také zemědělství však bylo regulováno řadou opatření či předpisů. I zde došlo ke zřízení povinných tržních svazů zajišťujících odbyt zemědělských výrobků a organizujících všechny osoby, které se na produktu jakkoli podílely. Významné postavení měl Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu. Podstatným zásahem pak bylo zavedení nucené dodávky rostlinných i živočišných výrobků, takže kromě chovatelů dobytka byli postiženi totální dodávkovou povinností i pěstitelé, kteří museli za úředně stanovené ceny odevzdat až na malé predepsané množství (tzv. samozásobitelské dávky,

---

<sup>85</sup> TESARĚ, Jan. *Traktát o "záchrane národa"*, s. 48.

<sup>86</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 37-38.

<sup>87</sup> Před správní reformou to bylo ministerstvo průmyslu, obchodu a živností.

<sup>88</sup> Blíže MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 38.

<sup>89</sup> MALÝ, Karel a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 391.

krmivo a osivo) téměř celou úrodu. Za nesplnění dodávek nebo černý obchod hrozila celá řada trestů, od pokut, zastavení podniku či zákazu chovu, přes vězení, až po rozsudky smrti.<sup>90</sup>

Přídělový systém zásobování, jehož prostřednictvím se regulovala spotřeba základních druhů zboží, byl v protektorátu zaveden měsíc po vypuknutí války, t.j. od října 1939. Byl reakcí na předchozí vykupování obchodů, růst cen a nepokrytou poptávku. Nejprve se přídělový systém vztahoval jen na základní potraviny a mýdlo, postupně i na další druhy potravin a jiné komodity, např. šaty a obuv, některé zboží bylo zakázáno vůbec.<sup>91</sup> Tento systém se uplatnil i ve veřejném stravování. Zboží bylo možné odebírat na základě lístků vydávaných okresními nebo obecními úřady, přičemž jinak bylo přístupováno k říšským Němcům a jejich rodinám, jinak k ostatním obyvatelům protektorátu. Pro týdenní spotřební dávky tak byly stanoveny tři kategorie obyvatelstva, kdy se rozlišovali obyčejní spotřebitelé, těžce pracující a velmi těžce pracující. Nižší příděly byly stanoveny dětem do šesti a od šesti do deseti let. Závazně objednávat potraviny bylo třeba již čtyři týdny dopředu u jednotlivých obchodníků. Výsledkem přídělového systému byl černý trh, kde bylo sice možné nakoupit nedostatkové zboží, ale za neúměrně vysoké ceny.<sup>92</sup>

Kromě uvedených oblastí došlo k reorganizaci také v oblasti cenové, kde měl zásadní postavení již zmíněný Nejvyšší cenový úřad, v jehož pravomoci byla tvorba cen zboží a služeb, kontrola jejich dodržování, vydávání závazných ceníků určujících pevné nebo maximální ceny.<sup>93</sup>

Regulován byl zahraniční obchod, založený na povolovacím řízení a devizové kontrole, i platební styk.<sup>94</sup> V oblasti mzdové politiky docházelo k regulaci mezd, které byly upravovány jednotně s preferencí pro válku důležitá odvětví. Pracovněprávní oblast byla poznamenána zjevnou diskriminací pracovních sil, o čemž je samostatně pojednáno dále.

---

<sup>90</sup> Blíže PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 462-463.

<sup>91</sup> PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 463-464.

<sup>92</sup> GEBHART, Jan a Jan KUKLÍK. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 86-87.

<sup>93</sup> MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 38.

<sup>94</sup> Blíže PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 464-465, 458-459.



## 2.2 Nucené práce

Součástí nacistické okupační politiky v hospodářské rovině bylo také direktivní řízení pracovních sil. Stále větší poptávka po pracovní síle byla ze strany okupantů dána potřebou zvýšit pro úspěšné vedení války výrobu na maximum. Bylo tedy započato s uplatňováním takových opatření, která fakticky zlikvidovala volný trh s pracovní silou. Zajímavý je v tom smyslu fakt, že díky neustálé potřebě zvyšovat výkonnost hospodářství, čímž se pochopitelně zvýšila i poptávka po pracovní síle, se Německo stalo závislé na zaměstnávání cizích státních příslušníků, zejména z řad slovanských národů. Protože však právě Slované byli z ideologického hlediska považováni nacistickým režimem za méněcenné, ocitli se Němci před vážným dilematem, resp. střetem mezi hospodářskými potřebami na straně jedné a zastávanými rasově-ideologickými principy na straně druhé, což se projevilo právě v diskriminaci nuceně nasazených osob.<sup>95</sup> Lze tedy konstatovat, že nacistický režim zde zohlednil jak hlediska ekonomická, tak i ideologická.

### 2.2.1 Definice nucené práce

Určením nucené práce se například zabývá Tomáš Jelínek ve svém příspěvku do sborníku *„Nepřichází-li práce k Tobě“*, kde zmiňuje několik již podaných definic.<sup>96</sup> Jako výstižná se jeví definice rakouské historické komise, z níž vyplývá, že: *„o nucené práci v nacionálním socialismu se dá hovořit tehdy, když se mimoekonomický nátlak stal rozhodujícím pro to, že dotyčný pracoval, a to nejen nezávisle na své profesi a schopnostech, nýbrž pouze v závislosti na svém původu (národním, etnickém, náboženském); o nucené práci se dá hovořit i tehdy, když byly vytvořeny speciální diskriminující pracovní podmínky, které určitou definovanou skupinu osob pod hrozbou trestu nutily k práci. Jde přitom o ty osoby, které byly poškozeny na základě specificky nacionálně socialistické politiky, tj. kvůli typicky nacionálně socialistickým motivům byly bezprostředně pronásledovány z rasistických a/nebo politických důvodů a/nebo byl podrobeny jiným donucovacím prostředkům jakékoli povahy“*.<sup>97</sup>

<sup>95</sup> *Nepřichází-li práce k Tobě*, s. 16.

<sup>96</sup> *„Nepřichází-li práce k Tobě“: různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech = "Kommt die Arbeit nicht zu Dir-": verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten*. Praha: Česko-německý fond budoucnosti – Kancelář pro oběti nacismu, 2003.

<sup>97</sup> Tamtéž, s. 16-18.

Podrobněji se pak Tomáš Jelínek zastavil u definice, kterou podal historik Mark Spoerer, který nucenou práci chápe jako „*hluboký zásah do osobní svobody jednotlivce*“.<sup>98</sup> M. Spoerer pak jako kritéria omezující svobodu jednotlivce uvedl „*přinucení k práci*“ spočívající v nemožnosti pracujícího rozvázat pracovní poměr, dalším kritériem je „*daleko od domova*“, což naznačuje nízkou šanci pracujících ovlivňovat zásadně okolnosti svého pracovního nasazení a konečně posledním hlediskem definice nuceně nasazených jsou „*průměrné šance na přežití*“, které oběti nucených prací měly podle příslušnosti k určité skupině.<sup>99</sup> Na základě takto podané definice lze podle Jelínka vymezit jednotlivé skupiny postižených, na druhou stranu ale uvádí i úskalí Spoererovy definice.<sup>100</sup>

### 2.2.2 Vývoj v pracovním nasazení v protektorátu

První náznaky zavedení pracovního nasazení, včetně režimu nucené práce, lze vysledovat již v období existence druhé republiky, kdy byly nejprve na základě vládního nařízení ze dne 11. října 1938 zřizovány na našem území pracovní útvary,<sup>101</sup> do nichž byli povoláváni zejména dělníci, registrovaní odborovými organizacemi jako nezaměstnaní.<sup>102</sup> V důsledku neustále se zvyšujícího počtu nezaměstnaných, kteří přicházeli ze zabraných území nebo ze Slovenska a Podkarpatské Rusi, se na základě dalšího vládního nařízení začaly zřizovat kárné pracovní tábory, kam byli zařazováni ti, kteří porušili disciplínu v pracovních útvarech, a také osoby tzv. „*práce se štítící*“.<sup>103</sup> Osoby do nich zařazené měly být využity k obecně prospěšným pracím, délka pracovní doby byla nejméně 48 hodin týdně a k tomu se měla ještě věnovat přiměřená doba občanské výchově. Osobami práce se štítícími pak byli podle nařízení ti, kteří dovršili 18. rok věku a nemohli prokázat zajištění obživy řádným způsobem.<sup>104</sup> Propuštění z těchto zařízení nebylo v podstatě možné před uplynutím tří měsíců, s výjimkou případů stanovených v nařízení, což neplatilo výlučně, protože ve skutečnosti o délce pobytu rozhodovalo

<sup>98</sup> *Nepřichází-li práce k Tobě*, s. 16-18.

<sup>99</sup> Tamtéž, s. 16-18.

<sup>100</sup> Tamtéž, s. 16-18.

<sup>101</sup> Vládní nařízení č. 223/1938 Sb., o pracovních útvarech.

<sup>102</sup> GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 48.

<sup>103</sup> Vládní nařízení ze dne 2. března 1939, č. 72/1939 Sb., o kárných pracovních táborech. Termín „*práce se štítící*“ se vyskytoval už v zákoně 117/1927 Sb., o potulných cikánech (§1. *Za potulné cikány podle tohoto zákona pokládají se cikáni z místa na místo se toulající a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí ...*)

<sup>104</sup> VOJÁČEK, Ladislav, ed., TAUCHEN, Jaromír, ed. a SCHELLE, Karel, ed. *Proměny soukromého práva*, s. 416.

velitelství tábora. Kárné tábory byly v roce 1942 na základě vládního nařízení č. 89/1942 Sb. přeměněny na zvláštní sběrné tábory, které sloužily jako víceúčelová zařízení, kde byla vykonávána preventivní policejní vazba nad recidivisty a osobami, které se dopouštěly porušování veřejného pořádku.<sup>105</sup> Nutno poznamenat, že inspirací pro zřízení kárných pracovních táborů byly poznatky, které si přivezla československá zvláštní delegace z Německa, kam za tím účelem odcestovala koncem roku 1938.<sup>106</sup>

Zpočátku „dobrovolné náborů“ pracovních sil do Německa byly zahájeny ještě před zřízením protektorátu, a to s příslibem vyšších výdělků a výhodných pracovních podmínek, což mělo odezvu jen u nezaměstnaných, jejichž počet se na našem území po záboru pohraničí výrazně zvýšil.<sup>107</sup> Ve stejném kurzu se po určitou dobu pokračovalo i po 15. březnu 1939, kdy v důsledku nadiktovaného nevýhodného kurzu české koruny vůči marce byly lákadlem pro řadu českých dělníků vyšší mzdy v Německu. Od počátku existence protektorátu byly okupační správou podnikány kroky, jejichž prostřednictvím byla česká legislativa i správa přestavěna tak, aby se stala schopnou samostatně plnit německé požadavky a úkoly v této oblasti.<sup>108</sup> Slovo „najímání“ se tak postupně změnilo na „nasazení“ a v závěrečné fázi na „totální nasazení“.<sup>109</sup>

Již koncem března 1939 bylo vydáno nařízení omezující volný pohyb zemědělských dělníků do ostatních odvětví národního hospodářství, v červnu nařízení o nuceném prikazování pracovních sil do zemědělství na tři měsíce. Tyto legislativní kroky byly bezpochyby důkazem, že okupanti budou chtít využít českých pracovních sil v nejvyšší možné míře. Dále následovalo vyhlášení všeobecné pracovní povinnosti k provedení zvláště důležitých úkolů, a to pro muže ve věku od 16 do 25 let, na dobu jednoho roku s možností prodloužení. Původním záměrem tohoto nařízení bylo zajistit dostatek pracovních sil pro zemědělství a stavebnictví, neboť díky náborům na práci do říše pracovní síla v těchto sektorech hospodářství

---

<sup>105</sup> Vládní nařízení č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti.

<sup>106</sup> GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 48.

<sup>107</sup> Bylo tak činěno na základě rámcové dohody z ledna 1939, která byla uzavřena v důsledku tlaku vyvíjeného německou stranou na českou vládu. Tamtéž, s. 49.

<sup>108</sup> KUDRNA, Ladislav, ed. *Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji*, s. 116-117.

<sup>109</sup> MAINUŠ, František. *Totálně nasazení (1939-1945)*, 974, s. 9.

chyběla.<sup>110</sup> Tím došlo k vytvoření systému nucených prací. V lednu 1941 bylo přikázání práce dále rozšířeno, a to na všechny protektorátní občany, tedy nejen muže, ale i ženy, ve věku od 18 do 50 let (vládní nařízení č. 46/1941 Sb.). Cestu k nucenému, resp. totálnímu nasazení de facto otevřelo vládní nařízení č. 154/1942 Sb. z května 1942, podle něhož mohli být všichni praceschopní obyvatelé protektorátu (s výjimkou matek dětí do 15 let a těhotných žen od šestého měsíce těhotenství, § 2 odst. 2 nařízení) přikázáni k výkonu práce jak na území protektorátu, tak na území říše. Jednalo se o nařízení, které umožnilo masové přikázání protektorátního obyvatelstva na nucenou práci.<sup>111</sup>

V červenci 1939 byly na základě vládního nařízení č. 193/1939 Sb. po říšském vzoru namísto dosavadních zprostředkovatelen budovány úřady práce. Jejich hlavním úkolem byl nucený nábor pracovních sil do Německa nebo do domácího válečného průmyslu a zemědělství.<sup>112</sup> Právě úřady práce se staly nástrojem pro uplatňování vykořisťovatelské politiky okupantů. Systém direktivního řízení pracovních sil byl posílen zavedením pracovních knížek v červnu 1941, které se tak staly důležitým prvkem pro kontrolu dodržování pracovních povinností a pro přesnou evidenci pracovních sil.<sup>113</sup>

Systém „dobrovolného“ náboru pracovních sil uplatňovaný v počátečním období protektorátu byl v podstatě souběžně provázen systémem donucovacím. To dokládá např. postup vůči nezaměstnaným pobírajícím příspěvek v nezaměstnanosti, kteří se na základě oběžníku Zemského ústředního úřadu práce z 24. dubna 1939 museli zúčastnit náborového pohovoru. Oběžník dále stanovil, že v případě odmítnutí nabízené práce v Německu mohli nezaměstnaní o tento příspěvek přijít, nebo mohlo dojít k jejich zařazení do pracovních útvarů.<sup>114</sup> Podobně bylo postupováno i vůči železničářům, kteří se museli hned po propuštění hlásit u úřadů práce, kde jim mohlo být nabídnuto místo u říšských drah. Pokud odmítli, hrozila jim ztráta podpory a možných zaopatřovacích nároků.<sup>115</sup> Jakmile byly všechny volné

---

<sup>110</sup> Podrobně viz vl. nařízení č. 190/1939 Sb., o zavedení všeobecné pracovní povinnosti pro praceschopné muže od 16 do 25 let, dokument č. 5, viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 63-65.

<sup>111</sup> Podrobněji KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 125-133.

<sup>112</sup> Vládní nařízení č. 193/1939 Sb., o úřadech práce.

<sup>113</sup> Vládní nařízení č. 241/1941 Sb., kterým se zavádějí pracovní knížky.

<sup>114</sup> *Nepřichází-li práce k Tobě*, str. 24.

<sup>115</sup> KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 18.

pracovní síly využity, začaly úřady práce včleňovat do práce také ženy z domácností a kromě toho také vyhledávat pracovní síly mezi zaměstnanými (akce tzv. pročešávání zaměstnanců z určených podniků a úřadů), v důsledku čehož byla řada podniků či úřadů uzavřena nebo ochromena ve své pracovní činnosti. V některých případech byly zaměstnavatelům vydány příkazy k uvolnění určitého procenta zaměstnanců z důvodu pracovního nasazení.<sup>116</sup>

V souvislosti s vývojem válečné situace (nečekaný odpor sovětských vojsk, další odvody branců, nedostatek pracovních sil) se pak stále více zvyšovala i potřeba okupantů zvýšit pracovní úsilí, čímž muselo nutně dojít ke změně dosud uplatňované politiky. Ta nastala s příchodem Heydricha a pokračovali v ní i jeho nástupci. Otázka pracovních sil získala na značné důležitosti na počátku roku 1942 v souvislosti s již naznačenou potřebou zvýšení zbrojní výroby na straně jedné a s požadavky na vyslání českých dělníků do Německa na straně druhé. V tom smyslu také Heydrich přislíbil generálnímu zmocněnci pro pracovní nasazení Fritzi Sauckelovi, že zařídí vyslání protektorátních dělníků do říše, což bylo možné jen s „použitím nejdrastičtějších prostředků“.<sup>117</sup> V rámci nově nastoleného kurzu dochšlo jak k intenzifikaci výroby, tak za účelem získání potřebných pracovních sil i k rušení mnoha menších podniků a provozoven.

Dalším nástrojem, resp. krokem bylo zpřísnění postupu vůči těm, kteří neměli požadovanou pracovní morálku. V březnu 1942 bylo rozhodnuto o zřízení pracovních výchovných táborů pod dohledem gestapa. Trestem byly několikátýdenní nucené práce.<sup>118</sup> Protože tato opatření nepřinesla očekávaný výsledek a tlak na nábor pracovních sil vzrůstal, povolal v září 1942 ministr hospodářství a práce Bertsch na práci do říše nejprve ročníky 1921 a 1922, následně i ročníky 1918 a 1920.<sup>119</sup> Situace se nezlepšila ani v následujícím období, a tak začaly být povolávány i další ročníky. Na počátku roku 1944 ročník 1924, na jaře 1945 byly na zákopové práce a stavbu opevnění vyslány i ročníky 1927 a 1928.

Nucená práce pro říši měla řadu podob a také neblahé dopady. Kromě drancování českého hospodářství byla řada lidí vytržena ze svého přirozeného

---

<sup>116</sup> PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, sv. 1, str. 460.

<sup>117</sup> KÁRNÝ, Miroslav, ed., MILOTOVÁ, Jaroslava, ed. a KÁRNÁ, Margita, ed. *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, s. 46-47.

<sup>118</sup> KÁRNÝ, Miroslav, ed., MILOTOVÁ, Jaroslava, ed. a KÁRNÁ, Margita, ed. *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, dokument č. 72, s. 235-236.

<sup>119</sup> KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 21.

prostředí, nehledě k nemalému počtu obětí na lidských životech, které si nucené pracovní nasazení vyžádalo. Pro český národ byla jedním z projevů nacistické okupační politiky. Režim nucené práce postihl velkou část obyvatelstva protektorátu, nad přesnými údaji o jejich počtu lze však jen polemizovat. V odborné literatuře se nejčastěji pracuje s odhady, které se pohybují v rozmezí od 400 000 do 600 000 nuceně nasazených Čechů.<sup>120</sup>

---

<sup>120</sup> KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 23.

### 3. Přehled pracovního zákonodárství v období protektorátu

Po celé období protektorátu bylo sice ponecháno v platnosti dosavadní pracovní zákonodárství, avšak se zásadními zásahy a změnami, které do něho vnesla nacistická opatření. Byly to např. úpravy o nucené práci, změny způsobující diskriminaci v zaměstnání, spojené s perzekucí některých skupin obyvatelstva (Židů, cikánů), nucené sjednocení odborových organizací aj. Základem protektorátního pracovního práva bylo vytvoření systému řízení práce, čímž došlo k zásadnímu omezování smluvní autonomie vůle účastníků pracovněprávních vztahů.<sup>121</sup>

Nutno poznamenat, že stejně jako jiné oblasti soukromého práva se dostalo pracovní právo a zároveň i samotné právo na práci pod vliv nacistické ideologie. V tom smyslu byla v době protektorátu práce chápána stejně jako v říši, tzn. jako služba pospolitosti. Takto pojatá práce měla podléhat určitým pravidlům a kontrole celku, který tak – s odkazem na vyšší zájem – zasahoval direktivně do pracovněprávního vztahu. Stejně tak samotné právo na práci bylo v ideologické rovině pojímáno jako „*příkaz, že každý je povinen přispívat svojí prací k blahu celku ze všech svých sil a schopností.*“<sup>122</sup> Koncepti nového ideologického pojetí práce a pracovního práva vůbec, tak pochopitelně odpovídalo i zavedení pracovní povinnosti a pracovního nasazení.<sup>123</sup>

Pracovní povinnost i pracovní nasazení byly v dobách samostatné republiky v československém právním řádu neznámými institucemi.<sup>124</sup> Za války se situace změnila. Nejprve byli čeští občané nuceni k veřejně prospěšným pracím, pak byla zavedena pracovní povinnost, následovalo totální nasazení na práce do Německa, které spadalo do závěrečné fáze existence protektorátu.<sup>125</sup>

#### 3.1. Normotvorba v protektorátu

Směr, kterým se bude ubírat zákonodárství protektorátu, nastínil již výnos ze 16. března 1939 a k němu vydané prováděcí předpisy, zejména nařízení o

---

<sup>121</sup> KALENSKÁ, Marie. *K vývoji pracovního práva*, s. 10.

<sup>122</sup> VOJÁČEK, Ladislav, ed., TAUCHEN, Jaromír, ed. a SCHELLE, Karel, ed. *Proměny soukromého práva*, s. 414-416.

<sup>123</sup> Tamtéž.

<sup>124</sup> Výjimkou byla povinnost stanovená v bývalém rakouském zákoně o válečných úkonech a v zákoně o obraně státu. HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. I, s. 931.

<sup>125</sup> O zavedení povinné pracovní služby/povinnosti v jiných zemích (Norsko, Turecko, Slovensko, Maďarsko, Spojené státy) hovoří dobový tisk. Viz *Povinná pracovní služba*, s. 73.

zákonodárném právu v protektorátu (viz níže). V tom smyslu platily na území protektorátu souběžně již dříve přijaté československé předpisy, které v platnosti ponechával čl. 12 výnosu, pokud jejich dikce splňovala podmínku, že „*neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší*“. Platily zde na základě výnosu rovněž říšskoněmecké právní předpisy: „*Říše může vydávati právní předpisy s platností pro protektorát, pokud toho vyžaduje společný zájem*“ (čl. 11 odst. 1 výnosu) a právní předpisy protektorátní: „*Protektorát Čechy a Morava jest autonomní a spravuje se sám*“, „*Vykonává svoje výsostná práva, náležející mu v rámci protektorátu, ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše*“, „*Tato výsostná práva jsou vykonávána vlastními orgány a vlastními úřady s vlastními úředníky*“ (čl. 3 výnosu).<sup>126</sup> S ohledem na výklad čl. 3 výnosu (kapitola 1.4 práce) byly „vlastními úřady a vlastními úředníky“ zejména prezident a vláda, o čemž bude pojednáno dále.

Na základě výnosu bylo následně vydáno nařízení ze dne 7. června 1939 o zákonodárném právu v protektorátu,<sup>127</sup> podle něhož „*Říšský protektor stanoví, které právo odporuje podle čl. 12 výnosu smyslu převzetí ochrany Německou říší*.“ Za stejných podmínek jako stanovil výnos, tzn. „vyžaduje-li to společný zájem,“ pak říšský protektor mohl svým nařízením měnit autonomní právo protektorátu. Navíc byly protektorátní orgány „*povinny upustit od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných správních opatření a pravoplatných soudních rozsudků*“, pokud proti nim protektor podal námitky.<sup>128</sup> Konečně, pokud bylo nebezpečí z prodlení, mohl říšský protektor vydávat předpisy s platností zákona v jakékoli oblasti, přičemž okamžik, kdy tato doba nastala, určoval výhradně on sám.<sup>129</sup>

Pokud jde o tvůrce právních předpisů říše s platností pro území protektorátu, lze je rozdělit do dvou skupin. První skupinu tvořily ty orgány, které byly oprávněny vydávat předpisy s platností pro celou říši včetně protektorátu, což byl Hitler jako vůdce a říšský kancléř, říšská vláda, Ministerská rada pro obranu říše, zřízená výnosem Hitlera z 30. srpna 1939 za účelem jednotného vedení správy a hospodářství, a říšští ministři (zejm. ministr vnitra, viz čl. 13 výnosu). Druhou skupinu tvořili ti, kteří disponovali zmocněním, vydávat předpisy jen pro území protektorátu – říšský protektor, vrchní zemští radové a jiné říšské úřady, služebny,

---

<sup>126</sup> Výnos Vůdce a říšského kancléře ze dne 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava, Sbirka zákonů a nařízení č. 75, ročník 1939.

<sup>127</sup> Říšský zákoník I., s. 1239.

<sup>128</sup> PETRŮV. Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 37.

<sup>129</sup> MALÝ, Karel a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 386.



korporace a pověřenci.<sup>130</sup> Z formálního hlediska měly tyto předpisy různou podobu. Vůdce a říšský kancléř, který v své osobě nakonec soustředil veškerou moc a mohl provést jakoukoli právní úpravu, vydával říšské zákony za spolupůsobení příslušného orgánu (buď vládní po poradě s říšskou vládou, výjimečně sněmovní na základě usnesení říšského sněmu), rozkazy pod označením „vůdcova nařízení“ a výnosy. O tom, jakou formou bude určitá záležitost upravena, pak rozhodoval výhradně on sám. Výnosů zpravidla používal tam, kde vykonával oprávnění jako hlava státu, nařízení ve všech dalších věcech (zejména těch, kde přebíral kompetence určitého ministra). Ministerská rada pro obranu říše byla oprávněna vydávat nařízení s mocí zákona, říšští ministři pak vydávali nařízení, k nimž bylo zapotřebí zmocnění na základě zákona, vůdcova nařízení či výnosu a v jejich rámci.

Pokud jde o říšského protektora, jeho postavení bylo upraveno v první řadě již samotným výnosem ze 16. března 1939, upevněno nařízením o zákonodárném právu v protektorátu ze 7. června 1939 a konečně nařízením z 1. září 1939, o vybudování správy v protektorátu, čímž získal rozsáhlou normotvornou pravomoc (viz výše).<sup>131</sup> Z hlediska zbývajících normotvorných subjektů – vrchní zemští radové, další úřady, služebny, korporace a pověřenci, mezi něž patřily i německé soudy, německá bezpečnostní policie, letecký úřad, a.j., pak tyto orgány vydávaly na území protektorátu v rámci své působnosti předpisy různého druhu. Za trvání vojenské správy pak byla vydána řada právních předpisů ve formě nařízení upravující různé oblasti, např. hospodářské omezení Židů v protektorátu.<sup>132</sup>

Legislativní pravomoci autonomních orgánů byly po celou dobu protektorátu neustále omezovány prostřednictvím zásahů okupačních orgánů. Zákonodárná a výkonná moc byla zpočátku vykonávána vládou a prezidentem, následně jednotlivými ministry. Právním základem byla norma pocházející z období druhé republiky. Jednalo se o tzv. ústavní zmocňovací zákon, konkrétně ústavní zákon č. 330/1938 Sb., o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací (dále jen “zmocňovací zákon“) schválený Národním shromážděním 15. prosince 1938.<sup>133</sup> Zmocňovací zákon v Česko-Slovensku fakticky likvidoval parlamentní demokracii, neboť zákonodárná

---

<sup>130</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 38-39.

<sup>131</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 38.

<sup>132</sup> Tamtéž, s. 40-41.

<sup>133</sup> Ústavní zákon č. 330/1938 Sb., o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací.

moc přešla do rukou moci výkonné. Vládě umožňoval po dobu dvou let, se souhlasem prezidenta, vydávat nařízení ve všech věcech, které mohl jinak upravovat pouze zákon, prezidentovi pak umožňoval měnit ústavu a jiné ústavní zákony. V tom smyslu měla pak nejčastěji se vyskytující právní norma formu vládního nařízení.<sup>134</sup>

Zmocňovací zákon prošel za trvání protektorátu několika změnami. Poprvé byl změněn v roce 1940 nařízením říšského protektora ze dne 12. prosince 1940 o prodloužení zmocnění vlády, na jehož základě pak protektorátní vláda vydávala nařízení. Oprávnění k vydávání právních předpisů bylo ovšem od 1. ledna 1941 odvozeno jen ze zmocnění říšského protektora. Podruhé v roce 1942, kdy došlo k likvidaci pravomoci vlády, vydávat nařízení, která přešla na jednotlivé ministry za ingerence předsedy vlády.<sup>135</sup> Také ministerstva vyvíjela poměrně rozsáhlou normotvornou činnost, a to formou nařízení. Dle zmocňovacího zákona tak mohla činit jen na základě zmocnění obsaženého ve vládním nařízení. Kromě ústředních protektorátních orgánů, vydávaly právní předpisy i místní správní orgány, opírajíce svoji pravomoc o zákon z roku 1927 o organizaci politické správy, a to např. formou vyhlášek. Zbývá dodat, že protektorátní normotvorba byla na všech úrovních pod neustálým dohledem a vlivem okupantů a především byla omezena nadřazeným postavením říšskoněmeckého právního řádu.<sup>136</sup>

### 3.2 Právní předpisy v pracovněprávní oblasti

S ohledem na velké množství předpisů upravujících pracovněprávní oblast jsou v práci zmíněny nejdůležitější úpravy, popř. jejich novelizace. Stejně tak s ohledem na roztržitost předpisů bylo čerpáno zejména z Hoffmannových sbírek „*Nových zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava (a býv. Česko-Slovenské republiky)*“ nebo Sbírek zákonů a nařízení vydaných v předmětných letech, tj. 1939-1945. Právní úpravě židovské problematiky je samostatně věnována následující kapitola.

---

<sup>134</sup> MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 373.

<sup>135</sup> Blíže MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu*, s. 99.

<sup>136</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 44.

### 3.2.1 Pracovní trh a jeho regulace

Původní organizace zprostředkování práce, která existovala do července 1939, byla změněna vládním nařízením č. 193/1939 Sb., o úřadech práce.<sup>137</sup> Namísto původních zprostředkovatelen práce tak byly zřízeny úřady, které plnily řadu úkolů v oboru pracovního práva.

Úřady práce, jakožto nové správní orgány na území protektorátu, byly zřízeny v důsledku zavedení všeobecné pracovní povinnosti pro obvod jednoho nebo více politických okresů,<sup>138</sup> přičemž vedle sídel úřadů práce byly zřízeny i jejich pobočky.<sup>139</sup> Ve světle dalších ministerských vyhlášek a vládních nařízení pak postupně docházelo k organizačním změnám v místním rozsahu působnosti i ke kompetenčním změnám těchto úřadů.<sup>140</sup>

Mezi hlavní činnosti těchto úřadů patřilo zejména obsazování volných pracovních míst, kontrola nezaměstnaných čerpajících dávky z veřejných prostředků, výkon dozoru nad zprostředkováním práce jak v protektorátu, tak i v Říši, zajišťování evidence pracovních sil a jejich pohybu nebo také rekvalifikace, resp. přeškolení, a to zejména pro válečný průmysl. S rostoucí potřebou stále většího počtu pracovních sil, narůstala i agenda těchto úřadů, takže úřady práce regulovaly i počty pracovních míst v podnicích, přikazovaly dělníky do válečné výroby nebo osoby k zemědělským pracím, spolupůsobily při omezení sjednávání nebo výpovědi pracovního poměru.<sup>141</sup> Základní náplní činnosti těchto úřadů se stala evidence pracovních sil, jejímž hlavním zdrojem byla hlášení podávaná ze strany podniků, popř. samotných nezaměstnaných. Za účelem podchycení všech pracovních sil byl tento systém dále rozveden, a to zavedením pracovních knížek. Tomuto kroku, z důvodu zajištění úplné registrace všech nezaměstnaných, ještě předcházelo odebrání práva odborovým organizacím vyplácet podpory v nezaměstnanosti, které jim původně náleželo.<sup>142</sup>

Pracovní knížky byly zavedeny v červnu 1941 vládním nařízením č. 241/1941 Sb.<sup>143</sup> K tomuto nařízení byla 13. srpna 1941 vydána prováděcí vyhláška ministra

<sup>137</sup> Vládní nařízení č. 193/1939 Sb., o úřadech práce.

<sup>138</sup> Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 5. září 1939, č. 202 Sb., kterou se určují sídla úřadů práce.

<sup>139</sup> Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 5. ledna 1940, č. 30 Sb., kterou se zřizují pobočky úřadů práce.

<sup>140</sup> Např. Vládní nařízení ze dne 16. května 1941, č. 192/1941 Sb., o výstavbě úřadů práce.

<sup>141</sup> Srov. *Státní úřady práce*, str. 15.

<sup>142</sup> GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 51.

<sup>143</sup> Vládní nařízení č. 241/1941 Sb., kterým se zavádějí pracovní knížky.

sociální a zdravotní správy č. 291/1941 Sb., o vydávání pracovních knížek.<sup>144</sup> Účelem nově zavedených pracovních knížek bylo podle § 1 nařízení „*umožnění plánovitého rozdělení pracovních sil a řízení práce.*“ Měly být průkazem vůči úřadu práce, nositelům sociálního pojištění a veřejné péče a také vůči zaměstnavateli. Povinnost opatřit si pracovní knížku měli všichni dělníci a zaměstnanci ve smluvním poměru, včetně učňů, praktikantů a volentérů, dále také domácí dělníci a živnostníci a zprostředkovatelé práce, jakož i jejich rodinní příslušníci, pokud s nimi spolupracovali. Výjimky z této povinnosti pak stanovilo ustanovení § 2 odst. 2 nařízení (povinnost opatřit si pracovní knížku neměly např. osoby s trvalým bydlištěm v cizině nebo děti mladší 14 let). Pracovním knížkám se věnovaly také protektorátní články. Jejich „kladná“ funkce, resp. přínos byl vyzdvihován např. v článku J. Vízdala v časopise „Práce a hospodářství,“ kde píše: „*Smyslem této organisace jest zajistit každému do budoucna povolání, které nejlépe odpovídá jeho tělesným i duševním schopnostem a které mu také zajišťuje natrvalo jeho životní existenci. Znamená tudíž zavedení pracovních knížek pořádek při začleňování do práce a opatření životní existence pro všechny příslušníky národa.*“<sup>145</sup> Skutečný důvod jejich zavedení byl však každému zřejmý.

Když už byly všechny rezervy pracovních sil vyčerpány, začaly úřady práce s dalšími potřebnými kroky. V jejich rámci byly např. do výrobního procesu zařazovány ženy z domácností nebo došlo k tzv. pročesávání zaměstnanců z určitých podniků a úřadů. Systém těchto opatření vedl v konečném důsledku k tomu, že pracující ztratili právo volby zaměstnání a stali se „*pouhým kartotéčním lístkem v registratuře úřadu práce*“.<sup>146</sup>

Jak bylo uvedeno, agenda úřadů práce postupem doby narůstala, čímž tyto úřady získávaly zmocnění i v dalších věcech. V tom smyslu bylo zásadním vládní nařízení ze dne 21. prosince 1939 č. 323/1939 Sb., jímž se omezilo zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil.<sup>147</sup> Podle tohoto nařízení bylo možné vyhláškou stanovit, v dohodě ministerstva sociální a zdravotní správy se zúčastněným ministerstvem, že pracovní (učňovský) poměr lze sjednat a vypovědět jen se souhlasem úřadu práce. Takové opatření bylo možné učinit buď všeobecně pro

---

<sup>144</sup> Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 25. července 1941, č. 291 Sb., o vydávání pracovních knížek.

<sup>145</sup> VÍZDAL, J. *Pracovní knížky*, s. 165-166.

<sup>146</sup> GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 51-52.

<sup>147</sup> Vládní nařízení č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil.

určité obvody nebo hospodářská odvětví, určité kategorie zaměstnanců či pro jednotlivé závody. Ujednání pracovního poměru nebo výpověď daná bez předchozího souhlasu byly právně neúčinné, leda by k tomu dal úřad práce dodatečný souhlas, což bylo podle nařízení možné jen ve zvláštních případech. Nařízení vymezilo také případy, kdy takového souhlasu nebylo třeba (např. při výpovědi u prací vykonávaných příležitostně nebo jako vedlejší zaměstnání).

Prováděcí vyhláška ministerstva sociální a zdravotní správy ze dne 30. prosince 1939 pak stanovila, že se předpisy citovaného nařízení, pokud jde o *ujednání a vypovídání* pracovního poměru, vztahují na kovoprůmysl, pokud se jednalo jen o *vypovídání* pracovního poměru, pak na zemědělství a lesnictví.<sup>148</sup> Tak mohl být od 30. prosince 1939 zaměstnanec v kovoprůmyslu přijat nebo propuštěn jen se souhlasem úřadu práce a v zemědělství a lesnictví za stejných okolností jen propuštěn. Přijímání v zemědělství a lesnictví omezeno nebylo.<sup>149</sup> Po této prováděcí vyhlášce následovaly další, které postupně rozšiřovaly působnost nařízení na další obory. Celkové shrnutí oborů, na které se souhlas úřadu práce vztahoval, pak bylo obsahem prováděcí vyhlášky ze dne 25. července 1941.<sup>150</sup>

### 3.2.2 Pracovní povinnost a její právní úprava

Pracovní povinnost nebyla původně, až na bývalý rakouský zákon o válečných úkonech a zákon o obraně státu, v našem právním řádu zakotvena. Měla však několikaletou tradici v Německu, což bylo pro úpravu přijatou následně v protektorátu určující.<sup>151</sup> Z hlediska časové posloupnosti bylo prvním a svým způsobem zvláštním druhem pracovní povinnosti přikázání pracovních sil k zemědělským pracím.

Právní úprava vycházela nejprve z vládního nařízení č. 177/1939 Sb. z června 1939<sup>152</sup> a následně z vládního nařízení č. 173/1940 Sb. z března 1940.<sup>153</sup> Dle ustanovení § 1 nařízení č. 177/1939 Sb. bylo možné přikázat k zabezpečení včasného provedení nutných zemědělských prací jak osoby zařazené do pracovních útvarů,

<sup>148</sup> Vyhláška ministerstva sociální a zdravotní správy ze dne 30. prosince 1939, č.j. D 2554-21/12 (Úřední list č. 296 z 30. prosince 1939).

<sup>149</sup> Srov. *Omezené rušení pracovního poměru*, s. 15.

<sup>150</sup> Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 25. července 1941 podle § 15 vládního nařízení ze dne 23. ledna 1941, č. 46 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce. Viz HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. III, s. 1157.

<sup>151</sup> HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. I, s. 931.

<sup>152</sup> Vládní nařízení č. 177/1939 Sb., o přikazování osob k zemědělským pracím.

<sup>153</sup> Vládní nařízení č. 173/1940 Sb., o přikazování pracovních sil k zemědělským pracím.

kteře byly zřizeny ještě před vznikem protektorátu, tak i osoby zaměstnané při veřejných investičních a jiných produktivních pracích, nezaměstnané uchazeče o práci či osoby tělesně i duševně k pracím způsobilé, pokud požívaly z veřejnoprávního sociálního pojištění jakékoli důchody, a konečně také osoby z rozpuštěné bývalé československé armády, pokud neměly zaměstnání nebo byly ve stávajícím zaměstnání postradatelné. O přikázání rozhodoval okresní úřad po slyšení starosty obce, ve které se nacházel zemědělský podnik a veřejné zprostředkovatelný práce, popř. zemský úřad po slyšení zemského úřadu práce. Přikázání bylo možné na dobu nezbytné potřeby, nejdéle na dobu tří měsíců. Pracovní poměr osob přikázaných měl být poměrem soukromoprávním, tj. mělo jít o pracovní smlouvu mezi přikázanou osobou a zemědělcem. Pokud nedošlo k dohodě, měly platit podmínky stanovené v hromadné smlouvě pracovní nebo podmínky stanovené rámcovými úpravami, či směrnicemi, popř. měly platit podmínky v místě obvyklé. Takto založený pracovní poměr mohl být zrušen jen se souhlasem okresního, popř. zemského úřadu. Sankcí za porušení nařízení pak podle § 7 byla pokuta do 10 000,- korun nebo vězení do jednoho měsíce. Byla-li uložena pokuta, pak – pro případ její nedobytnosti – mohl být zároveň uložen trest vězení.<sup>154</sup>

O rok později bylo na základě vládního nařízení č. 173/1940 Sb. možné přikázat osoby schopné ke konání zemědělských prací ve věku od dokonání 16. do dokonání 60. roku, přičemž doba přikázání činila opět nejvýše tři měsíce. V případě nezaměstnaných či osob nemajících povolání činila tato doba nejvýše šest měsíců, a pokud šlo o práce, které obvykle obstarávala čeleď nebo deputátníci, bylo možné přikázání až na jeden rok. Přikázání osob v pracovním poměru se připouštělo, pokud převážil veřejný zájem na včasném provedení zemědělských prací nad výkonem dosavadního zaměstnání. Přikázání se mělo vztahovat na konání služeb všeho druhu. Žádost podával zemědělec u příslušného úřadu práce, takže osoba pak byla přikázána vždy jen ve vztahu ke konkrétnímu závodu. Pracovní poměr přikázané osoby byl poměrem soukromoprávním. Dosavadní pracovní poměr přitom nezankal, pokud však přikázaná osoba nenastoupila do sedmi dnů od skončení přikázané práce svůj dřívější pracovní poměr, považoval se tento za zrušený. Povinností zemědělce pak bylo pečovat o řádné ubytování a stravování, povinností přikázané osoby zase plnit své povinnosti řádně a svědomitě. Sankce za porušení

---

<sup>154</sup> Podrobněji viz Úplné znění vládního nařízení č. 177/1939 Sb., o přikazování osob k zemědělským pracím.

nařízení byla stejná jako v případě předchozím s tím rozdílem, že bylo možné rovnou uložit oba tresty současně (pokuta i vězení), nejen v případě nedobytnosti uložené pokuty.<sup>155</sup>

Dalším z protektorátních předpisů upravujícím pracovní povinnost bylo vládní nařízení č. 190/1939 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti z 25. července 1939<sup>156</sup> a prováděcí nařízení k němu č. 195/1939 Sb. z 24. srpna 1939.<sup>157</sup> Obě tato nařízení se vztahovala výlučně na státní příslušníky protektorátu. Ve vztahu k německému obyvatelstvu protektorátu platila odlišná úprava. Jednalo se o nařízení říšského protektora č. 67 z 1. srpna 1939, které stanovilo povinnost k říšské pracovní službě.<sup>158</sup> Obě povinnosti se od sebe lišily svým charakterem, když v případě říšské pracovní služby se jednalo o jakousi převýchovu, na niž navazovala služby vojenská.<sup>159</sup>

Nařízení ve svém úvodním ustanovení stanovilo, že se pracovní povinnost k provedení zvláště důležitých úkolů ukládá všem mužským práce schopným státním příslušníkům protektorátu ve stáří od dokonaného 16. do dokonaného 25. roku, za podmínek stanovených prováděcím nařízením. Pracovní povinnost trvala 1 rok, s možností jejího prodloužení až na 2 roky, vyžadovala-li toho zvláštní důležitost úkolů. Zvláště důležité úkoly pak mělo stanovit Ministerstvo sociální a zdravotní správy. Z ustanovení § 5 nařízení pak vyplývalo, že povoláním k pracovní povinnosti dosavadní pracovní poměry zanikají, sankcí za porušení předpisů obou nařízením byla pokuta do výše 20 000,- K nebo vězení do 6 neděl.

Podle prováděcího nařízení měla být doba trvání pracovní povinnosti stanovena v povolávacím výměru. Činila zpravidla 1 rok, prodloužena mohla být až na dva roky dalším příkazem, přičemž osoby, kterým měla být pracovní povinnost přikázána, musely být k výkonu služby způsobilé, což měl zjistit okresní lékař. Povinnost konat práci pak vyslovil příslušný úřad práce. Dosavadní zaměstnavatel byl povinen vyplatit povolané osobě pracovní výdělek a vydat pracovní doklady. Obě nařízení pozbyla platnosti přijetím nařízení protektorátní vlády č. 46/1941 Sb. ze

---

<sup>155</sup> Srov. *Příkazování sil do zemědělství*, s.16.

<sup>156</sup> Vládní nařízení č. 190/1939 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti.

<sup>157</sup> Vládní nařízení č. 195/1939 Sb., jímž se provádí vládní nařízení ze dne 25. července 1939, č. 190 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti.

<sup>158</sup> Nařízení říšského protektora o povinnosti k říšské pracovní službě ze dne 1. srpna 1939. Věst. nař. č. 67.

<sup>159</sup> HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. I, s. 931.

z 23. ledna 1941, které upravilo příkazování na práce v rámci protektorátu a udělilo úřadům práce pravomoc schvalovat sjednávání a rozvazování pracovních poměrů.<sup>160</sup>

Kromě této úpravy vešlo 1. prosince 1939 na základě nařízení pověřence pro čtyřletý plán Göringa a říšského ministra vnitra Fricka<sup>161</sup> v platnost ještě říšské nařízení o nouzové službě.<sup>162</sup> Jednalo se o nařízení k zajištění potřebných sil pro úkoly zvláštního státněpolitického významu. Nařizování krátkodobých nebo dlouhodobých úkonů nouzové služby bylo v protektorátu svěřeno oberlandrátům.

Změnu ve vztahu k úpravám uvedených ve zmíněných nařízeních pak přineslo vládní nařízení z 23. ledna 1941, č. 46/1941 Sb., jímž se činila některá opatření o řízení práce,<sup>163</sup> které upravovalo příkazování na práci v rámci protektorátu. Účinností tohoto předpisu pozbyla platnosti výše uvedená vládní nařízení. Ve znění nařízení č. 46/1941 Sb. mohli být přikázáni k provedení neodkladných prací mimořádně státně politické nebo hospodářské důležitosti obyvatelé protektorátu ve věku od 18 do 50 let. Jednalo se o práce, které sloužily k obraně země, zajištění výživy, výrobě spotřebních statků, hospodářskému využití země, zdokonalení dopravních poměrů, včetně zdolání stavu nouze a přírodních katastrof. Pracovní síly v zemědělství neměly být přikazovány k jiným pracím.

Režimu nařízení podléhali jak nezaměstnaní, tak i zaměstnaní, přičemž práce, ke kterým bylo možné přikazovat zaměstnance, pak měl stanovit ministr sociální a zdravotní správy. Za tím účelem mohlo být veřejným a soukromým podnikům a správám nařízeno, aby některé pracovní síly uvolnily. Doba přikázání mohla činit nejvýše jeden rok, u zaměstnaných neměla překročit dobu šesti měsíců. Osoby, které měly být přikázány, musely být k výkonu určené práce způsobilé. Ženy pak bylo možné přikázat jen k takovým pracím, které zpravidla vykonávaly, přičemž osvobozeny byly matky dětí pod 15 let, těhotné ženy od šestého měsíce těhotenství a ženy v šestinedělí. Naopak, muži mohli být přikázáni k pracím všeho druhu, mělo se ovšem přihlížet k jejich znalostem a schopnostem, pokud to bylo možné. Žádost o přikázání měla být ze strany zaměstnavatele podána u úřadu práce s podmínkou, že

---

<sup>160</sup> KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 65.

<sup>161</sup> Nařízení pověřence pro čtyřletý plán H. Göringa a říšského ministra vnitra W. Fricka ze dne 25. listopadu 1939 zavádějící na území Protektorátu Čechy a Morava platnost říšského nařízení o nouzové službě z 15. října 1938 a stanovující odchylky od tohoto nařízení. Viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, dokument č. 11, s. 75-77.

<sup>162</sup> Říšské nařízení o nouzové službě ze dne 15. října 1938, RGBI I., str. 1441.

<sup>163</sup> Vládní nařízení č. 46/1941 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce.



zaměstnavatel musel zároveň prokázat, že si nemohl opatřit pracovní síly jiným způsobem. Příkazovací výměr se doručoval příkázané osobě, pokud byla v pracovním poměru, zasílal se opis také zaměstnavateli. V případě, že byla příkázaná osoba zaměstnána, pracovní poměr nezanikal, z tohoto dosavadního pracovního poměru jí nevznikal nárok na mzdu či jiné požitky. Poměr založený příkázáním na nové pracovní místo byl poměrem soukromoprávním, končil uplynutím doby příkázání. Za porušení předpisů tohoto nařízení hrozila opět peněžité sankce nebo trest na svobodě.<sup>164</sup>

Vládní nařízení č. 46/1941 Sb. bylo novelizováno v roce 1942 pod č. 10/1942 Sb.<sup>165</sup> Toto vládní nařízení přineslo několik změn, týkajících se nákladů na cestu příkázané osoby, povinnosti nového zaměstnavatele ve vztahu k zajištění stravování či možnosti rodinné výpomoci na podporu příslušníků rodin příkázanych osob a přídatku na opatření nutné pracovní výstroje. Novelou byla za část I. nařízení č. 46/1941 Sb. vložena část Ia, která poprvé implicitně umožňovala příkázání protektorátních příslušníků na práci na území říše, když stanovila, že *„osoby svobodné a jim na roveň postavené (ovdovělé, rozvedené, rozloučené nebo odděleně žijící) – s výjimkou osob zaměstnaných v zemědělství – mohou být příkázány k provedení prací též v ostatním říšském území.“*

Stále se zvyšující potřeba pracovních sil vyústila také v povolání žactva vyšších tříd středních a odborných škol k pracovní povinnosti. Stalo se tak na základě výnosu ministerstva školství ze dne 11. února 1943.<sup>166</sup>

Za účelem využití všech pracovních sil došlo v roce 1944 na základě vládního nařízení č. 101/1944 Sb. k podchycení pracovních možností i u osob, které přicházely v úvahu jen pro práci vykonávanou doma, na způsob práce domácí.<sup>167</sup> Podle tohoto nařízení byli práce schopní obyvatelé protektorátu povinni provádět na vyzvání úřadu práce pro určité podnikatele nebo zprostředkovatele konkrétní domácí práce. Jednalo se o práce důležité pro válečné hospodářství nebo pro uspokojení nezbytných životních potřeb. Úřad práce mohl také nařídit, že takto

---

<sup>164</sup> Blíže: HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. III, s. 51; JINDŘICH, A. *Nové uspořádání řízení práce*, s. 22-24.

<sup>165</sup> Vládní nařízení č. 10/1942 Sb., kterým se doplňuje a mění vládní nařízení ze dne 23. ledna 1941, č. 46 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce.

<sup>166</sup> Výnos ministerstva školství ze dne 11. února 1943, č. 915-II, o vysvědčeních o přiznání dospělosti pro žáky (žákyně), kteří byli povoláni pracovním úřadem k pracovní povinnosti.

<sup>167</sup> Vládní nařízení č. 101/1944 Sb., k zajištění domácí práce důležité pro válečné hospodářství a pro nezbytné životní potřeby.

zaměstnané osoby musí odsunout až do provedení nařízených prací každou jinou domácí prací.

### 3.2.3 Pracovní nasazení

Jak bylo uvedeno výše, představovalo pro nacisty pracovní nasazení cizinců v říši, v podstatě rozpor mezi jejich hospodářskými potřebami a zastávanou nacistickou ideologií. Svoji roli tu ovšem na druhé straně sehraval i stále rostoucí ekonomický pragmatismus, takže muselo nutně dojít k jeho zohlednění v ideologické rovině. Proto nacistické úřady pracovaly od podzimu 1941 na vytvoření předpisu, který by sjednotil dosavadní nařízení a stal se výchozím i pro další opatření.

V březnu 1942 byl vydán Hitlerův výnos o jmenování Fritze Sauckela generálním zmocněncem pro pracovní nasazení,<sup>168</sup> což bylo odůvodněno potřebou zajistit pracovní síly pro celé válečné hospodářství, zejména pro zbrojení. Tím mělo být dosaženo jednotného řízení, jemuž mělo podléhat nasazení všech pohotovostních pracovních sil, včetně najatých cizinců a válečných zajatců a dále mobilizace dosud nevyužitých pracovních sil v říši zahrnující do toho i protektorát. Realizací tohoto úkolu byl pověřen právě Sauckel. Prováděcí nařízení k výnosu vydal Hermann Göring 27. března 1942. V květnu 1942 pak vyšlo další Göringovo nařízení, kterým opravňoval generálního zmocněnce Sauckela, použít k provedení jemu svěřených úkolů zmocnění, jež jinak přísluší říšskému ministru práce.<sup>169</sup>

Cestu k tzv. nucenému (totálnímu) nasazení otevřelo vládní nařízení ze 4. května 1942, č. 154/1942 Sb., jímž se činila některá opatření o řízení práce.<sup>170</sup> Účinností tohoto nařízení pozbyla platnosti výše uvedená nařízení č. 46/1941 Sb. a č. 10/1942 Sb. Oproti úpravě zakotvené ve vládním nařízení č. 10/1942 Sb., kde podle ustanovení § 14a. mohly být přikázány na práce v ostatním říšském území osoby svobodné a jim na roveň postavené (ovdovělé, rozvedené, rozloučené nebo odděleně žijící), s výjimkou osob zaměstnaných v zemědělství, pak vládní nařízení č. 154/1942 Sb. ve svém ustanovení § 14 uvádělo, že přikazování na práci v ostatním území říše mohou být „*práce schopní obyvatelé protektorátu*“ s výjimkami

<sup>168</sup> Výnos A. Hitlera o jmenování duryňského říšského místodržícího a župního vedoucího NSDAP F. Sauckela generálním zmocněncem pro pracovní nasazení ze dne 21. března 1942. Viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 124-125.

<sup>169</sup> Nařízení pověření pro čtyřletý plán o stanovení práva generálním zmocněncem pro pracovní nasazení ze dne 25. května 1942, Říš. zák. I, str. 347, viz HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. IV, s. 716.

<sup>170</sup> Vládní nařízení č. 154/1942 Sb., jímž se činí některá opatření o řízení práce.

zakotvenými v ustanovení § 2 nařízení (matky dětí do 15 let, těhotné ženy od šestého měsíce těhotenství a matky v šestinedělí). Toto nařízení ve svém důsledku umožnilo, aby na práci do říše bylo zavlečeno statisíce Čechů.<sup>171</sup>

Za účelem dalšího podchycení pracovních sil byly v roce 1944 vydány dvě vyhlášky ministra hospodářství a práce. První vyhláška se týkala evidence ženských pracovních sil<sup>172</sup> a musely se podle ní u úřadu práce hlásit všechny ženy ve věku od 45 do 50 let. Druhá vyhláška stejného data (o hlášení pracovních sil v pracovním poměru jen zdánlivém<sup>173</sup>) pak ukládala stejnou povinnost, tzn. hlásit se u úřadu práce, přičemž zdánlivým poměrem byl každý pracovní poměr, u něhož v důsledku předstírání opravdového zaměstnání nebyla pracovní síla využita nebo byla využita jen částečně. Taková pracovní síla měla povinnost hlásit se nejpozději do 1. září 1944 u svého příslušného úřadu práce za účelem zařazení do válečně důležitého pracovního nasazení. Poměr jen zdánlivý mohl být ze strany úřadu práce zrušen s okamžitou platností. Obě vyhlášky již v podstatě spadaly do období totálního pracovního nasazení.

### 3.2.4 Totální pracovní nasazení

Zabránění porážce a zkáze Německa mělo dojít v rámci tzv. totálního válečného úsilí, kdy došlo k maximálnímu vystupňování všech forem mobilizace pracovních sil. Bylo započato s hromadným odčerpáním pracovních sil ze zemědělství, také s uzavíráním živností a malých průmyslových podniků.<sup>174</sup> V protektorátu bylo totální válečné nasazení zavedeno v srpnu 1944. Tím došlo k další intenzifikaci výroby a za tím účelem i k přijetí celé řady opatření. Jednalo se např. o zavedení šedesátihodinového pracovního týdne, rušení výuky na odborných školách, bylo zakázáno čerpání dovolené.

Popud k totálnímu válečnému nasazení byl dán koncem července 1944 nejprve v říši a následně i v protektorátu. Právním základem pro totální válečné nasazení v říši byl Hitlerův výnos ze dne 25. července 1944.<sup>175</sup> Z výnosu vyplývalo, že válečná situace nutí k plnému vyčerpání všech sil pro brannou moc a zbrojení.

---

<sup>171</sup> TAUCHEN, Jaromír. *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 252.

<sup>172</sup> Vyhláška ministra hospodářství a práce ze dne 17. srpna 1944, o podchycení ženských pracovních sil.

<sup>173</sup> Vyhláška ministra hospodářství a práce ze dne 17. srpna 1944, o hlášení pracovních sil v pracovním poměru jen zdánlivém.

<sup>174</sup> GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*, s. 53.

<sup>175</sup> Výnos Vůdce o totálním válečném nasazení ze dne 25. července 1944, Říš. zák. I., str. 161.

Göring, jakožto předseda ministerské rady pro obranu říše a říšský maršál, měl dle výnosu přizpůsobit celý veřejný život požadavkům totálního vedení války v každém vztahu a za tím účelem měl vůdci navrhnout „říšského zmocněnce pro totální válečné nasazení.“ Zmocněnec měl přezkoušet celý státní aparát, včetně říšských drah a pošty, veřejných ústavů, zařízení a podniků tak, aby bylo uvolněno co největší množství sil. Pracovní síly měly být získány z míst, které byly z hlediska války méně významné. Výnos platil nejen pro území říše, ale také pro přičleněná a obsazená území. Následovalo nařízení k zajištění totálního válečného nasazení ze dne 25. srpna 1944,<sup>176</sup> jež zakotvovalo sankce za porušení příkazu či zákazu obsaženého v právním předpisu či nařízení o opatřeních k provedení totálního válečného nasazení. Trestem bylo vězení a pokuta, popř. jeden z těchto trestů. V případě, že byla způsobena těžká újma nebo vážné nebezpečí pro vedení války či bezpečnost říše, hrozila dočasná nebo doživotní káznice či dokonce trest smrti.

V protektorátu ležel právní podklad k potřebným legislativním opatřením ve vládním nařízení ze dne 22. srpna 1944 č. 177/1944 Sb.<sup>177</sup> Takže kromě uvedeného vládního nařízení č. 154/1942 Sb., které znovu upravilo problematiku nuceného pracovního nasazení a umožnilo masové nasazení protektorátního obyvatelstva jak na práce v českých zemích, tak i do Německa, bylo přijato ještě vládní nařízení č. 177/1944 Sb. zmocňující ministry a vedoucího pozemkového úřadu k mimořádným opatřením k provedení totálního válečného nasazení, k nimž by jinak bylo zapotřebí zákona nebo vládního nařízení. Vzhledem k nasazení pracovních sil jak z veřejné správy, tak i ze soukromých podniků, docházelo na základě tohoto zmocňovacího nařízení k dalším omezením ve veřejném životě. Výsledkem bylo omezení či dokonce zastavení provozu v řadě podniků, stejně tak i některé úřady a ústavy zastavily svoji činnost úplně, jiné přechodně zrušily část své agendy.<sup>178</sup> V tom smyslu pak byla vydávána nařízení jednotlivých ministrů, např. nařízení ministra financí ze dne 23. října 1944, č. 248 Sb., o změnách v územní organizaci některých finančních úřadů, nařízení ministra hospodářství a práce ze dne 9. října 1944, č. 234 Sb., o přechodném zastavení činnosti Exportního ústavu.

---

<sup>176</sup> Nařízení k zajištění totálního válečného nasazení ze dne 25. srpna 1944, Říš. zák. I., str. 184.

<sup>177</sup> Vládní nařízení č. 177/1944 Sb., o zmocnění ministrů a vedoucího pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu k mimořádným opatřením k provedení totálního válečného nasazení.

<sup>178</sup> HOFFMANN, Josef. et al. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VI, s. 910-911, 1154—1155.

Konec roku 1944 pak přinesl novou formu nuceného pracovního nasazení v podobě kopání zákopů.<sup>179</sup> Nařízení německého státního ministra pro Čechy a Moravu, které vyšlo ve Věstníku nařízení tohoto ministra 4. ledna 1945, připustilo, aby byli obyvatelé protektorátu bez bližšího omezení přidrženi ke stavbě zákopů v protektorátu.<sup>180</sup> Toto nařízení v podstatě vycházelo z ustanovení nařízení o nouzové službě. Z nařízení vyplývalo, že k úkonům nouzové služby pro stavbu zákopů v protektorátu mohou vedoucí úřadů práce přidržet (tj. přinutit) obyvatele protektorátu. Příjemcem pracovního úkonu byl německý státní ministr, přičemž mezi příjemcem a osobami povinnými nouzovou službou se nezakládal zaměstnanecký poměr odpovídající pracovní smlouvě. Povinnost podle tohoto nařízení postihovala všechny obyvatele protektorátu, tedy nejen protektorátní příslušníky, ale i německé státní občany, cizince a bezdomovce. Okruh osob pak nebyl blíže vymezen. Výměry o pracovní povinnosti pro stavbu zákopů v protektorátu vydávaly úřady práce.

### 3.2.5 Pracovní poměr a jeho regulace

Regulace pracovního poměru byla v období protektorátu provázena řadou právních norem. Z toho důvodu bude pojednáno pouze o úpravě zásadních otázek týkajících se této problematiky.

V období protektorátu dochází ke zvýšené státní regulaci i v oblasti pracovněprávních vztahů, což mělo dopad pro obě strany tohoto vztahu, tzn. pro zaměstnance, i pro zaměstnavatele. Jednalo se zejména o zásahy ze strany protektorátní vlády a ministerstev, pokud šlo o protektora, jeho zásahy do této oblasti byly minimální.<sup>181</sup> Zcela zásadní byla opatření týkající se sjednání a ukončení pracovního poměru. Ve vztahu k zaměstnavateli došlo k omezení autonomie vůle vládním nařízením č. 238/1939 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců, ze dne 21. září 1939.<sup>182</sup> Podle tohoto nařízení byli zaměstnavatelé, kteří zamýšleli hromadně propustit pracovní síly (dělníky, zaměstnance ve vyšších službách nebo učně) za účelem snížení počtu pracovních sil, povinni ohlásit tuto skutečnost úřadu práce a požádat jej o schválení.

---

<sup>179</sup> KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši*, s. 23.

<sup>180</sup> Nařízení německého státního ministra pro Čechy a Moravu ze dne 4. ledna 1945, Věst. nař. str. 1, o nasazení při stavbě zákopů v Protektorátu Čechy a Morava. Viz HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VII, s. 31-34..

<sup>181</sup> TAUCHEN, Jaromír. *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 246.

<sup>182</sup> Vládní nařízení č. 238/1939 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců.

Nařízení vázalo povinnost zaměstnavatele hlásit hromadné propuštění a žádat o jeho schválení na určité procento propuštěných z celkového počtu zaměstnanců.

Ohlašovací povinnost musela být splněna ihned, nejpozději však do 7 dnů před zamýšleným hromadným propuštěním. V případě, že úřad práce hromadné propuštění neschválil, nesměl zaměstnavatel provést hromadné propuštění nad míru úřadem schválenou. Sankcemi za porušení této povinnosti byl peněžitý trest či trest na svobodě, popř. mohly být uloženy oba tresty i současně. V prosince 1939 bylo přijato vládní nařízení č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil,<sup>183</sup> které představovalo zásadní zásah do smluvní svobody sjednávání a ukončování pracovního poměru (o nařízení blíže pojednáno v kapitole 3.2.1.)<sup>184</sup> Obě zmíněná nařízení zasahovala do smluvní svobody stran pracovního poměru a zároveň jimi byl regulován i pracovní trh.

Pro zaměstnance byla zásahem do jejich práv zejména úprava délky pracovní doby, která byla postupně prodlužována řadou opatření. Prvním z nich bylo vládní nařízení z 1. října 1940 č. 334/1940 Sb., jímž se doplňuje zákon z 19. prosince 1918, č. 91 Sb., o 8hodinové době pracovní.<sup>185</sup> Nutno poznamenat, že zákon č. 91/1918 Sb. byl ve své době předmětem pozornosti i na mezinárodní úrovni, protože nově vzniklé Československo bylo vlastně první zemí, kde byla osmihodinová pracovní doba uzákoněna, a to ve vztahu ke všem zaměstnancům.<sup>186</sup> Vládním nařízením č. 334/1940 Sb. byl ministr sociální a zdravotní správy zmocněn, aby vyhláškou povolil po dobu války práci přesčas až 2 hodiny denně, a to buď všeobecně pro všechny podniky nebo závody, nebo pro jednotlivé druhy těchto podniků a závodů. Podle čl. I. nařízení pro tyto přesčasové práce neplatila omezení zakotvená v § 6, odst. 2,3 a 4 zákona č. 91/1918 Sb. (úprava práce přesčas).<sup>187</sup>

Pracovní doba byla upravována, resp. prodlužována řadou dalších předpisů redukcující např. svátky.<sup>188</sup> V roce 1944 pak v důsledku totálního válečného nasazení došlo ke zvýšení délky pravidelné pracovní doby, kdy byl na základě nařízení

---

<sup>183</sup> Vládní nařízení č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil.

<sup>184</sup> Také viz *Omezené rušení pracovního poměru*, s. 15.

<sup>185</sup> Vládní nařízení ze dne 1. října 1940 č. 334/1940 Sb., jímž se doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, č. 91 Sb., o 8 hodinové době pracovní.

<sup>186</sup> SCHELLE, Karel, ed. a TAUCHEN, Jaromír, ed. *Pracovní kodexy.*, s. 11.

<sup>187</sup> Tamtéž, s. 27.

<sup>188</sup> Např. vyhláška ministra hospodářství a práce ze dne 8. prosince 1944 o pracovní době o vánocích 1944 a Novém roce 1945. HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. VI, s. 1407.

ministra hospodářství a práce z 9. září 1944, č. 199 Sb., zaveden 60hodinový pracovní týden.<sup>189</sup> Nařízení se týkalo všech závodů soukromého hospodářství, ve kterých to podmiňovalo množství práce a stav výroby a kde se 48hodinová pracovní doba zvýšila o 12 hodin týdně. Výjimky z působnosti tohoto nařízení byly zakotveny v ustanovení § 2, podle něhož prodloužení pracovní doby neplatilo pro práce zdraví nebezpečné, pro které platila zvláštní úprava pracovní doby, stejně tak se nedotýkalo předpisů o pracovní ochraně žen a mladistvých starších 16 let, kdy u těchto kategorií osob bylo možné prodloužení jen o 8 hodin týdně.

Změna poměrů, které nastaly v období protektorátu, měla dopad také na kolektivní pracovní právo. Kolektivní (hromadné) pracovní smlouvy byly významným nástrojem úpravy pracovních poměrů již v prvorepublikovém Československu. Protože však chyběla jejich zákonná úprava, bylo třeba řídit se několika převážně recipovanými předpisy, které platily ještě před vznikem samostatného státu.<sup>190</sup> Úprava těchto smluv byla i v období protektorátu obsažena v řadě předpisů. Již v dubnu 1939 bylo vydáno vládní nařízení č. 118/1939 Sb., o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové.<sup>191</sup> Dle tohoto nařízení vyžadovaly hromadné smlouvy pracovní a jejich změny a doplňky, pokud upravovaly sazby mzdové (platové), ke své platnosti schválení ministerstva sociální a zdravotní správy (později ministerstva hospodářství a práce). To se realizovalo v dohodě se zúčastněným ministerstvem, na které byla navíc tímto nařízením přenesena péče o jednotné řešení politiky mzdové. Nařízení dopadalo také na rámcové úpravy a směrnice pro mzdy zaměstnanců v zemědělství. Dle ustanovení § 1 tohoto nařízení byly hromadnými smlouvami pracovními ty, které upravovaly mzdové (pracovní) podmínky a *byly nebo budou sjednány* mezi jedním nebo několika zaměstnavateli nebo jejich jednou nebo několika odborovými organizacemi (korporacemi) a jednou nebo několika odborovými organizacemi (korporacemi) zaměstnanců. Toto ustanovení tak potvrzovalo platnost dosud uzavřených hromadných smluv a v případě těch, které teprve měly být uzavřeny, podmínilo jejich platnost, pokud prošly schvalovacím procesem. Ve vztahu k hromadným smlouvám nutno poznamenat, že k této problematice, zejména

---

<sup>189</sup> Nařízení ministra hospodářství a práce ze dne 9. září 1944, č. 199 Sb., o zavedení 60hodinového týdne.

<sup>190</sup> SCHELLE, Karel, ed. a TAUCHEN, Jaromír, ed. *Pracovní kodexy*, s. 11.

<sup>191</sup> Vládní nařízení č. 118/1939 Sb., o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové.

k prodlužování jejich platnosti, byla vydána řada vládních nařízení i před účinností nařízení č. 118/1939 Sb.<sup>192</sup>

Další vývoj neúprosně směřoval k omezování autonomie odborových organizací tak, aby byly pod dohledem okupační moci, k čemuž došlo na základě vládního nařízení ze 14. srpna 1941 č. 347/1941 Sb., o úpravě poměrů v odborových organizacích zaměstnaneckých.<sup>193</sup> Ustanovení § 2 nařízení zakotvilo možnost sloučení odborových organizací nebo jejich sloučení a vytvoření nové či rozpuštění všech nebo jen některých orgánů odborové organizace, na jejichž místo měly být jmenovány zvláštní orgány, vybavené působností orgánů rozpuštěných. Konečně toto ustanovení umožňovalo převést z odborové organizace část členstva do jiné odborové organizace. Opatření ve smyslu tohoto nařízení mělo provádět ministerstvo vnitra v dohodě s ministerstvem sociální a zdravotní správy.

V dalších ustanoveních nařízení bylo např. stanoveno, že všechna ujednání, podle nichž by platy zaměstnanců odborových organizací převyšovaly stanovený rozsah platů (za podmínky, že tyto platy byly schváleny ministerstvem sociální a zdravotní správy ve smyslu vládního nařízení č. 330/1939 Sb., o státním řízení mzdové politiky) pozbývají platnosti. Stejně tak účinností nařízení pozbyly platnosti i ujednání o výpovědní lhůtě, pokud byla delší, než stanovil do té doby platný zákon č. 154/1934 Sb., o soukromých zaměstnancích. Obsahem nařízení bylo dále ukončení platnosti ujednání o odbytném = jednorázovém odškodnění, o vyplácení odpočivného a zaopatřovacích požitků, či jakýchkoliv příplatků k nim. Jen se souhlasem ministerstva mohla odborová organizace vyplatit zaměstnanci, který dostal výpověď odbytné nepřesahující plat za 9 měsíců. Tím byla podstatně omezena působnost odborových organizací ve vztahu k zastupování a hájení zájmů zaměstnanců.

K likvidaci odborových organizací za protektorátu nedošlo, nicméně na německý popud bylo řadou opatření jejich působení oslabováno (právo svobodně a samostatně uzavírat kolektivní smlouvy, úprava mezd dále jen formou nařízení). Za tím účelem stál také v čele oddělení pro výši mezd na ministerstvu sociální a zdravotní správy německý úředník.<sup>194</sup> Záměrem nacistů byla změna působnosti odborových organizací tak, aby od jednostranného zastávání zájmů a potřeb

---

<sup>192</sup> Blíže HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. IV, s. 384-385.

<sup>193</sup> Vládní nařízení č. 347/1941 Sb., o úpravě poměrů v odborových organizacích zaměstnaneckých.

<sup>194</sup> BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem*, s. 272.



zaměstnanců, soustředily svoji pozornost na podporu a rozvoj zemědělské a především průmyslové výroby. I přesto zůstaly odborové organizace významným prostředníkem mezi státem a jednotlivci v hospodářské oblasti.<sup>195</sup>

V souvislosti s pracovním poměrem je třeba zmínit, alespoň z hlediska nejdůležitějších předpisů, i problematiku mezd a platů. I tato oblast byla poznamenána řadou zásahů a opatření. Stěžejní zde bylo vládní nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky z 10. prosince 1941,<sup>196</sup> neboť tím se dostala tvorba mezd z oboru občansko-právního zcela pod kontrolu veřejné správy a tím, do sféry práva veřejného. Nařízení upravovalo kromě mzdové otázky také oblast pracovní morálky, když kromě ochrany trvání pracovního poměru obsahovalo i ustanovení sloužící k zabezpečení náležitého pracovního výkonu, což zahrnovalo i zákaz přetahování zaměstnanců zaměstnavateli. Toto nařízení zmocňovalo ministerstvo sociální a zdravotní správy nejen ve mzdové politice, ale také v oblasti úpravy pracovních podmínek a změn pracovních řádů.<sup>197</sup>

Nařízení č. 13/1942 Sb. bylo nahrazeno nařízením č. 404/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky ze 7. prosince 1942.<sup>198</sup> Dle úvodního ustanovení bylo zakázáno zvyšovat platné mzdy, platy, vychovávací příplatky a jiné pravidelné přídatky bez souhlasu nyní ministerstva hospodářství a práce. Stejný zákaz se vztahoval také na zvýšení odměn domácích dělníků a živnostníků či zprostředkovatelů a na roveň domácím dělníkům postavených osob. Bez souhlasu ministerstva bylo zakázané měnit úkolové sazby za účelem zvýšení pracovního výdělku, zákaz se vztahoval i na úpravu nebo změnu jiných pracovních podmínek majících peněžitou povahu. Ministerstvo bylo mimo jiné také zmocněno k vydání potřebných nařízení za účelem stabilizace mezd za války, vyhláškami se mohlo odchýlit od platných předpisů upravujících mzdy, platy a jiné pracovní podmínky (to se týkalo zejména pracovní doby a dovolené), bylo-li to třeba z důvodů válečných hospodářských potřeb.

Nařízení dále obsahovalo katalog zákazů, které měly zajistit řádné plnění povinností vyplývajících z pracovněprávního vztahu. Zaměstnanci tak nesměli odepřít zaměstnavatelem přikázanou práci, včetně práce přesčas, noční práci či práci nedělní

---

<sup>195</sup> TAUCHEN, Jaromír. *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava*, s. 253-254.

<sup>196</sup> Vládní nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky.

<sup>197</sup> Blíže HOFFMANN, Josef et al. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. IV, s. 19.

<sup>198</sup> Vládní nařízení 404/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky.

a sváteční a tuto ani zpomalit. Nesměli práci zanedbat, bez omluvy chybět v práci či rušit její řádný běh neukázněným chováním. Nařízení bylo doplněno trestními i pořádkovými sankcemi. Umožňovalo, mimo jiné, v případě opětovného porušení, umístění do výchovných táborů na návrh úřadu práce. Výchovné tábory měl zřídit podle potřeby generální velitel neuniformované protektorátní policie, který byl také zmocněn vydat příslušné prováděcí předpisy. Částky, které byly ušetřeny na mzdách a platech v důsledku jejich snížení jakožto nepřípustných, museli zaměstnavatelé odvést z příkazu ministerstva do protektorátní pokladny.

Z výše uvedeného vyplývá, že i v případě pracovních poměrů, mezd a platů docházelo ze strany státu k zásadním zásahům, čímž se snižovala možnost zaměstnavatelů i odborových organizací, uplatňovat v jejich rámci svoji vůli a vliv.

## 4. Perzekuce v pracovněprávní oblasti

Pravděpodobně vůči žádné jiné části českého obyvatelstva protektorátu nebylo vydáno takové množství perzekuuujících předpisů, jako k židovskému obyvatelstvu, a to nejen v pracovněprávní oblasti. Židovská část českého obyvatelstva ovšem nebyla jedinou, která byla perzekuována, protože v pozornosti nacistického zájmu z hlediska rasového byli i cikáni, z hlediska politického pak komunisté. S ohledem na dostupnost pramenů bude tato kapitola věnována perzekuci Židů a cikánů.

*Endlösung der Judenfrage* – konečné řešení židovské otázky. Cíl, který se při německých jednáních, nejen na nejvyšší úrovni, objevoval a probíral velmi často. Výchozím pojmem pro tento nacistický záměr byl pojem „genocida“, který definoval jeho tvůrce Raphael Lemkin jako „zničení národa nebo etnické skupiny s tím, že k němu nemusí dojít přímo a okamžitě hromadným zabitím všech jejich příslušníků.“ Je to: „koordinovaný plán různých akcí směřujících ke zničení podstatných základů života národních skupin s cílem jejich vyhlazení.“<sup>199</sup> Proto bylo také realizováno takové množství protižidovských opatření, která měla vést k úspěšnému naplnění tohoto cíle.

Odhlédneme-li od vzdálenější historie (Židé byli perzekuováni již mnohem dříve, než jen v rámci nacistického genocidního antisemitismu), pak tyto tendence se objevily již se vstupem Hitlera do politiky počátkem 20. let. Hledal se viník za prohranou válku a za vše špatné, co se událo německému národu, a ten se našel právě v židovském obyvatelstvu.<sup>200</sup> K vzednutí vlny antisemitismu v Německu pak jen stačila Hitlerova přesvědčovací schopnost, kterou uplatňoval v rámci pompézních výstupů na veřejnosti i v politických kruzích a bylo zaseto na „evropský židovský problém.“ Genocida Židů se pak stala součástí válečných plánů Německa, v konkrétních podobách se pak uplatňovala v rámci okupační politiky na jednotlivých obsazených územích.

V roce 1935 se po vyhlášení norimberských rasových zákonů stalo Československo tranzitní zemí pro uprchlé Židy z Německa, takže na našem území vznikala řada výborů věnujících se pomoci Židům. Zpočátku liberální přístup k židovským uprchlíkům se v druhé polovině třicátých let změnil. Pohraniční

<sup>199</sup> KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“, s. 7.

<sup>200</sup> Tamtéž, s. 7-8.

kontroly byly zpřísněny a projevovala se snaha přesídlit uprchlíky z pohraničních oblastí a z Prahy do východní části země. Celá situace se ještě zhoršila po obsazení Sudet německou armádou, kdy docházelo k násilnému vystěhování nepohodlných osob z tohoto území a na českých hranicích byli tito lidé zase nuceni k návratu. Ještě před 15. březnem 1939 se situace na krátko uklidnila díky intervenci britských diplomatů, takže uprchlíci na našem území získali dočasný azyl.<sup>201</sup> I tak byla situace v pomnichovském Česko-Slovensku pro Židy napjatá, neboť sílil tlak z Německa i ze strany Němců, kteří žili na česko-slovenském území, směrem k radikálnějšímu přístupu státu, resp. vlády vůči Židům.<sup>202</sup>

Podobně jako Židé byli i cikáni v podstatě od okamžiku, co se objevili v Evropě, předmětem řady předsudků a pronásledování (prameny se v datu jejich příchodu různí, i tak nejčastěji uvádějí období kolem 13.-14. stol.). Z pohledu nacistů a jejich rasových kritérií pak obě tyto skupiny obyvatelstva patřily do podřadné kategorie, kterou bylo třeba vyhubit. Proto se stali i cikáni obětí holocaustu, který se vztahoval i na Židy a na další – pro nacisty nepřijatelné – skupiny obyvatel.

#### 4.1 Vyřazování Židů z veřejného života

Úvodem je nutné zmínit, že „řešení židovské otázky“ na území protektorátu souviselo s okupačními plány, které se týkaly nejen budoucnosti protektorátu jako takového, ale zároveň i řešení „české otázky“ (viz kapitola 1.2 práce). Z Hitlerových směrnic týkajících se okupační politiky, která měla být realizována na území protektorátu vůči českému obyvatelstvu, vyplývalo, že opatření vůči Židům má být zásadně ponecháno protektorátní vládě. I tak měla říše zájem na tom, aby protektorátní Židé nepůsobili na vztahy protektorátu k říši, a proto mělo dojít k jejich vyřazení z veřejného i hospodářského života. Za tím účelem měl říšský protektor doporučit protektorátní vládě, aby učinila vhodná opatření.<sup>203</sup> Činnost vlády ovšem měla mít v tomto směru jen dočasný charakter, neboť z pohledu nacistů šlo o zásadní otázku nejen z hlediska rasového, ale i hospodářského, a tudíž musela být zcela v jejich rukou. Navíc, Hitler chtěl v situaci, kdy okupační moc na území protektorátu ještě nebyla okupanty pevně uchopena, využít a zapojit do řešení „židovské otázky“

---

<sup>201</sup> ROTHKIRCHEN, Livia et al. *Osud Židů v Protektorátu 1939-1945*, s. 19-22.

<sup>202</sup> Tamtéž, s. 24-25.

<sup>203</sup> KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“, s. 22.

a do perzekuce nejen české politické, ale pod vidinou materiálních výhod i hospodářské kruhy.<sup>204</sup>

Zpočátku nevyhraněný postoj naší politické reprezentace k židovské otázce, který byl charakteristický pro pomnichovské období, nabral zcela jiný kurz po vzniku protektorátu. Proto také nebyla v počátečním období protižidovská politika v protektorátu jen pod taktovkou okupační moci, i když postoj protektorátní vlády a její iniciativu, pokud jde o vydávání protižidovských předpisů, je možné hodnotit z vícero úhlů pohledu a pod vlivem řady okolností té doby.<sup>205</sup> I tak je možné, pokud jde o perzekuci Židů, vysledovat určitý vývoj. Počáteční období je provázeno bojem protektorátní vlády a okupační moci o kompetence ve věci arizace židovského majetku, což bylo vyřešeno přijetím nařízení říšského protektora o židovském majetku z června 1939.<sup>206</sup> V tomto období také bylo započato s řadou vládních opatření, kterými byli Židé vylučováni z určitých povolání.

K vyřazování Židů z veřejného života pak docházelo zejména v období let 1939-1940, a to především na základě vládního nařízení upravujícího právní postavení Židů ve veřejném životě ze 4. července 1939,<sup>207</sup> které bylo po poměrně dlouhém připomínkovém řízení vyhlášeno v dubnu roku 1940. Toto období bylo provázeno také separacemi Židů od ostatních protektorátních obyvatel, k nimž docházelo na základě řady opatření ze strany protektorátních orgánů veřejné správy. Na podzim 1941 přešla i tato problematika plně do rukou okupační správy. Od roku 1942 se uskutečňovaly deportace Židů nejen z protektorátu, ale i z jiných okupovaných míst Evropy, byla přijata úprava týkající se židovských míšenců a k nim vztaženým zákazům k ochraně čisté rasy, a také úprava zaměstnávání a pracovního nasazení židovského obyvatelstva. Ve vztahu k Židům byla na území protektorátu základní úprava přijata již za působení prvního říšského protektora Neuratha, zostření postupu bylo pak spojeno s osobou zastupujícího říšského protektora R. Heydricha.<sup>208</sup>

---

<sup>204</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 31-36.

<sup>205</sup> K problematice role protektorátní vlády při vydávání protižidovských předpisů, viz: PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 52-64.

<sup>206</sup> Nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 21. června 1939 o židovském majetku.

<sup>207</sup> Vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení židů ve veřejném životě. K tomu blíže KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“, s. 47-49.

<sup>208</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 46-48.

## 4.2 Opatření protektorátních a okupačních orgánů

Restrikce Židů v různých povoláních probíhala v protektorátu v zásadě dvojitou cestou. První se ubírala na základě nařízení říšského protektora z 26. ledna 1940 o vyřazování Židů z hospodářství protektorátu a prováděcími výnosy k němu. Podle nich byli Židé vyřazeni z maloobchodu s textiliemi, obuví a kožešinami, z podomního obchodu a kočujících živností, stejně tak i z jakéhokoliv oboru filmového.<sup>209</sup>

Druhou cestu razilo vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení Židů ve veřejném životě. Toto nařízení nebylo ovšem prvním opatřením, které Židy vyloučilo z výkonu určitých povolání. Již v lednu 1939 byli Židé na základě usnesení vlády z 27. ledna 1939 vyloučeni ze státní činné služby. Následovalo usnesení advokátní komory (15. března 1939), podle něhož nemohli židovští advokáti zastupovat strany před soudy, jen poskytovat právní rady nebo zastupovat strany před úřady, následně byl Židům zastaven i výkon advokátní praxe.

Od dubna 1939 bylo započato s odstraňováním Židů ze soudnictví, a to na základě vládního nařízení č. 123 z 21. dubna 1939.<sup>210</sup> Dle úvodního ustanovení tohoto nařízení byl zastaven až do další zákonné úpravy „výkon úřadu osob, které vedle soudců z povolání, vykonávají v soudnictví veřejné funkce a jestliže z důvodu veřejného klidu a pořádku, nejsou s to úřad ten vykonávat.“ Následuje výčet veřejných funkcí, na které toto nařízení dopadá. Jednalo se např. o soudce laiky u obchodního soudu a u obchodních a horních senátů, o přísedící soudů pracovních, přísedící a členy všech soudů rozhodčích a vrchních soudů rozhodčích, soudní znalce, vnučené správce, aj. Opatření ve znění tohoto nařízení měly vykonat osoby, které nad výkonem těchto funkcí vykonávaly dozor (prezidenti vrchních soudů) nebo jimž byl svěřen bezprostřední dohled, přičemž proti takto učiněnému opatření nebylo opravného prostředku. Dle posledního ustanovení byl k provedení nařízení zmocněn ministr spravedlnosti v dohodě se zúčastněnými ministry. I přesto, že z textu nařízení přímo nevyplývá, že by se měla tato opatření vztahovat na Židy, lze podle dobového

---

<sup>209</sup> Nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren o vyřazování židů z hospodářství Protektorátu ze dne 26. ledna 1940, Věst. nař., s. 41. První prováděcí výnos k nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren o vyřazování židů z hospodářství Protektorátu ze dne 26. ledna 1940, Věst. nař. s. 43. Druhý prováděcí výnos k nařízení Reichsprotektora in Böhmen und Mähren o vyřazování židů z hospodářství Protektorátu ze dne 19. března 1940, Věst. nař. s. 89.

<sup>210</sup> Vládní nařízení č. 123/1939 Sb., o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí v soudnictví.

právního výkladu ustanovení nařízení „za účelem zachování veřejného klidu a pořádku“ na Židy nepřímo použít.<sup>211</sup>

Další oblastí veřejné služby, kde došlo k propuštění židovských zaměstnanců, byla vojenská správa. Za podmínek stanovených vládním nařízením z 6. června 1939 o umístování a jiném zaopatření zaměstnanců vojenské správy byli židovští zaměstnanci v činné službě nebo na dovolené s čekatelným přeložení do trvalé výslužby, u vojenských gázistů, kteří nevykonali desetiletou služební dobu, došlo k jejich propuštění s odbytným, stejně tak byly zrušeny služební poměry čekatelů, pokud byli Židy.<sup>212</sup>

Úprava postavení Židů v soukromých službách byla provedena říšským opatřením, konkrétně nařízením říšského protektora z 23. října 1939 o propuštění židovských zaměstnanců v protektorátu.<sup>213</sup> Toto nařízení ve svém ustanovení § 1 stanovilo, že smlouvy se židovskými zaměstnanci všeho druhu mohou být vypovězeny k 1. každého měsíce při dodržení šestinedělní výpovědní lhůty, jejímž uplynutím zanikají všechny nároky službou povinného, které mu náležely z vypovězené smlouvy, zvláště nároky na platy zaopatřovací, stejně tak nárok na odbytné. K tomuto nařízení bylo 14. září 1940 vydáno doplnění týkající se požitků ze zrušených služebních poměrů a nároků zaměstnanců či jejich pozůstalých z penzijního pojištění.

Vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení Židů ve veřejném životě, se stalo základní autonomní normou, upravující tuto problematiku. Nařízení obsahovalo kromě definice pojmu Žid, která byla v souladu s norimberskými kritérii, i výčet řady oblastí a povolání, z nichž byli Židé vyloučeni. Za Žida byl podle ustanovení § 1 tohoto nařízení považován ten:

- a) kdo pochází od nejméně tří podle rasy úplně židovských prarodičů. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže přísluší nebo příslušel k židovské náboženské společnosti;
- b) za žida<sup>214</sup> se též považuje *úplně*<sup>215</sup> židovský míšenec, pocházející od dvou židovských prarodičů,

<sup>211</sup> HOFFMANN, Josef et al. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. I, s. 560-561.

<sup>212</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 138-139.

<sup>213</sup> Nařízení říšského protektora o propuštění židovských zaměstnanců v Protektorátu Böhmen und Mähren ze dne 23. října 1939, Věst. nař. s. 281.

<sup>214</sup> Malé písmeno „ž“ je ve všech ustanoveních citovaného nařízení podle originálního znění.

<sup>215</sup> V textu nařízení uveřejněného ve Sbírce zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, částka 44, která byla vydána dne 24. 4. 1940, je slovo „úplně“ ve větě umístěno na místě tak, jak je citováno

1. který dne 16. září 1935 náležel k židovské náboženské společnosti nebo po tomto dni do ní jest přijat,
2. který dne 16. září 1935 byl v manželství se židem nebo s ním po tomto dni do manželství vstoupí,
3. který pochází z manželství se židem [písm. a)] uzavřeného po dni 17. září 1935,
4. který pochází z nemanželského styku se židem [písm a)] a byl narozen jako nemanželský po dni 31. července 1936.

Velmi diskutované bylo ustanovení zakotvené v § 3 tohoto nařízení, podle něhož mohl státní prezident k návrhu vlády osobu, která je ve smyslu ustanovení § 1 Židem, vyjmout z dosahu tohoto nařízení. S ohledem na možnosti, které umožňovalo toto ustanovení, bylo na základě výhrad říšského protektora přikročeno k vypracování prováděcích směrnic vlády upravujících celý postup prezidentských výjimek. Tyto směrnice byly Úřadem říšského protektora odsouhlaseny v srpnu 1940. Celý proces byl však zatížen předkládací povinností podaných návrhů nejen prezidentovi, ale i říšskému protektorovi, navíc pod vahou připomínek ze strany říšského protektora, Židé stejně podléhali v tomto smyslu i říšským předpisům, čímž se v podstatě toto ustanovení stalo nerealizovatelné.<sup>216</sup>

Z ustanovení § 4 nařízení vyplývalo, že Židé, pokud dále není stanoveno jinak, nesmí vykonávat žádnou funkci v soudnictví ani ve veřejné správě, s výjimkou funkcí náboženské organizace židovské. Následuje příkladný výčet těchto funkcí, který však nebyl úplný. Židé nemohli být např. členy zastupitelských sborů a ani členy orgánů veřejných korporací nebo členy jejich sborových orgánů, učiteli ani soukromými docenty na vysokých školách, členy veřejných vědeckých ústavů, učených společností a jiných veřejných institucí vědecké povahy, soudci laiky, přísedícími soudu patentního, přísedícími soudů pracovních, notáři, lékaři, veterináři, lékárníky, nesměli se účastnit politického života, aj.

Zákaz vyplývající z tohoto ustanovení dopadal také na všechny funkce, které byly vymezeny již ve vládním nařízení č. 123/1939 Sb., o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí v soudnictví, dále dopadal na zaměstnance v činné službě

---

v diplomové práci. Správné znění: „za Žida se též považuje židovský míšenec, pocházející od dvou úplně židovských prarodičů“.

<sup>216</sup> Blíže PETRŮV, Helena. *Zákonné bezprávi*, s. 141-144.



v protektorátu a jiných veřejnoprávních korporacích a subjektech dle vládního nařízení z 21. prosince 1938, o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě,<sup>217</sup> stejně tak ve své části druhé znovu obsahuje vyloučení Židů z advokacie, což bylo zavedeno již v březnu 1939 a k tomu vyslovuje zákaz vykonávat obhajobu ve věcech trestních. Dle ustanovení § 7 nařízení pak výbory advokátních komor měly provést výmaz židovských advokátů a kandidátů advokacie z k tomu příslušných seznamů. Přičemž Židé, kteří byli takto vymazáni ze seznamu advokátů, mohli být v omezeném počtu (2 % z celkového počtu zapsaných advokátů ke dni 24. dubna 1940) a za podmínek stanovených v nařízení ustanoveni (připuštění) a zapsáni do k tomu příslušného seznamu, jako židovští právní zástupci, ovšem jen v právních věcech Židů nebo organizací chránících jejich zájmy. Ve vztahu k trestním věcem pak došlo k výmazu Židů ze seznamu obhájců v trestních věcech.

Podstatně hůře na tom byli židovští notáři, kteří nemohli úřad vykonávat vůbec a měli být podle ustanovení § 16 nařízení zbaveni svého úřadu do 3 měsíců od vyhlášení tohoto nařízení. Stejně tak byli ve stanovené lhůtě vyloučeni i notářští kandidáti. Podobný dopad mělo nařízení také na židovské patentní zástupce a kandidáty patentního zastupitelství. Zcela vyloučeni byli lékárníci, Židům lékařům mohla být praxe povolena, ovšem opět to bylo vázáno řadou podmínek. Jednak výkon musel být odůvodněn požadavkem „veřejného zájmu“, ošetřování bylo možné jen u Židů a členů rodiny lékaře, zápis byl proveden ve zvláštním seznamu židovských lékařů, nebylo možné členství v lékařské komoře. Nařízení dále vylučovalo Židy i z profese civilního technika nebo báňského inženýra. Třetí část nařízení obsahovala ustanovení trestní, kdy sankcí byl trest na svobodě nebo peněžitý trest do 100 000,- K.

Pokyny k provedení tohoto nařízení byly obsaženy v oběžníku z 22. července 1940, který vydalo ministerstvo vnitra. Dle oběžníku, ve shodě s požadavky říšského protektora, mělo docházet k odebrání úřadů a zaměstnání Židům postupně, vycházet se mělo přitom jen z důvodů všeobecně hospodářsko-politických a nikoliv důvodů osobních. Stejně mělo být postupováno i při obsazování po Židech uvolněných pracovních míst<sup>218</sup> K provedení nařízení byly vydány i další prováděcí předpisy.<sup>219</sup>

---

<sup>217</sup> Vládní nařízení ze dne 21. prosince 1938, č. 379 Sb., o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.

<sup>218</sup> Oběžník ministerstva vnitra ze dne 22. července 1940, č. 13.072/1940-9, o vládním nařízení o právním postavení židů ve veřejném životě. Viz HOFFMANN, Josef et al. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. II, s. 1152.

I přesto, že nařízení č. 136/1940 Sb. mělo pro Židy široký dopad, bylo i dále v protizidovské politice pokračováno. V říjnu 1940 bylo vládním nařízením rozhodnuto o zrušení živnostenských oprávnění Židů pro provozování zubní techniky, v roce 1942 byli Židé omezeni v tom smyslu, že nemohli být členy žádného z hasičských sborů, pro židovské míšence byl vysloven zákaz působit jako představení hasičstev.<sup>220</sup> Židům i židovským míšencům byla dále zapovězena účast na tzv. ochranné službě působící při bezpečnostních orgánech, nemohli být ani příslušníky protektorátní policie.<sup>221</sup>

### 4.3 Problematika zaměstnávání Židů

Úprava zaměstnávání Židů byla roztržena do mnoha předpisů, stejně tak i v mnoha předpisech byly zaneseny úpravy, které Židy vylučovaly z nároků, jež jim vyplývaly z pracovněprávních vztahů. Z toho důvodu bude pojednáno opět jen o nejdůležitějších úpravách.

Úprava pracovních poměrů, včetně „rozpuštění“ zaměstnanců, vycházela již ze zmíněného nařízení říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství. Zaměstnávání Židů soukromými zaměstnavateli, pak bylo zahrnuto do vládního nařízení č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce.<sup>222</sup>

Zaměstnávání Židů se věnuje část čtvrtá nařízení (§§ 17-22) z níž vyplývá, že kdo chtěl zaměstnat Žida, musil si opatřit schválení úřadu práce. Tohoto schválení bylo třeba i v případě zaměstnávání židovských rodinných příslušníků zaměstnávaných Židy, ať již šlo o zaměstnávání úplatné či bezplatné. Žádost o schválení podával zaměstnavatel, schválení platilo jen ve vztahu k určitému zaměstnavateli, pro určitého Žida a pro vymezenou dobu. Úřad práce mohl rozhodnutí, kterým schválení udělil, kdykoliv zase odvolat, přičemž v obou případech bylo takové rozhodnutí konečné. Řádná výpovědní lhůta činila pro židovské zaměstnance nejvýše dva týdny. Odchylné předpisy (zejména zákazy zaměstnávání nebo jiná omezení) mohl stanovit ministr sociální a zdravotní správy v dohodě se zúčastněnými ministry buď pro určitá území, určité skupiny Židů nebo

---

<sup>219</sup> Např. Oběžník ministerstva vnitřní věci ze dne 10. srpna 1940, č. 24.732-9, obsahující prováděcí pokyny k § 2 vládního nařízení o právním postavení židů ve veřejném životě. Viz HOFFMANN, Josef et al.: *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava*, roč. II, s. 1328.

<sup>220</sup> Vládní nařízení č. 30/1942 Sb., o věcech požární ochrany.

<sup>221</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 147-148.

<sup>222</sup> Vládní nařízení č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce.

pro určité skupiny pracovních míst či určité obory. V ustanovení o dávkách pak byla zakotvena poplatková povinnost pro zaměstnavatele za schválení ve výši od 30,- K do 2 500,- K, a to podle počtu povolených zaměstnanců a podle prospěchu, který pro něj z toho vyplyne.

Zcela zásadním pak bylo vládní nařízení č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání Židů ze dne 17. července 1942.<sup>223</sup> Toto nařízení upravovalo zaměstnávání Židů z hlediska sociálně-politických a mzdových předpisů, přičemž povolení k zaměstnávání Židů zakotvené v předchozím nařízení zůstalo v platnosti. Změny doznala úprava výpovědi, čímž bylo modifikováno i nařízení říšského protektora z 23. října 1939 o propouštění židovských zaměstnanců. Nařízení č. 260/1942 Sb. stanovilo, že Židé, kteří jsou včleněni do práce, jsou v zaměstnaneckém poměru svého druhu.

Touto úpravou byli Židé vyloučeni z nároků vyplývajících ze zaměstnaneckého poměru. Podle ustanovení § 3 nařízení neměli nárok na další mzdu (plat) v případě nemoci nebo poskytování příplatku k nemocenskému, nárok na příplatky za práci přes čas, noční práci a práci nedělní či sváteční. Stejně tak poskytování zvláštních odměn (např. třináctý plat, vánoční odměny) či odbytného při rozvázání zaměstnaneckého poměru či jiné výplaty bylo zakázáno. Kromě toho např. cestovné, stravné, ubytovné mohlo být Židům poskytnuto jen s předchozím souhlasem ministerstva hospodářství a práce. Sociální přídatky, placená dovolená i členství v závodních penzijních fondech byly Židům zapovězeny. Nadto nesměl zaměstnavatel ve prospěch Žida sjednat dohodu o dodatkovém starobním zaopatření. Podle ustanovení § 7 nařízení mohl zaměstnavatel zaměstnanecký poměr se Židy kdykoli vypovědět, a to ke konci následujícího pracovního dne. Židovský zaměstnanec však musel dodržet platnou výpovědní lhůtu. Pokud jde o pracovní dobu, u židovských zaměstnanců ve věku od 14 do 18 let se řídila předpisy o pracovní době pro dospělé, které se ovšem na židovské zaměstnance starší 18 let nevztahovaly. Výjimky z tohoto nařízení povoloval jen ministr hospodářství a práce, sankcí za porušení nařízení byla pokuta až do výše 100 000,- K, trest na svobodě, popř. obě sankce současně.

Obě zmíněná nařízení byla bezesporu v pracovněprávní oblasti stěžejní, pokud šlo o diskriminační zaměstnávání Židů v protektorátu, nicméně k perzekuci,

---

<sup>223</sup> Vládní nařízení č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání židů.

kteřá byla namířena vůči židovskému obyvatelstvu, docházelo skrze řadu dalších opatření, jejichž cílem bylo postupné naplňování vytyčeného cíle – jejich naprosté fyzické likvidaci. K tomu docházelo také prostřednictvím předpisů, které nebyly zaměřeny na Židy přímo, přestože jimi de facto postiženi byli. Pod maskou termínu „*politicky nespolehlivý zaměstnanec*“ docházelo k další eliminaci již tak oslabeného židovského obyvatelstva ze společenství protektorátního obyvatelstva. Politická nespolehlivost byla důvodem pro sankcionování, zahrnující i vyloučení zaměstnanců z veřejné správy, za jakoukoliv pomoc či sympatie vůči Židům.<sup>224</sup> Kromě toho byly Židům postupně odebírány nároky vyplývající z pracovněprávního vztahu. Tak např. v roce 1940 jim byly sníženy penzijní platy, včetně případných důchodů, neměli nárok na vánoční či novoroční odměny, aj.<sup>225</sup>

Kromě Židů se úprava věnovala také židovským míšencům.<sup>226</sup> Jen pro zpřesnění, židovským míšencem byl podle ustanovení § 1 vládního nařízení č. 85/1942 Sb., ten, kdo pocházel z jednoho nebo dvou podle rasy úplně židovských prarodičů, pokud se nepovažoval za Žida ve smyslu přísl. ustanovení tohoto nařízení. Za úplně židovského se považuje prarodič bez dalších předpokladů, jestliže příslušel k židovské náboženské společnosti. Nařízení č. 137/1942 Sb. definici doplňovalo ve svém § 2 v tom smyslu, že za úplně židovského se považoval prarodič, který přísluší nebo příslušel k židovské náboženské obci. Byli dále rozlišováni židovští míšenci prvního stupně (ten, kdo pocházel od dvou takových prarodičů), židovští míšenci druhého stupně pak ti, kdo pocházeli od jednoho takového prarodiče.

#### **4.4 Židé a specifika jejich pracovního nasazení**

Ještě předtím, než došlo k deportacím Židů do koncentračních táborů, pobývalo na území protektorátu zhruba 88 000 Židů různého věku, což skýtalo jistou, i když početně omezenou možnost pracovních sil. Drakonická a diskriminační opatření, která byla vůči Židům uplatňována, je zbavila mimo jiné dosud zastávaných pracovních pozic, o které přišli buď v rámci arizace židovského majetku, nebo v procesu vyřazování Židů z určitých povolání. Přestože Židé o práci měli zájem (potřebovali si zajistit alespoň minimální životní existenci) a na druhé straně se stále

---

<sup>224</sup> Např. Vládní nařízení ze dne 29. listopadu 1941, č. 397/1941 Sb., o kárných opatřeních proti politicky nespolehlivým veřejným zaměstnancům.

<sup>225</sup> Bližie PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 148-153.

<sup>226</sup> Viz např. Vládní nařízení č. 85/1942 Sb., kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích, Vládní nařízení č. 137/1942 Sb., o židovských míšencích ve veřejné službě.

více stupňovala poptávka po pracovních silách, nebyla Židům ani v této oblasti dopřána jednoduchá cesta. Okupační orgány uplatňovaly vůči Židům i v otázce pracovního nasazení taková opatření, aby i zde byla patrná podřadnost této rasy.<sup>227</sup>

Příkazování k práci obecně upravovalo již zmíněné vládní nařízení č. 46/1941 Sb., jímž se činila některá opatření o řízení práce, ve znění pozdějších novel. Podle tohoto nařízení bylo příkazování možné na neodkladné práce státněpolitické či hospodářské důležitosti pro obyvatele protektorátu od 18 do 50 let (podrobněji viz kapitola 3. práce). Židé mohli být tak příkazováni na práci již na základě tohoto předpisu, avšak dotýkala se jich zejména úprava, obsažená ve směrnicích ministerstva sociální a zdravotní správy a vedoucího hospodářského oddělení u úřadu říšského protektora Bertsche.

V lednu 1941 byly vydány ministerstvem sociální a zdravotní správy (dále jen „ministerstvo“) směrnice určené úřadům práce s pokyny, aby nezaměstnaní Židé byli co nejrychleji zařazeni do práce, protože je nemyslitelné, aby byli příjemci podpor v nezaměstnanosti. Směrnice rovněž obsahovaly výčet prací, které jsou pro Židy vhodné (výstavba silnic, zemní práce, aj.). V tom smyslu začaly také úřady vyhledávat pro Židy vhodná místa.<sup>228</sup> Směrnice vedoucího hospodářského oddělení úřadu říšského protektora Bertsche ze 17. dubna 1941 pak vymezovala postup, jakým má být organizováno nasazení židovských pracovních sil.

Výběr pracovního umístění náležel pracovním úřadům. V případě židovských mužů bylo podmínkou pro jejich nasazení to, že budou pracovat ve skupinách oddělených od ostatních, a to nejen při práci, ale také při ubytování. V zemědělství mohly pracovat také židovské ženy, skupiny zde musely být nejméně desetičlenné. Tyto pokyny byly následně vtěleny do výnosu ministerstva z 9. května 1941, za realizaci opět odpovídaly úřady práce.<sup>229</sup> Dalšími kroky vůči Židům v otázce jejich pracovního nasazení byly např. Bertschem nařízené lékařské prohlídky v dubnu 1941, které měly probíhat pod dozorem německých lékařů za účelem posouzení jejich pracovní způsobilosti. Následovaly směrnice ministerstva upravující podmínky a proces nuceného nasazení Židů, které musely projít připomínkovým řízením okupačních orgánů. 29. srpna 1941 vydalo ministerstvo výnos o včleňování Židů do práce, který příkazoval židovským náboženským obcím zajistit u všech židovských

---

<sup>227</sup> KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“, s. 68-69.

<sup>228</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 154-155.

<sup>229</sup> KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“, s. 69.

mužů nové lékařské prohlídky, na jejichž základě pak byli zdravotně způsobilí, úřadem práce, nasazováni na těžké práce. V listopadu 1941 byl nadto vydán zákaz v tom smyslu, že Židé nesmějí vykonávat práce v zemědělských či potravinářských výrobních podnicích.<sup>230</sup>

Z výše uvedeného je zřejmé, že i v případě pracovního nasazení židovských pracovních sil docházelo ke značné perzekuci této části protektorátního obyvatelstva. Výrazná byla především jejich izolace při výkonu práce nebo jejich nasazování na těžké práce, zejména ve stavebnictví a stavebním průmyslu. Dalšími průvodními jevy pak byly nižší mzdy, absence nároku na sociální dávky či pracovněprávní ochranu ve vztahu k zaměstnavateli, aj. Na druhou stranu i podniky, které Židy měly takto zaměstnávat, musely zajistit jejich izolaci při pracovním výkonu a navíc s ohledem na to, že se jednalo o židovské zaměstnance, samy podléhaly dohledu gestapa.<sup>231</sup>

#### 4.5 Perzekuce cikánů

Správné uchopení tohoto tématu není právě lehké. To, že byli cikáni žijící na našem území v období protektorátu perzekuováni jako etnikum odlišující se svým způsobem života a následně i likvidováni jako „rasově nevyhovující“ v koncentračních táborech je zřejmé (viz níže). Ovšem z hlediska perzekuce cikánů v pracovněprávní oblasti, zejména pokud jde o úpravu této problematiky, je pak tato otázka o to složitější. Obecně lze říci, že úprava, která se týkala cikánů pobývajícím na území protektorátu, byla charakteristická především snahou znemožnit jejich migraci a koncentrovat je na určité místo nejen z hlediska dohledu, ale také za účelem snazší realizace „konečného řešení“.

Protože zdroje obživy získávali cikáni ve velké většině případů kočovným či potulným způsobem života, bylo toto také jedním z důvodů pro zavedení jejich zvýšené kontroly. Soustředíme-li se jen na 20. století, vidíme pak ve 20. letech minulého století, že vůči cikánům začalo v Německu docházet k zostření postupu. Tak např. v Bavorsku bylo cikánům nařízením zakázáno kočovat, tábořit, pokud starší 16 let neměli stálé zaměstnání, mohli být posláni do káznice, byla uzákoněna deportace cikánů původně nenarozených na území Bavorska. Bádensko zavedlo povinné legitimace Romů, Prusko snímalo otisky prstů. Tak v podstatě nacisté po

<sup>230</sup> KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“, s. 70-71.

<sup>231</sup> PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 157.

svém nástupu k moci zdědili platné „proticikánské zákony.“<sup>232</sup> Pochopitelně že tuto „otázku“ neoponechali staré úpravě, a tak postupně přibývaly další předpisy zaměřené „nejen“ na cikány. Takto koncipované předpisy pak z osob, proti nimž byly namířeny, učinily rasově méněcennou skupinu (zejm. norimberské zákony z roku 1935), důsledkem čehož byl např. i odchod řady cikánů z Německa na naše území.

I v Československu, zemi s demokratickým statutem, došlo v 30. letech 20. století k určitému posunu. Byl přijat zákon č. 117/1927 Sb. z. a n.,<sup>233</sup> o potulných cikánech a podobných tulácích, včetně prováděcího nařízení č. 68 z roku 1928. Jak z označení zákona vyplývá, zákon se netýkal jen cikánů, ale i těch, osob, které žily potulným, cikánským způsobem. Zákon upravoval policejní soupisy kočovného obyvatelstva, vydávání cikánských legitimací či kočovnické licence, kromě toho cikánům zakazoval držet jakékoli zbraně, střeliva či výbušniny nebo kočovat a tábořit v tlupách nad rámec rodiny, aj.<sup>234</sup>

Mimořádná proticikánská opatření se objevila krátce po zřízení protektorátu. Zpočátku se jednalo o opatření, jejichž účelem bylo sledování pohybu a chování cikánů, následovala ta, která jim přikazovala usazení a zakazovala kočování. Příkladem takového postupu byla vyhláška protektorátního ministerstva vnitra ze dne 30. listopadu 1939, která všem cikánům ukládala povinnost trvalého usazení do dvou měsíců a zakazovala kočování.

Dalším výnosem tohoto ministerstva z 13. února 1940 byla zdůrazněna povinnost okresních a státních policejních orgánů, aby více usilovaly o naplnění této usídlovací povinnosti a podávaly o tom zprávy. Obsahem těchto zpráv měly být zejména počty a informace o usazených cikánech a dále také otázka jejich zaměstnávání. Hrozbou za porušení zákazu kočování nebo také toho, že se cikáni sice usadili, ale nechtěli pracovat či páchali přestupky či trestné činy, bylo jejich zařazení do kárných pracovních táborů.<sup>235</sup>

Snaha podchytit cikánské etnikum však nebyla bez problémů. Proti usazování cikánů se nejvíce stavěla obecní samospráva. Jsou dochovány záznamy, že se někteří cikáni chtěli v určité obci usadit a tím vyhovět nařízení, obec je ale nepřijala i přesto,

---

<sup>232</sup> KENRICK, Donald a PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*, s. 16-17.

<sup>233</sup> Zák. č. 117/1927 Sb. o potulných cikánech (Sbírka zákonů a nařízení republiky československé, ročník 1927, Praha 1927, s. 949-951). Tato prvorepubliková právní norma byla v platnosti až do roku 1950 a v roce 1958 ji nahradila norma lidově demokratické republiky – Zákon o trvalém usídlení kočujících osob.

<sup>234</sup> Zákon č. 117/1927 Sb. z. a n., o potulných cikánech a podobných tulácích.

<sup>235</sup> NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*, s. 35-36.

že měli k obci domovské právo. Další otázkou bylo i jejich pracovní zařazení, které bylo vázáno nejen na jejich schopnosti, ale především na pracovní příležitosti, které byly spíše dočasného rázu (různé sezónní práce) a pak i na jejich ochotu pracovat.<sup>236</sup>

Jak bylo zmíněno výše, kárné pracovní tábory byly zřízeny na podkladě vládního nařízení ze dne 2. března 1939, č. 72/1939 Sb., o kárných pracovních táborech. Měly sloužit k internaci osob štítících se práce, které nemohly prokázat zdroj obživy. Blíže byly tyto osoby vymezeny ve služebních předpisech. První takové tábory byly zřízeny až v srpnu 1940, a to v obci Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu. Po otevření táborů byly zemské úřady vyzvány protektorátním ministerstvem vnitra o podání zprávy, resp. konkrétního soupisu cikánů, navrhovaných k zařazení do těchto táborů. Hlavním kritériem pro jejich zařazení bylo opět porušení zákazu kočování nebo nezáměrně pracovat i přes usazení, páčání trestné činnosti. Nutno poznamenat, že v daných soupisech se objevili i ti cikáni, co se žádné trestné činnosti nedopustili.<sup>237</sup>

Kárné pracovní tábory byly postupně přejmenovány na tábory sběrné (s účinností od 1. ledna 1942, zrušeny byly ke konci měsíce července téhož roku), vystřídal je donucovací pracovní, pak opět sběrné tábory, které fungovaly již jako jakási mezistanice směrem k táborům koncentračním.

Další opatření směrem k násilné koncentraci cikánů byla přijímána postupně. V březnu 1942 bylo po říšském vzoru přijato nařízení o preventivním potírání zločinnosti, jímž byla zavedena zvláštní ochranná policejní vazba, která se vykonávala ve sběrných táborech a postihovala „zločince z povolání“ či tzv. „asociály“, kam byli řazeni právě i cikáni či osoby po cikánsku kočující. Následoval výnos generálního velitele neuniformované protektorátní policie z července 1942 o potírání tzv. cikánského zlořádu, který byl podkladem pro soupis všech cikánů, cikánských míšenců či osob po cikánsku kočujících. Cikáni nesměli v den soupisu opustit místo, kde pobývali, měli povinnost se dostavit k určenému úřadu, kde byla vypracována podrobná dokumentace o celé rodině a byla provedena předběžná kategorizace. Tak byla podchycena značná část cikánské populace, z níž jedna část byla navržena do preventivní vazby, druhá, mající práci a trvalý pobyt, byla nucena vyměnit své občanské průkazy za cikánské legitimace a zároveň podepsat revers

---

<sup>236</sup> NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*, s. 37 an.

<sup>237</sup> Tamtéž, s. 39-40.



v tom smyslu, že v případě, že *nebudou pracovat*, opustí místo pobytu či nezajistí spořádaný chod své rodiny a docházku svých dětí do školy, budou vzati do vazby.<sup>238</sup>

Vládním nařízením č. 119/1943 Sb., o vybírání sociální vyrovnávací dávky došlo k podání právní definice pojmu cikánů na území protektorátu, když nařízení rozlišovalo tzv. úplné cikány (cikány pravého původu) a cikánské míšence (míšence s převážnou částí cikánské krve).<sup>239</sup> Dle nařízení se za úplné cikány považovaly ty osoby, kterým byla vystavena cikánská legitimace dle zákona z roku 1927 a které byly zároveň vedeny v evidenci kriminální ústředny v Praze jako cikáni.

Pokud jde o konečné řešení „cikánské otázky“, začala se tato řešit na základě jednání Himmlera, jakožto šéfa SS, a Otty Georga Thieracka, říšského ministra spravedlnosti, na podzim v roce 1942. Z tohoto jednání vyplynul závěr o nutnosti předání „asociálních elementů“, kteří byli ve výkonu trestu právě Himmlerovi, za účelem jejich likvidace prací. Podkladem pro deportaci cikánů do koncentračních táborů se tak stal Himmlerův výnos ze 16. prosince 1942, na jehož základě došlo k jejich internaci v koncentračním táboře Osvětim II-Birkenau.<sup>240</sup>

Je zcela zjevné, že protektorátní úprava obsahovala rasovou úpravu nejen ve vztahu k Židům, ale i cikánům. Rovněž s ohledem na výše uvedené lze konstatovat, že i vůči cikánskému obyvatelstvu docházelo v období protektorátu k perzekucím, spočívajícím zejména v omezování svobody pohybu a násilné koncentraci v různých typech táborů, čímž pravděpodobně byla, s ohledem na jejich způsob života, snížena možnost jejich pracovního uplatnění. Na druhou stranu je velmi obtížné posoudit, na kolik bylo cikánské obyvatelstvo ochotné se usadit a pracovat. V každém případě patřili cikáni mezi ty kategorie osob, které byly do koncentračních táborů deportovány velmi často. Odhaduje se, že z cikánské populace, která před vypuknutím války žila na území Československa, se více než 85 % stalo obětí holocaustu.<sup>241</sup>

---

<sup>238</sup>KENRICK, Donald a PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*, s. 169-171.

<sup>239</sup>Vládní nařízení č. 119/1943 Sb., o vybírání sociální vyrovnávací dávky.

<sup>240</sup>PETRŮV, Helena. *Zákonné bezpráví*, s. 242.

<sup>241</sup>KENRICK, Donald a PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*, s. 172.

## Závěr

Hitlerovská třetí říše, ač měla podle svých tvůrců trvat navěky, se nakonec zhroutila, totálně zničená, vyčerpaná a v chaosu, po dvanácti letech své existence. Pouhých šest let bylo vyměřeno také existenci útvaru, který vznikl na území bývalého Československa, totiž Protektorátu Čechy a Morava. Za tuto z historického hlediska relativně krátkou dobu však dokázali nacističtí okupanti vytvořit z původně prosperující demokratické republiky ohromnou zásobárnu nejen průmyslového zboží, ale i lidských sil, které potřebovali pro neustálé zásobování svých čím dál tím víc vyčerpaných armád.

Cílem nacistické okupační politiky bylo nejen bývalé české země ekonomicky i lidsky vysát, ale poté zbytek vhodného českého národa poněmčit a včlenit do říše. Práce rozborem nejdůležitějších právních úprav přesvědčivě doložila, jakým způsobem okupanti zneužili místní lidské zdroje ke svým potřebám, a jak se soustředili především na exploataci lidské síly.

Válečné hospodářství a přednostně zbrojní průmysl vyžadovaly širokou škálu regulačních opatření. Proto byly priority stanovovány centrálně a místo svobodného a demokratického tržního hospodářství nastoupilo hospodářství centrálně (tzn. z Berlína) řízené. S naplňováním těchto priorit řízeného hospodářství významně souvisely předpisy v pracovněprávní oblasti, které v denní protektorátní praxi tyto principy uskutečňovaly. Jednalo se o cílené zásahy okupační moci, jejichž smyslem bylo dokonalé využití všech pracovních sil v protektorátu. Tyto snahy okupační správy byly zřejmé např. v systému evidence pracovních sil. Prvním krokem se stalo zavedení pracovních úřadů, jejichž hlavní náplní činnosti byla evidence pracovních sil. Dalším stupněm bylo nastavení povinnosti pracovních knížek. Okupační moc jejich prostřednictvím získala dokonalý přehled o všech pracovních silách v protektorátě, což nacistům zásadně usnadnilo využívání práceschopného obyvatelstva. Podobným totalitním prvkem bylo i zavedení povinné práce anebo direktivní určování pracovních pozic, závislé na souhlasu okupační správy. Přes proklamovanou autoritu autonomní správy měly rozhodující slovo ve všech sférách pracovního práva orgány okupační moci, které konaly především v zájmu říše. Autonomní správní orgány přijímaly prakticky všechna opatření pod vlivem anebo se souhlasem okupačních složek, takže v konečném důsledku si nacistická správa uzurpovala veškerou moc. Exploatace protektorátního obyvatelstva

byla pak završena v srpnu 1944 rozhodnutím o nuceném (totálním) pracovním nasazení, v jehož důsledku byly desetitisíce českých dělníků donuceny odejít za prací do říše.

Totalitní systém, který nahradil původní československou demokracii, aplikoval v protektorátu všechny metody a způsoby řízení, které vládly v říši. Sem patří bohužel i uplatnění norimberských zákonů, které vyústilo v naprosté potlačení práv osob, které byly na základě těchto zákonů shledány rasově „méněcennými“ – tj. Židů a cikánů. U těchto dvou skupin obyvatelstva, které byly v práci blíž sledovány, docházelo v pracovněprávní oblasti k řadě omezení a znevýhodňování, na protektorátním trhu práce tak byli především Židé značně diskriminováni. Židovské a cikánské obyvatelstvo se v důsledku norimberských zákonů v protektorátu ocitlo v postavení naprosto bezprávných osob, které byly postupně propouštěny ze svých původních profesí a vytěšňovány ze společenského života. Konečným cílem byla jejich totální fyzická likvidace. Na základě konkrétních pracovněprávních dokumentů, nařízení a vládních výnosů bylo v práci doloženo, jakým způsobem byla práva těchto dvou skupin obyvatelstva potlačována.

Z hlediska židovské otázky je počáteční období protektorátu charakteristické přetahováním mezi protektorátní vládou a okupační mocí o kompetence ve věci arizace (jinými slovy uloupení) židovského majetku, což bylo vyřešeno přijetím nařízení říšského protektora o židovském majetku z června 1939. I když původně měla na židovskou problematiku vliv autonomní správa, od podzimu 1941 přešly tyto kompetence plně do rukou okupační správy a byly zahájeny deportace.

Práce doložila, že v pracovněprávní oblasti byly srovnatelné tendence uplatňovány i vůči cikánskému etniku. Smyslem úprav a všech zásahů či postihů, které se týkaly cikánů pobývajícím na území protektorátu, byla snaha znemožnit jejich migraci a koncentrovat je na určité místo nejen z hlediska dohledu, ale především za účelem snazší realizace „konečného řešení“, to znamená jejich fyzické likvidace.

## **Summary**

The diploma thesis "Limitation of rights of the Czech inhabitants of the Protectorate in labor law area" characterizes the legislative measures in the field of labour law and the influence of the German occupying power to labour issues in the Protectorate Bohemia and Moravia in the period 1939-1945. On the basis of the relevant legal aspects, the author presents a systematic review of labour legislation in the Protectorate and shows how the state intervention were implemented in industrial relations and how these interventions were affected or directly commanded by the occupation authorities.

In connection with labour law, the author also deals with the persecution of Jewish and Gipsy populations in the labour law field. The roots of this persecution were deep in the Nazi racial ideology. The work described that the discrimination of Jews and Gypsies in the labour law were only the first step to the total extermination, or "final solution". Based on the analysis relevant legal sources, the thesis confirmed the author's theory that the final decision according the job positions of Jews and Gypsies depended on occupying authorities. The author also points out that the last period of the Protectorate was associated with so-called forced labour, when tens of thousands of Czech workers were forced to go to work in the German Reich.

## Seznam použitých pramenů

### Dokumenty autonomní správy

#### *a) vládní nařízení*

Vládní nařízení č. 118/1939 Sb., o hromadných smlouvách pracovních a o zabezpečení jednotné politiky mzdové.

Vládní nařízení č. 123/1939 Sb., o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí v soudnictví.

Vládní nařízení č. 136/1939 Sb., o právním postavení židů ve veřejném životě.

Vládní nařízení č. 177/1939 Sb., o přikazování osob k zemědělským pracím.

Vládní nařízení č. 190/1939 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti.

Vládní nařízení č. 193/1939 Sb., o úřadech práce.

Vládní nařízení č. 195/1939 Sb., jímž se provádí vládní nařízení ze dne 25. července 1939, č. 190 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti.

Vládní nařízení č. 238/1939 Sb., o opatřeních proti zastavování provozování závodů a proti hromadnému propouštění zaměstnanců.

Vládní nařízení č. 323/1939 Sb., jímž se obmezuje zrušování pracovních poměrů a přijímání pracovních sil.

Vládní nařízení č. 173/1940 Sb., o přikazování pracovních sil k zemědělským pracím.

Vládní nařízení ze dne 1. října 1940 č. 334/1940 Sb., jímž se doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, č. 91 Sb., o 8 hodině době pracovní.

Vládní nařízení ze dne 16. května 1941, č. 192 Sb., o výstavbě úřadů práce.

Vládní nařízením č. 237/1941 Sb., o podpoře včleňování do práce.

Vládní nařízení č. 241/1941 Sb., kterým se zavádějí pracovní knížky.

Vládní nařízení č. 347/1941 Sb., o úpravě poměrů v odborových organizacích zaměstnaneckých.

Vládní nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky.

Vládní nařízení č. 30/1942 Sb., o věcech požární ochrany.

Vládní nařízení č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce.

Vládní nařízení č. 85/1942 Sb., kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích.

Vládní nařízení č. 89/1942 Sb., o preventivním potírání zločinnosti.

Vládní nařízení č. 137/1942 Sb., o židovských míšencích ve veřejné službě.

Vládní nařízení č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání židů.

Vládní nařízení 404/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky.

Vládní nařízení z 22. srpna 1944 č. 177/1944 Sb., o zmocnění ministrů a vedoucích pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu k mimořádným opatřením k provedení totálního válečného nasazení.

#### *b) vyhlášky, výnosy a nařízení*

Vyhláška ministerstva sociální a zdravotní správy ze dne 30. prosince 1939, č.j. D 2554-21/12 (Úřední list č. 296 z 30. prosince 1939).

Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 5. ledna 1940, č. 30 Sb., kterou se zřizují pobočky úřadů práce.

Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 23. prosince 1940, č. 58 Sb. z r. 1941, kterou se určují sídla úřadů práce.

Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 25. července 1941, č. 291 Sb., o vydávání pracovních knížek.

Vyhláška ministra sociální a zdravotní správy ze dne 29. září 1941, jedn. zn. E 4129/1-25/9, kterou se vydávají předpisy k provádění vládního nařízení č. 237/1941 Sb., o podpoře včleňování do práce.

Výnos ministerstva školství ze dne 11. února 1943, č. 915-II, o vysvědčeních o přiznání dospělosti pro žáky (žákyně), kteří byli povoláni pracovním úřadem k pracovní povinnosti.

Vyhláška ministra hospodářství a práce ze dne 17. srpna 1944, o podchycení ženských pracovních sil.

Vyhláška ministra hospodářství a práce ze dne 17. srpna 1944, o hlášení pracovních sil v pracovním poměru jen zdánlivém.

Nařízení ministra hospodářství a práce ze dne 9. září 1944, č. 199 Sb., o zavedení 60hodinového týdne.

#### **Dokumenty okupační správy**

Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava z 16. března 1939  
Dostupný z WWW < <http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/pbm/rp19390316>>

Nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě ze dne 21. června 1939 o židovském majetku.

Nařízení říšského protektora o povinnosti k říšské pracovní službě ze dne 1. srpna 1939. Věst. nař. č. 67.

Nařízení říšského protektora o propuštění židovských zaměstnanců v Protektorátu Böhmen und Mähren ze dne 23. října 1939.

Výnos Vůdce o totálním válečném nasazení ze dne 25. července 1944, Říš. zák. I., str. 161.

Nařízení k zajištění totálního válečného nasazení ze dne 25. srpna 1944, Říš. zák. I., str. 184.

## Použitá literatura

Všechny uvedené internetové odkazy jsou citovány ke dni [cit 2013-03-20]

BRANDES, Detlef. *Češi pod německým protektorátem: okupační politika, kolaborace a odboj 1939-1945*. V českém jazyce vyd. 1. Praha: Prostor, 1999. 657 s. ISBN 80-726-0017-6.

BUREŠOVÁ, Jana et al. *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945): sborník příspěvků ze symposia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. 128 s. ISBN 978-80-87211-38-0.

ČELOVSKÝ, Bořivoj. *So oder so: řešení české otázky podle německých dokumentů 1933-1945*. 2. vyd., (v Tiliu 1.). V Šenově u Ostravy: Tilia, 1997, ©1995. 543 s. ISBN 80-902075-9-6.

DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Vyd. 1. V Praze: Národní filmový archiv, 1996. 284 s. Knihovna Iluminace; sv. 8. ISBN 80-7004-085-8.

FABRICIUS, Miroslav. *Jozef Tiso - Prejavy a články (1938-1944)*. Bratislava : AEPress, 2007. 696 s. ISBN 80-88880-46-7.

GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Vyd. 1. Praha: Themis, 1996. 288 s., [16] s. il. ISBN 80-85821-35-4.

GEBHART, Jan a KUKLÍK, Jan. *Druhá republika 1938-1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2004. 315 s. ISBN 80-7185-626-6.

GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Vyd. 1. Sv. 1. 1918-1945. Praha: Karolinum, 2005 . ISBN 80-246-1027-2.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, JANÁK, Jan a DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost*. [1. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2005. 568 s. ISBN 80-7106-709-1.

HOFFMANN, Josef et al. *Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava* (a býv. Česko-Slovenské republiky). Ročník I.-VII. (1939-1945). Praha: V. Linhart, 1939-1945.

JINDŘICH, A. Nové uspořádání řízení práce (Přehled nejdůležitějších ustanovení). *Práce a hospodářství. Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku*. Praha, 1941, roč. II., č. 11, str. 22-24.

KALENSKÁ, Marie. K vývoji pracovního práva. *Aplikované právo*, č. 1, roč. 2006, s. 5-26. Dostupné z WWW: <<http://www.aplikovanepravo.cz/clanky-pdf/41.pdf>>

KÁRNÝ, Miroslav. „Konečné řešení“: *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*. 1. vyd. Praha: Academia, 1991. 182 s. ISBN 80-200-0389-4.

KÁRNÝ, Miroslav, ed., MILOTOVÁ, Jaroslava, ed. a KÁRNÁ, Margita, ed. *Protektorátní politika Reinharda Heydricha: [Soubor dokumentů]*. 1. vyd. Praha: TEPS, 1991. 301 s. ISBN 80-7065-064-8.

KENRICK, Donald a PUXON, Grattan. *Cikáni pod hákovým křížem*. 1. české vyd. V Olomouci: Univerzita Palackého, Centre de recherches tsiganes, 2000. 179 s. Interface; sv. 8. ISBN 80-244-0048-0.

KNAPP, Viktor a ŠÁLENÁ, Markéta, ed. *Problém nacistické právní filosofie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002. 239 s. Knihovna společenských věd. ISBN 80-86473-21-X.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka, ed., PAŽOUT, Jaroslav, ed. a SEDLÁKOVÁ, Monika, ed. *Pracovali pro Třetí říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1939-1945): edice dokumentů*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011. 462 s. ISBN 978-80-87271-39-1.

KRÁL, Václav, ed., FREMUND, Karel, ed. a DOLEJŠ, Svatopluk, ed. *Chtěli nás vyhubit: dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech 2. světové války*. 2. vyd., [1., čes. vyd. v NV]. Praha: Naše vojsko, 1961. 188, [4] s. Dokumenty. Edice Svazu protifašistických bojovníků; Sv. 96.

KUDRNA, Ladislav, ed. *Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji: sborník k mezinárodní konferenci*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. 176 s. ISBN 978-80-87211-60-1.

LINHARTOVÁ, Lenka, MILOTOVÁ, Jaroslava a MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta. *Heydrichova okupační politika v dokumentech*. Praha: ČSPB, 1987. 174 s.

MAINUŠ, František. *Totálně nasazení (1939-1945)*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1974. 213, [ii] s., [8] s. obr. příl. Archiv; sv. 12.



MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 2., upr. vyd. Praha: Linde, 1999. 572 s. ISBN 80-7201-167-7.

MARŠÁLEK, Pavel. *Protektorát Čechy a Morava: státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939-1945*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2002. 347 s. ISBN 80-246-0302-0.

MARŠÁLEK, Pavel. *Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Vodňář, 1999. 107 s. Prameny a nové proudy právní vědy; č. 29. ISBN 80-85889-26-9.

NEČAS, Ctibor. *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 220 s. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně; Č. 299. ISBN 80-210-0945-4.

NĚMEČEK, Jan, ed. a kol. *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: hledání východisek*. Praha: Historický ústav, 2010. 489 s. ISBN 978-80-7286-156-9.

„Nepřichází-li práce k Tobě-“: různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech = „Kommt die Arbeit nicht zu Dir-“: verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten. Vyd. 1. Praha: Česko-německý fond budoucnosti - Kancelář pro oběti nacismu, 2003. 405 s. ISBN 80-239-2505-9.

Omezené rušení pracovního poměru. *Práce a hospodářství: Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku s přílohou „Pracovní právo“*. Praha: Josef Nedoma, 1940. 131 s.

PASÁK, Tomáš. *Pod ochranou říše*. Praha: Práh, 1998. 429 s., [32] s. obr. příl. ISBN 80-85809-88-5.

PAVLÁT, Leo, ed. *Židé - dějiny a kultura*. 4. vyd. V Praze: Židovské muzeum, 2007. 160 s. ISBN 978-80-86889-59-7.

PETRŮV, Helena. *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)*. Vyd. 1. Praha: Sefer, 2000. 175 s. Knižnice Institutu Terežinské iniciativy; sv. 1. ISBN 80-85924-25-0.

PETRŮV, Helena. *Zákonné bezprávi: Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2011. 262 s. 20. století. ISBN 978-80-87284-19-3.

Povinná pracovní služba. *Práce a hospodářství: Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku s přílohou „Pracovní právo“*. Praha: Josef Nedoma, 1940. 131 s.

PROCTOR, Robert. *Rasová hygiena: lékařství v době nacismu*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2009. 425 s. Stíny; sv. 10. ISBN 978-80-200-1763-5.

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004-2009. 2 sv. ISBN 80-7239-147-X.

PRŮCHA, Václav. *Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938-1945*. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1970. 63 s. Vědecká sdělení. Řada Kabinetu dějin národního hospodářství; č. 33. Výzkumné a informační práce Vysoké školy ekonomické.

Přikazování sil do zemědělství. *Práce a hospodářství: Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku s přílohou „Pracovní právo“*. Praha: Josef Nedoma, 1940. 131 s.

*Původ názvů Rom – Cikán*. Projekt Varianty, Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s. 2002. s. 191-2.

ROTHKIRCHEN, Livia et al. *Osud Židů v Protektorátu 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Trizonia, 1991. 160 s. Studie – materiály – dokumenty; sv. 1. ISBN 80-900953-7-2.

SEIBT, Ferdinand. *Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. 464 s. ISBN 80-200-0577-3.

SCHELLE, Karel, ed. a TAUCHEN, Jaromír, ed. *Pracovní kodexy*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing ve spolupráci s The European Society for History of Law, 2010. 476 s. Právo. ISBN 978-80-7418-079-8.

SCHELLE, Karel et al. *Protektorát Čechy a Morava - jedna z nejtragičtějších kapitol českých novodobých dějin: (vybrané problémy)*. Vyd. 1. Ostrava: Key Publishing, 2010. 139 s. ISBN 978-80-7418-052-1.

Státní úřady práce. *Práce a hospodářství: Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku s přílohou „Pracovní právo“*. Praha: Josef Nedoma, 1940. 131 s.

TAUCHEN, Jaromír. *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*. COFOLA 2010: the Conference Proceedings, 1. edition. Brno: Masaryk University, 2010. ISBN 978-80-210-5151-5

TAUCHEN, Jaromír. *Pracovní právo v Protektorátu Čechy a Morava – ještě soukromoprávní odvětví? Ovlivňování sféry soukromého práva právem veřejným v minulosti*. In *Dny práva 2011 – Days of Law 2011*. Brno: Masarykova univerzita, 2012. ISBN 978-80-210-5917-7.

TESAŘ, Jan. *Traktát o "záchraně národa": texty z let 1967-1969 o začátku německé okupace*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 2006. 381 s., [1] složený l. obr. příl. Delfin; sv. 67. Červená řada; 5. ISBN 80-86138-67-4.

VÍZDAL, J. Pracovní knížky. Řízené hospodářství a řízená práce. *Práce a hospodářství, Měsíčník pro hospodářství a sociální politiku s přílohou „Pracovní právo“*. Roč. II, Praha: Josef Nedoma 1940.

VOJÁČEK, Ladislav, ed., TAUCHEN, Jaromír, ed. a SCHELLE, Karel, ed. *Proměny soukromého práva: sborník příspěvků z konference ke 200. výročí vydání ABGB*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2011. 437 s. Spisy Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně; sv. 393 = Acta Universitatis Brunensis Iuridica; no. 393. Řada teoretická. ISBN 978-80-210-5613-8.

*Vyloučení a pronásledování Romů*. Dostupné z WWW:  
<<http://www.dhm.de/lemo/html/nazi/innenpolitik/sintiroma/index.html>>